

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Ləzimova Ceyran Arif qızı

“Azərbaycanda tətbiq olunan valyuta siyasətinin prioritet

istiqamətləri ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403

Maliyyə

İxtisaslaşma:

Bank işi

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d.prof.M.M.Bağirov

fəxri prof. Bəşirov.R.A

Kafedra müdiri: i.e.d.prof.Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ 2017

Mündəricat

GİRİŞ	3
FƏSİL I. VALYUTA SİYASƏTİ, ONUN İQTİSADİ İNKİŞAFDAKİ ROLU VƏ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ	6
1.1. Valyuta siyasətinin yaranması və iqtisadiyyatdakı rolu	6
1.2. Valyuta siyasətinin nəzəri məsələləri	13
1.3. Valyuta siyasətinin beynəlxalq münasibətlərə təsiri.....	31
FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA VALYUTA SİYASƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	41
2.1. Azərbaycanda həyata keçirilən valyuta siyasətinin normativ hüquqi bazası ...	41
2.2. Azərbaycanda həyata keçirilən valyuta siyasətinin müasir vəziyyətinin təhlili	50
2.3. Respublikamızda həyata keçirilən valyuta siyasətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi	56
FƏSİL III. BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ VALYUTA SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ	66
3.1. Valyuta tənzimlənməsinin dövlətin valyuta siyasətinə təsiri və onun prioritet istiqamətləri.....	66
3.2. Dövlətin maliyyə-valyuta siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	77
NƏTİCƏ	83
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Makroiqtisadiyyatda idarəçilərin siyasi addımlarında əsas məqsədləri maliyyə sabitliyi və davamlı iqtisadi inkişafı təmin edəcək siyasi davamlıq formalaşdırmaq və həyata keçirməkdir. Sözügedən bu iki anlayış arasında çox yaxın bir əlaqə vardır və davamlı inkişafın təmin edilməsi maliyyə sabitliyinin təminatçısı hesab edilir. Uzun dövrdə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi isə ölkə daxilində aparılan istehsalın artırılması ilə baş verə bilər. Bu baxımdan hasilatı və istehsalı həyata keçirəcək olan real sektoru nəzərə almadan həyata keçirilən makroiqtisadi siyasətlər uzun dövrdə müvəffəqiyyətli ola bilməz.

Azərbaycanda olduğu kimi, əmanətlərin və buna bağlı olaraq daxili tələbatın nisbi olaraq daha aşağı olduğu inkişaf edən iqtisadiyyatlarda isə ixracata əsaslanan iqtisadi artım modelinin mənimsənilməsi olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. İxracata əsaslanan bir inkişaf modelinin ən önəmli faktoru isə, ixracatçı firmalar baxımından rəqabət üstünlüyü təmin edəcək valyuta siyasətinin həyata keçirilməsini göstərmək olar.

Müasir dövrdə ixraca yönəlik qiymət üstünlüyünə imkan verən mövcud vəziyyətdən fərqli bir valyuta siyasəti həyata keçirmiş olsa idi; İqtisadi artım, ixrac, idxal, inflyasiya və faiz nisbəti kimi makroiqtisadi parametrlərin vəziyyəti nə olardı sualına fərqli ssenarilər ilə cavab vermək mümkündür. Yuxarıda sadaladığımız hər bir amil bizə valyuta siyasətinin nə dərəcədə önəmli bir kateqoriya olmasını bir daha göstərir. Məhz bu səbəbdən də belə önəmli bir kateqoriyanın öyrənilməsi və müasir dövrdə valyuta siyasətinin istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Milli valyuta siyasətinin formalaşmasında valyuta strategiyasının aktualılıqla əhəmiyyət kəsb etməsi, onun valyuta tənəzzüllərinin qarşısının alınmasında vacib rol oynaması ilə də səciyyələnir. Yəni, hazırkı qloballaşma şəraitində valyuta inflyasiyasının axın şəklində yayılma prosesi açıq-aşkar müşahidə olunur. Milli

valyuta böhranlarda güclü hücumlara məruz qalır. Bu hücumlar rahatlıqla ölkədəki stabilliyi poza bilər. Valyuta siyasətinin düzgün aparılması nəticəsində yuxarıda göstərilən mənfi hadisələrin qarşısını almaq olur. Buna görə də dissertasiya işinin mövzusu kifayət qədər aktual hesab olunur.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasının valyuta sistemi təşkil edir. Tədqiqatın predmeti ölkəmizdə milli iqtisadi sistemin dünyanın təsərrüfat sisteminə aktiv inteqrasiya şəraitində inkişaf siyasətinin vacib elementi kimi valyuta siyasətinin formalaşmasının və inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi hesab olunur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Valyuta siyasətinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı adı çəkilən vəzifələrin tədqiqini tələb edir:

- Hazırki dövrdə ölkənin iqtisadi inkişafının əsas perspektivlərinin müəyyən edilməsi;
- Valyuta sisteminin və siyasətinin inkişaf etməsi şəraitinin tədqiq olunması;
- Respublikamızın beynəlxalq valyuta sistemə inteqrasiya etməsinin xüsusiyyətləri və bunu zəruri edən amillərin müəyyən edilməsi;
- Respublikamızın tədiyyə balansı və balansın valyuta siyasətinin formalaşmasına təsirinin tədqiq olunması;
- Tədiyyə balansının ölkə iqtisadiyyatının rəqibət qabiliyyətliliyinin təmin olunmasında rolunun qiymətləndirilməsi;
- Hazırki dövrdə ölkəmizin valyuta siyasətinin təkmilləşdirilməsi öhdəlikləri və istiqamətlərin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Valyuta siyasətinin yaranması və iqtisadiyyatdakı rolu araşdırılmış və təkliflər verilmişdir

- Valyuta siyasətinin nəzəri məsələləri təhlil edilmiş və müəllifin mövqeyi bildirilmişdir.
- Azərbaycanda həyata keçirilən valyuta siyasətinin normativ hüquqi bazası təhlil edilmiş onun təkmilləşməsi istiqamətində təkliflər verilmişdir
- Azərbaycanda həyata keçirilən valyuta siyasətinin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş və təkliflər verilmişdir

Tədqiqatın nəticələrinin istifadəsi: Tədqiqat işinin nəticələri milli valyutaa siyasətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qanun, proqram, layihə və təkliflərin hazırlanması prosesində, elmi-tədqiqat işlərində, həmçinin ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kurslarının tədrisində istifadə oluna bilər. Bununla birlikdə, işin nəticəsində irəliyə sürülən tövsiyələrin reallaşdırılması dayanıqlı iqtisadi inkişafın sürətlənməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin edə bilər.

Dissertasiyanın strukturu: Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. VALYUTA SİYASƏTİ, ONUN İQTİSADI İNKİŞAFDAKI ROLU VƏ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Valyuta siyasətinin yaranması və iqtisadiyyatdakı rolu

Ölkənin valyuta sisteminin özülünü onun milli valyutası təşkil edir. Qlobal iqtisadi münasibətlərdə istifadəsi müşahidə edilən pullar valyuta formasını alır. Beynəlxalq ödəmələrdə adətən digər ölkənin pul vahidi olan xarici valyutadan istifadə edilir. Xarici valyuta bazarlarda alqı-satqı obyektini rolunu oynayır, beynəlxalq ödəmələrdə istifadə edilir, bankların hesablarında qorunur, amma göstərilən dövlətin ərazisi daxilində qanuni tədiyyə vəsaiti kimi sayılmır.

“Valyuta” anlayışı milli və dünyanın təsərrüfatları arasında qarşılıqlı əlaqələri təmin etməkdədir. Dünya valyuta sistemində bəzi valyutalar rəsmi şəkildə BVF tərəfindən adlandırılan ehtiyat valyuta statusuna malikdir. Ehtiyat valyuta dedikdə, beynəlxalq hesablaşma və ehtiyat vasitəsi funksiyalarını həyata keçirən döner milli valyutadır. Belə valyutalar, başqa ölkələrin valyutasının valyuta paritetlərinin dərəcəsini və məzənnələrin müəyyənləşdirilməsi üçün təməl rolunu oynayır. Həmçinin ehtiyat valyutadan valyuta müdaxilələrinin reallaşdırılması və dövlətlərin rəsmi qızıl - valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması məqsədilə istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, ehtiyat valyutaların birinci təyinatı beynəlxalq iqtisadi əlaqələrə xidmət göstərməkdir. Dövlətlər ehtiyat valyutalarda öz likvid aktivlərini saxlayırlar, belə aktivlərdən tədiyyə balansında yaranan kəsiri örtmək üçün istifadə olunur. Müəyyən sistemi xarakterizə edərkən valyutanın dönerlilik səviyyə və dərəcəsi, yəni xarici valyutaya dəyişmənin sərbəstlik dərəcəsi vacib əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Ona görə də valyuta dönerliliyinin fərqli səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən sərbəst döner valyuta, nisbi şəkildə döner

valyuta və qapalı - valyuta anlayışlarından istifadə olunur. Dönərlilik səviyyəsi valyutaların xarici valyutaya dəyişilməsinə tətbiq edilən və ya tətbiq edilməyən məhdudiyyətlər, onları tənzimləyən reqlamentləşdirici addımlar sisteminin mövcud olmasından, valyuta əməliyyatlarının formaları və subyektlərinə tətbiq edilən hüquqi və keyfiyyət-kəmiyyət məhdudiyyətlərinin mövcud olması ilə müəyyənləşdirilir.

Qloballaşmanın artması ilə yanaşı valyuta siyasəti günümüzdə, xarici ticarət, kapital hərəkətləri, cari əməliyyatlar hesabı və birbaşa investisiyalar kimi xarici amillərə bağlı dəyişənlərə yön verən və bazar mexanizminin işləməsini təmin edən ən önəmli kateqoriyalardan biri halına gəlmişdir. Bretton Vudz sisteminin dağılmasından sonra ölkələr arasındakı pulun dəyərini müəyyən edən valyuta məzənnəsi sistemləri zaman ərzində dəyişiklik göstərərək ölkələrin içində olduqları vəziyyətə görə uyğunlaşdırıla biləcək hala gəlmişdir.

Əlavə olaraq xüsusilə 2008-2009 qlobal maliyyə böhranı və 2015-ci il devalvasiyası ilə bağlı olaraq ortaya çıxan və "məzənnə müharibələri" adlandırılan anlayışa görə, ölkələrin tətbiq etdikləri valyuta məzənnəsi rejimləri qədər, valyuta siyasətinin də iqtisadi sabitlik üzərində əhəmiyyətli olduğu müzakirə mövzusu olmağa başlanmışdır. Bu baxımdan, ölkələrin natamam və ya dəyərli valyuta məzənnəsi siyasəti tətbiqinin iqtisadi böyümə ilə yaxından əlaqəli olduğu müəyyən edilmiş və xüsusilə inkişaf edən iqtisadiyyatlarda valyuta siyasətinin iqtisadi artıma müsbət təsir göstərdiyinə dair nəticələr əldə edilmişdir. Natamam (həddindən artıq) valyuta siyasəti bazarda yaranan valyuta məzənnəsi qiymətinin balans dəyərinin altında (üstündə) olmasını bildirir. Digər bir ifadə ilə, natamam valyuta siyasəti milli valyutanın olması lazım olandan daha dəyərli, çox qiymətli valyuta məzənnəsi siyasəti isə milli valyutanın olması lazım olandan daha aşağı qiymətə olduğu mənasına gəlir.

Dünya valyuta sistemi XIX əsrin ortasında mürəkkəbləşməyə başladı. Dünyanın valyuta sisteminin sabitliyi və fəaliyyətlərinin xüsusiyyətləri onun dünya təsərrüfatının struktur prinsiplərinə uyğunluq dərəcəsi və aparıcı dövlətlərin maraq və güclərinin qruplaşma səviyyəsindən asılıdır. Verilən şərtlərin dəyişiklik göstərməsilə əlaqədar olaraq dünyanın valyuta sistemində dövrü böhranlar yaranır ki, məhz bu son nəticə etibarilə sistemin dağılması və yeni sistemin yaranması ilə nəticələnir. Amma dünyanın valyuta sistemi beynəlxalq təsərrüfat məqsədləri güdməkdədir və fəaliyyət və tənzimləmənin məxsusi mexanizminə sahibdir. O, ölkələrin valyuta sistemləri ilə çox yaxın əlaqəlidir. Adıçəkilən əlaqələr mərkəzi banklar və xarici iqtisadi fəaliyyətlərin müəyyən xidmətləri vasitəsi ilə reallaşdırılır və hegemon dövlətlərin valyuta strategiyalarının koordinasiyası və dövlətlərin arasında olan valyuta tənzimləməsi zamanı yaranır. Beynəlxalq və milli valyuta sistemləri arasındakı birbaşa və ya dolaylı əlaqə onların eynilik daşması mənasına gəlmir, çünki onların məqsədi, fəaliyyət və tənzimləmə şərtləri, beynəlxalq təsərrüfata və müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarına təsir dərəcəsi fərqliliklərlə müşahidə edilir. Onların arasındakı əlaqə və fərqlilik bu sistemləri təşkilində iştirak edən elementlərin xarakteristikasında təcəssüm olunur.

Hər hansı valyuta sisteminin əsas elementi valyuta hesab edilməkdədir. Valyuta deyərkən yeni formalı pul deyil, onların funksiyasının məxsusi üsulu anlaşılır ki, bu zaman da ölkə pulu beynəlxalq ticarət, kreditləşmə, ödəmə - hesablaşma proseduralarını əhatə edir. Bir çox təsərrüfatçılıq fəaliyyətlərinin nəticələrinin tədavülü və onların qlobal hesablaşmaya daxil olması pul formasında aparılır. Buna görə də beynəlxalq əlaqələrdə bir ölkənin pul məzənnəsi digər ölkənin pul məzənnəsi ilə qarşı-qarşıya durur. Ölkənin daxilində milli pul ölçüsü həmin ölkənin pulunun nişanı şəklində fəaliyyət göstərir. Fərqli səbəblərdən pul vahidi ölkənin sərhədindən kənara çıxdıqda, o, fərqli keyfiyyət kəsb edir - valyuta

formasında çıxış edir. Statusuna görə valyutaları aşağıdakı formalar şəklində qruplaşdırırlar:

- milli (ölkə qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş pul vahidi, buraxıldığı ölkə ərazisində qanuni ödəniş vasitəsi);
- xarici (başqa ölkələrin valyutalarında ifadə edilmiş əskinaslar və tələblər, başqa ölkələrin ərazi vahidlərində qanuni ödəniş vasitələri);
- beynəlxalq (XİH);
- regional (avro).

Müasir dövrdə yalnız bir sıra sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkə valyutaları tam sərbəst dönərliliyə sahibdir, digər ölkələrin bir çoxunda valyuta əməliyyatlarına qarşı bəzi məhdudlaşdırıcı addımlar atılmışdır.

Dönərlilik formasına görə, yəni bu və yaxud digər valyutanın fərqli ölkələrin valyutalarına nə səviyyədə sərbəst mübadilə olunmasından asılı olaraq aşağıdakı formada valyuta növlərini qruplaşdırırlar:

1) sərbəst dönərli valyutalar (SDV). Belə valyutalar qeyri-məhdud dönərlilik xüsusiyyətlərinə malikdir və valyuta ehtiyatlarının yaradılması üçün istifadə oluna bilirlər. Beynəlxalq Valyuta Fondunun Nizamnaməsinin yeni buraxılışına uyğun olaraq (1978-ci il) adıçəkilən anlayış “sərbəst istifadə edilən valyuta ” anlayışıyla əvəz edilmişdir. BVF-nin tövsiyələrinə görə, belə valyutalara ABŞ dollarını, avronu, İngiltərə funt-sterlinqini, İsveçre frankını, yapon iyenasını göstərmək mümkündür. Faktik olaraq sərbəst dönərli valyuta aid olduğu ölkənin valyutasına aid edilir ki, həmin ölkə əsasən, sənayecə inkişaf etmişdir və tədiyyə balansının cari əməliyyatlar üzrə valyuta məhdudiyyəti mövcud deyil.

2) nisbətən dönərli valyuta. Belə valyutalara valyuta məhdudiyyəti tətbiq olunur və onlar hər hansı xarici valyutaya mübadilə olunmur;

3) qapalı (dönərli olmayan) valyuta. Belə valyuta ancaq bir ölkə daxilində fəaliyyət göstərir və dünyanın valyuta bazarında digər valyutalarla dəyişilmir.¹

Valyuta məzənnəsi hər hansı ölkənin pul vahidinin başqa ölkələrin pul vahidlərində və yaxud beynəlxalq hesablaşma valyuta vahidində ifadə edilən qiymətidir. Valyuta məzənnələrinin əsasında valyuta pariteti dayanır. Valyuta pariteti qanuvericilikdə müəyyən edilən iki valyuta arasındakı nisbətdir. Avronun tətbiq edilməsinə qədər paritetlər Avropa ölkələrində aktiv sürətdə istifadə olunurdu. Qızıl-monet standartı vaxtı valyuta məzənnəsinin əsasında qızıl pariteti, hər hansı iki valyutanın qızıl çəkisinin nisbəti təşkil edirdi. Təcrübədə valyutaların məzənnələri yalnız təsadufi şəkildə və qısamüddətə onların paritetləri ilə üst-üstə düşə bilər. Bu, tələb-təklif tarazlığı zamanında baş verməkdədir. Qızıl standartı vaxtlarında valyuta məzənnələri paritetdən təkcə “qızıl nöqtələri” sərhədlərində, yəni $\pm 1\%$ həddində dəyişə bilərdi. Ona görə ki, qızılın göndərilməsi anında çəkilən xərclər heç vaxt dəyərin 1% -ni aşmırdı. Hər bir valyuta sisteminin xüsusi valyuta məzənnəsinin rejimi, valyuta məzənnəsinin məəyyənləşdirilməsi və dəyişdirilməsi mexanizmi mövcuddur.

Valyuta sistemlərinin fəaliyyət göstərməsində vacib əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən başqası da valyuta məzənnəsi adlı rejimdir. İki tərs valyuta məzənnəsi rejimi vardır ki, onların da təməlinə fərqli variantlarda valyuta məzənnəsi rejimləri formalaşdırmaq mümkündür:

Təsbit edilmiş valyuta məzənnəsi, üzən valyuta məzənnəsi rejimləri.

Təsbit edilmiş valyuta məzənnəsi rejimində ölkə valyutasının məzənnəsi qanunvericilik vasitəsilə müəyyən olunur və əsasən çox az kənarlaşmalar müşahidə olunur. Təsbit olunmuş məzənnə rejimi deyərkən ölkələrin milli valyutalarının sərbəst dönərli xarici valyutalara qarşı dəyişməz qalması nəzərdə saxlanılır. Yəni təsbit olunmuş məzənnənin mühüm cəhəti ondan ibarətdir ki, o lazımınca uzun

¹ Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-XXII kitablar. Bakı, 1997-2007.

müddətdə stabil qalır. Məzənnənin sabitliyini qurmaq üçün Mərkəzi Banklar valyuta bazarlarında tələbi və təklifi alış-satış əməliyyatı vasitəsilə müvazinətdə saxlayır².

“Üzən” valyuta məzənnəsi rejiminin tətbiqinin müşahidə olunduğu zaman valyuta məzənnəsi tələb- təklif təsirində formalaşır, tez-tez dəyişiklik göstərir. Lakin, “üzən” valyuta məzənnə rejimi mərkəzi banklar tərəfindən valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsinə yönəldilmiş addımların atılması imkanını istisna olaraq qəbul etmir³. Çünki, bəzi hallarda Mərkəzi Bank məzənnədəki kəskin tərəddüdlərinin qarşısını almaq üçün valyuta bazarına müdaxilə edərək məzənnə dəyişikliyinə qarşısını ala bilər.

Hesablanış üsuluna görə, valyuta məzənnələri faktiki və paritet olurlar. Paritet məzənnə təcrübədə tez-tez real hesablama ilə üst-üstə düşmür, ondan bu və yaxud digər tərəfə fərqlilik göstərir. İnflyasiyanı nəzərə almaq şərtlə nominal (NM) və real (RM) məzənnəni fərqləndirmək lazımdır.

Həmçinin, nominal effektiv valyuta məzənnələri və real valyuta məzənnələri fərqləndirilir. Nominal effektiv valyuta məzənnələri milli valyuta ilə başqa ölkələrin valyutaları arasında olan valyuta əməliyyatlarında xüsusi çəkisindən çıxış edərək hesablanan nisbəti əks etdirən valyuta məzənnələri indeksidir.

Real effektiv valyuta məzənnələri qiymət dəyişikliyinə nəzərə almaq şərtlə hesablanan nominal effektiv valyuta məzənnələridir. Milli valyutaların dönərlilik dərəcələri və valyuta məzənnələrinin səviyyələri, həmçinin digər valyuta parametrləri valyuta bazarlarında müəyyənləşdirilir.

Valyuta sistemlərinin digər elementi valyuta məhdudiyyətinin mövcudluğu və yaxud mövcud olmayışıdır. Valyuta sərvətləri ilə əməliyyatların məhdudlaşması

² Eli Hesenov .Hazar-Karadeniz havzasında enerji politikaları, 24 may 2012

³ Qasımov Ə., Qasımov M. İpək yolu bəşəriyyətin tərəqqi yoludur. Bakı, 1999.

həmçinin BVF vasitəsi ilə dövlətlər arasında tənzimlənmənin obyektı olaraq çıxış edir.

Valyuta bazarları xarici valyutanın və fərqli valyuta dəyərlilərin alqı-satqısı üzrə əməliyyatların nəticəsində yaranmış stabil iqtisadi və təşkilati əlaqələr sistemidir. Valyuta bazarlarında müxtəlif iqtisadi subyektlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələr sistemi bərqərar olunmaqdadır. Valyuta bazarının ilkin subyektləri olaraq transmilli bank, kommersiya bankları, ticarət - sənaye və maliyyə qurumları, mərkəzi bank, birjalar, beynəlxalq və regional şirkətlər, fiziki şəxslər və başqaları çıxış edirlər. Valyuta bazarlarının əsas vəzifəsi beynəlxalq əlaqələrə xidmət göstərmək olaraq bilinir. Milli valyuta bazarı dedikdə ölkənin ərazisində yerləşən bankların ölkə valyutasına münasibətdə, ələxsus onun rezidentlərinə, qeyri-rezidentlərinə valyuta xidməti göstərmələri üzrə apardıqları əməliyyatların məcmusu başa düşülür. Bundan başqa, şirkətlərin öz aralarında həyata keçirdikləri valyuta əməliyyatları da daxili milli bazar əməliyyatlarına aiddir. Valyuta bazarları xarici pulların alınıb satıldığı məkana deyilir. Valyuta bazarlarında xarici pullar ölkənin öz milli pulu qarşılığında dəyişdirilir. Amma, təbii olaraq, bir ölkənin valyuta bazarında iki xarici pulun dolayı və yaxud dolayısız yoldan, biri-birinə çevrilmə imkanı vardır. Buna görə, əgər dünyada bircə pul vahidi istifadə olunsaydı valyuta bazarları da lazım olmazdı. Ancaq, ölkələr siyasi müstəqillikləri nəticəsində fərqli pul vahidlərinə malikdirlər⁴.

Valyuta bazarlarında aparılan əməliyyatlarda ən yüksək həcmə nağd pulların alqı - satqısı yox, nağdsız valyuta bazarlarında olan əməliyyatlar təşkil etməkdədir. Adətən nağd valyutalardan istifadə edənlər, gəzmək məqsədilə xaricə getmək, kiçikmiqdarlı yığımlarını inflyasiyalardan qorumaq və yaxud valyutadakı dəyərin artımlarından spekulativ gəlir əldə etmək istəyən şəxslərdir. Amma

⁴ Zülfüqarov A., İsmayılov O. "Bank böhranları: qiymətləndirmə metodologiyaları", 2009, səh.81-95.

ixracat və idxalat proseslərində hesablaşmalar, ölkənin xaricinə sərmayə axını kimi böyük həcmli əməliyyatlar nağd olmayan ödəmə formasında həyata keçirilir. Belə ödənişlərdə bank köçürməsindən geniş istifadə olunur. Hər bir ölkənin valyuta bazarının öz quruluşu vardır ki, bu da onu başqalarına oxşamayan edir.

Ümumiyyətlə, hazırki valyuta sistemi və valyuta bazarı mahiyyət etibarilə dünya səviyyəsində fəaliyyət göstərilir, bu amil də onları beynəlxalq təsərrüfatın və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin mühüm tərkib hissəsinə çevirməkdədir.

1.2. Valyuta siyasətinin nəzəri məsələləri

Makroiqtisadi nəzəriyyədə valyuta siyasətinin iqtisadi artım dinamikası, xarici ticarət, inflyasiya səviyyəsi, faiz nisbəti və cari əməliyyatlar balansı, bir çox makroiqtisadi göstərici və siyasətlə yaxından əlaqəli olduğu bildirilir. Məsələn, Çin Xalq Respublikasının uzun illərdir ki, həddən artıq valyuta siyasəti tətbiq etdiyi bildirilir və sözügedən valyuta məzənnəsi siyasəti Çin iqtisadiyyatında əldə olunmuş davamlı inkişafın əsas səbəbi olaraq göstərilir. Digər tərəfdən inflyasiyanın hədəf seçildiyi ölkələrdə isə inflyasiya hədəflərinin müəyyənləşdirilməsi üçün valyuta siyasəti tədbirləri həyata keçirilir.

2008-ci ilin son rübündə qlobal böhranın bütün dünyanı əhatə edəcək şəkildə dərinləşməsinə əlavə olaraq bütün ölkələrdə iqtisadi siyasətləri böhranın problemlərini azaltmağa yönəlmişdir. Türkiyə də bu istiqamətdə hərəkət edərək pul və maliyyə siyasətlərini böhranın mənfi təsirlərini məhdudlaşdıracaq şəkildə istiqamətləndirmişdir.

Bu çərçivədə Mərkəzi Bank, likvidlik dəstəyini artırarkən eyni zamanda sürətli və qarşıdan yükləməli faiz güzəştləri maliyyə sistemin və kredit bazarlarının fəaliyyətini qorumağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Həyata keçirilən tədbirlər,

böhranın ən dərin dövrlərinin keçilməsindən sonra Türkiyə iqtisadiyyatının güclü bir artım meylinə girməsinə mühüm töhfə etmişdir.

Maliyyə sistemin möhkəm quruluşu və tədiyyə balansının böhran dövründə zərər görməmiş olması gəlmə prosesini dəstəkləyən əsas faktorlar olmuş, Türkiyə iqtisadiyyatı daxili tələbat rəhbərliyi altında bir canlanma prosesinə daxil olmuşdur. Daxili tələbdəki sürətli böyümə və manatın bahalaşması idxalın artımını sürətləndirib. Digər tərəfdən, böhran sonrası dövrdə xarici tələb nisbi olaraq daha zəif səviyyədə qalmışdır. Ölkəmizin ixracının başlıca olaraq inkişaf etmiş ölkələrə qarşı olması ixracdakı göndərməyi məhdudlaşdıran əsas faktor olmuşdur.

Cədvəl 1.1.

Müxtəlif ölkələrə global maliyyə-iqtisadi böhranın təsir dərəcəsi

Göstəricilər	İnkişaf etmiş ölkələr	İnkişaf etməkdə olan ölkələr	Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr
ÜDM-in dinamikası(il ərzində artımı, %)	-5	2	-10
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi (il ərzində artımı, %)	-5	5	-10
İnflyasiya(il ərzində artımı, %)	deflyasiya	2	10
İşsizlik, %	10	5	8
Fond bazarının aşağı enməsi (max, dəfə)	2,5	4	5
Canlanma və inkişaf mərhələsi	2010-cu ilin II yarısı – 2011-ci il	2009-cu ilin II yarısı – 2010-cu il	2011-2011-ci illər

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Bu inkişafa bağlı olaraq, ixracın artım sürəti idxal artım nisbətinin olduqca gerisində qalmışdı. Qısamüddətli kapital qoyuluşları bir tərəfdən kreditə çatması asanlaşdıraraq istehlakı sürətləndirərkən digər tərəfdən manatın bahalaşmasına yol açaraq daxili və xarici tələbat arasındakı parçalanmanı daha da aşkara çıxartmışdır.

Dünya bazarında mal və xidmətlərin mübadiləsini həyata keçirmək üçün müəyyən miqdar pul kütləsi lazım olur. Pul kütləsinə tələb isə pul bazarında pulun mübadilə vasitəsi kimi istifadə olunması nəticəsində yaranır. Pul kütləsinin həcmi isə sövdələşmənin və məcmu milli məhsulun miqdarı ilə sıx əlaqədardır.

Ölkənin milli məhsulu və milli valyutasına olan tələb arasındakı əlaqə pulun miqdar nəzəriyyəsində əsas rol oynayır. Miqdar nəzəriyyəsi belə bir müddəaya əsaslanır: hər hansı bir ölkədə pul təklifi pula olan tələbə bərabərdir ki, bu da minimum dəyərində düz mütənasibdir. Miqdar nəzəriyyəsi ölkələr arasında qiymət səviyyəsi nisbəti müəyyən etmək üçün istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən amil ölkələr arasında valyuta məzənnəsini müəyyən edən heç də əsas amil deyildir.

Müxtəlif ölkələrdə inflyasiya səviyyəsi və valyuta məzənnəsinin dinamikası arasında korrelyasiya uzun müddətli dövr (10 ildən artıq vaxt) üçün mövcuddur. Ölkədə sərt pul siyasətinin yeridilməsi valyuta məzənnəsinə ciddi təsir göstərir. Belə ki, sərt pul siyasəti pul təklifni azaldır və onun dəyərinin artmasına səbəb olur. Sırt pul siyasəti ölkədə bank sistemi ehtiyatlarını azaldacaqdır ki, bu da bankları məcbur edəcəkdir ki, krediti daha ağır şərtlərlə versin, dövriyyədə olan milli valyutanın və bank depozitlərinin həcmi azaltsın. Kredit şərtlərinin ağırlaşması isə borc imkanlarını pisləşdirir, pula olan məcmu tələbi, məhsul buraxılışını, iş yerlərinin sayını və ümumi məsrəfləri azaldır. Məhsul buraxılışı və iş yerlərinin azalması bir müddətdən sonra qiymətlərin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır. Bu zaman dərhal və uzun perspektivlər üçün milli valyutanın dəyəri yüksəlməsidir. Nəticədə, pul təklifinin azaldılması son nəticədə milli valyuta

dəyərinin artmasına gətirib çıxaracaqdır. Bu zaman faizlərin dəqiq uyğun gəlməsi yalnız uzun perspektivdə mümkündür. Valyuta məzənnəsinə həmçinin real gəlirlərin artması da təsir göstərir. Fərz edək ki, ölkədə real gəlirlər adi hallarda olduğundan 10 dəfə çox artmışdır. Məsələn, dənizdə yeni neft yataqlarının kəşfi ilə əlaqədar olmuşdur. əlavə neft satışı milli valyutaya yeni tələb yarada bilər. Miqdar nəzəriyyəsinə görə gəlirin 10% artması neft əməliyyatları üçün milli valyutaya olan tələbin 10% çoxalması ilə nəticələnəcəkdir.

Cari tarazlığın sürətlə pozulması və maliyyələşdirməsində qısa müddətli kapital qoyuluşları ilə portfel investisiyalarının payının getdikcə artması, qlobal risk sahəsində ani dəyişikliklərə qarşı iqtisadiyyatın zəifliklərini artıraraq makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə dair narahatlıqları gündəmə gətirmiş və alternativ bir siyasət münasibətini zəruri etmişdir. Bu iş, həmçinin Mərkəzi Bank tərəfindən hazırlanan yeni pul siyasətinin tərkibini qiymətləndirir. Bu çərçivədə, əvvəlcə siyasətin tərkibi müəyyənləşdirildikdən sonra siyasət vasitələrinin necə və hansı məqsədə uyğun olaraq istifadə edildiyi açıqlanır, valyutaya dair məqamlar müzakirə olunur və son hissədə tətbiq edilən siyasətin ilk nəticələri müzakirə edilir.

Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dünyada valyuta münasibətlərinin bazarlar və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi həyata keçirilir. Bazarlar tərəfindən tənzimlənmə dəyər, tələb və təklif qanunlarına əsaslanır. Bazarlarda valyuta məzənnəsinin dinamikliyi siqnalları və qiymət mexanizmi vasitəsi ilə iqtisadi agentlər valyuta alıcısının tələbləri və onun təkliflərinin imkanları barədə məlumat əldə edir⁵. Həmçinin bazarın valyuta əməliyyatlarının vəziyyəti barədə informasiya funksiyası da var. Bazar və dövlət tənzimləməsi biri-birini tamamlayırlar. İlki rəqabətə əsaslanaraq inkişafa təkan verir, digəri isə bazar tənzimləməsinin mənfi hallarının dəf edilməsinə yönəlir. Bu iki tənzimləyici

⁵ П.Н.Тесля “Международный финансовый рынок”, Москва 1995.

arasında olan sərhəd konkret hallarda fayda və gəlir baxımından müəyyənləşdirilir. Buna görə də onların arasındakı nisbət tez-tez dəyişməkdədir. İnflyasiya sarsıntıları, müharibə və müharibədənsonrakı dağıntılar zamanı dövlətlər valyuta tənzimləməsinə üstünlük verirlər, bəzən bu üsul sərtlilik şəraitində həyata keçirilir. Valyuta - iqtisadi durumun yaxşılaşdırılması zamanı valyuta əməliyyatlarının müstəqilləşməsi baş verir, bu sferada bazar rəqabəti gücləndirilir. Amma dövlət valyuta əlaqələrinin reqlamentasiyası məqsədi ilə daima valyuta nəzarətini saxlayır. Valyuta strategiyası bazar iqtisadiyyatının tənzimlənmə sistemində mühüm yerlərdən birini tutmaqdadır. Valyuta siyasəti ölkənin mövcud və strateji məqsədləri ilə uyğun gələn, dünyanın valyuta və başqa iqtisadi münasibətlər sferasında aparılan fəaliyyətlərin məcmusu kimi anlaşılır. O, iqtisadi siyasətin baza məqsədlərinə nail olmağa istiqamətlənmişdir ki, bu məqsədlər - iqtisadi artımın stabilliyini təmin etmək, işsizlik və inflyasiyanın artımının önünə keçmək, tədiyyə balansında müvazinətin qorunmasını dəstəkləməkdən ibarətdir.

Valyuta siyasətinin forma və istiqamətləri dövlətin valyuta-iqtisadi durumu, dünya təsərrüfatı təkamülü, dünyada gücün yerləşməsi ilə müəyyənləşdirilir. Müxtəlif tarixi mərhələlərdə birinci planda valyuta siyasətinin öhdəsinə gətirdiyü əsas problemlər göz önünə gətirilir:

- valyuta böhranının dəf olunması və valyuta stabilləşməsinin təmini;
- valyuta məhdudiyyətləri, valyuta dönərlilik formasına keçid;
- valyuta hesablaşmalarının liberallaşdırılması⁶.

Valyuta siyasəti dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlər prinsipinlərini əks etdirir. Adıçəkilən prinsiplərə ölkələrarası mübahisələr və əməkdaşlıq aid edilir. Bu mübahisələr özünü əvvəla İEO-in başqaların daxili işlərinə müdaxilə göstərməsində ək olunur, nisbətən zəif tərəfdaşların aradan çıxmasına səbəbiyyət

⁶ П.Н.Тесля “Международный финансовый рынок”, Москва 1995.

verir. Hüquqi cəhətdən valyuta siyasət və strategiyası valyuta qanunvericiliyi vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Valyuta qanunvericiliyi - ölkədə və onun sərhədlərindən çöldə valyuta sərvətləri ilə əməliyyatların həyata keçirilməsi ardıcılığını tənzim edən hüquqi normaların cəmi, həmçinin dövlətlərarası valyuta problemlərinə aid ikitərəfli və çoxtərəfli valyuta müqavilələridir.

Tarixi olaraq mövcud valyuta müqavilələrinin sələfi Latın pul ittifaqı olmuşdur. Adıçəkilən ittifaqın məqsədi əməkdaş ölkələr üçün bir pul vahidinin yaradılması idi və hər hansı ölkənin valyuta məzənnəsi digər dövlətlərdə qanuni hesablaşma vasitəsi funksiyasını həyata keçirə bilirdi. Sonralar - 1922-ci ildə keçirilmiş Genoya konfransında qızıl-deviz standartının yaranması rəsmiləşdirildi. 1944-cü ildə keçirilən Brettn - Vuds konfransı müharibəsonrakı valyuta sistemini möhkəmləndirdi. BVF-nin Nizamnaməsindəki dəyişikləri dəstəkləyən Yamayka anlaşması müasir dünya valyuta sistemi prinsiplərini müəyyənləşdirdi. Regional birliklər çərçivəsində də valyuta anlaşmaları reallaşdırılır, məsələn, Avropa Valyuta Birliyinin yaranması. Valyuta siyasətinin reallaşdırılması vasitələrindən biri kimi valyuta tənzimlənməsini göstərə bilərik. Valyuta tənzimləməsi-dövlətlərin beynəlxalq ödəmələrinin reqlamentasiyası və valyuta əməliyyatlarının aparılması növbəliliyidir. O, milli, lokal və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilir. Valyutanın birbaşa tənzimlənməsi qanuni aktlar və icraçı güclərin fəaliyyəti vasitəsilə aparılır. Dolayısı tənzimləmə isə bazarın xüsusi agentlərinin davranışlarına təsirini göstərən iqtisadi, xüsusən, valyuta-kredit metodologiyasının istifadəsiylə realizə olunur.

Valyuta siyasətinin aparılması üsullarına nəzər yetirsək, görürük ki, alıcılıq qabiliyyəti pariteti xüsusi rolunu oynayır. İki valyutanın mübadilə nisbətinin əsasını təşkil edən müvafiq ölkələrdə valyuta məzənnəsi dinamikasını qiymət nisbətindəki dəyişikliklərlə əlaqələndirən alıcılıq qabiliyyəti pariteti nəzəriyyəsi mövcuddur. Bu nəzəriyyə XX əsrin 20 – ci illərində formalaşmışdır. Həmin

nəzəriyyənin tərəfdarları Avropa dövlərinə rəsmi valyuta məzənnəsinin, yaxud daxili qiymətlərin səviyyəsinin necə dəyişdirilməsi haqqında tövsiyələr verirdilər. Alıcılıq qabiliyyəti pariteti nəzəriyyəsi yüksək inflyasiya sürətinə malik olan ölkələrdə qiymətləri və valyuta məzənnəsini təhlil edərkən faydalı olur. Hiper inflyasiya şəraitində daxili qiymətlər indeksi və milli valyuta məzənnəsi üst – üstə düşür.

Valyutanın mübadilə kursu vaxtaşırı mühüm dərəcədə dəyişə bilər. Məsələn, 1970-ci ildə bir amerikan dollarına 3,65 alman markası və ya 627 italyan lirəsi almaq olardı. 1998-ci ildə bir dollar artıq 1,76 alman markasına və ya 1737 italyan lirəsinə dəyişdirildi. Başqa sözlə, bu vaxtı dolların dəyəri markaya nisbətən yarıdan çox aşağı düşdü və lirə demək olar ki, iki dəfə nisbətində artdı. Bu dərəcədə mühüm dəyişiklik bizə nə deyir? İqtisadçılar tərəfindən mübadilə kursunun müəyyən olunmasını izah etməyə kömək edən çoxlu modellər işlənib hazırlanmışdır. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, onlardan hər biri bu və ya digər qüvvənin təsirini xüsusi qeyd edir. Bu fəsilə biz alıcılıq qabiliyyətinin pariteti(purchasing-power parity-AQP) nəzəriyyəsi adını almış mübadilə kurslarının sadə nəzəriyyəsilə tanış olacağıq. O, sübut etməyə çalışır ki, hər bir valyuta vahidi istənilən ölkədə eyni miqdarda əmtəə və xidmətlər almaq imkanını verməlidir. Çoxlu iqtisadçılar ona əmindilər ki, AQP nəzəriyyəsi uzunmüddətli dövrdə mübadilə kurslarının təyin olunmasını müəyyən edən iqtisadi qüvvələrin qarşılıqlı fəaliyyətini təsvir edir. Biz bu nəzəriyyənin məntiqi əsasına, həm də onun tətbiqi imkanına və hüdudlarına baxırıq.

Prinsipcə *vahid qiymət qanunu* adını almış AQP nəzəriyyəsi sübut edir ki, ölkənin hər bir nöqtəsində əmtəə eyni bir qiymətə satılmalıdır, məhz əks halda ticarət mənfəət əldə etmək imkanından istifadə etmir. Fərz edək ki, dənəli qəhvə Suetlidə kiloqramı 8,dollara, Bostonda isə 1 kq 10 dollara satılır. Onda onda hər hansı bir adam Suetlindən qəhvə alıb və mövcud qiymət fərqi hesabına hər satılan

kiloqramdan 2 dollar mənfəət əldə edərək onu Bostonda sata bilər. Müxtəlif bazarlarda qiymət fərqi hesabına gəlirlərin əldə olunması arbitraj əməliyyatı adlanır. Getdikcə, arbitrajlaşdırma inkişaf etdikcə Suetlidə qəhvəyə tələb və Bostonda qəhvəyə təklif artır. Suetlidə qəhvənin qiyməti (tələbin artmasına cavab olaraq) artacaq, Bostonda isə (təklifin artmasına cavab olaraq) aşağı düşəcəkdir.

Beynəlxalq ticarət bazarında tətbiq edilən vahid pul qanununa baxaq. Əgər dollar (və ya istənilən digər valyuta) ABŞ-da Yaponiya ilə müqayisədə daha çox qəhvə almağa imkan verirsə, beynəlxalq ticarətin iştirakçıları onu bir ölkədən alıb və digər ölkədə sataraq mənfəət ala bilər. ABŞ-dan Yaponiyaya qəhvənin ixracı bu məhsulun amerikan bazarında qiymətinin artmasına və yapon bazarında qiymətin azalmasına səbəb olacaqdır. Əksinə, əgər dollar Yaponiyada ABŞ-dan daha çox qəhvə almağa imkan versəydi, ticarət kompaniyaları onu Yaponiyadan alardı və Amerikaya ixrac edərdi. Yaponiyadan qəhvənin ixracı onun qiymətini ABŞ-da aşağı salardı və Yaponiyada qiyməti artardı. Nəticədə vahid qiymət qanununa uyğun olaraq hər iki ölkədə bir dollara eyni miqdarda qəhvə almaq mümkün olardı.

Valyutanın mübadilə kursları haqqında AQP nəzəriyyəsi nə deyir? O, sübut edir ki, iki ölkənin valyutası arasında nominal mübadilə kursu onlar da təşəkkül tapmış əmtəə və xidmətin qiymət səviyyəsindən asılıdır. Əgər dollar ABŞ-da (burada qiymət dollarla ölçülür) və həm də Yaponiyada (burada qiymət iyenlə ölçülür) eyni miqdarda əmtəələr almağa imkan verirsə, onda dollara uyğun olan iyenin miqdarı Amerikada və həm də Yaponiyada əmtəənin qiymət nisbətini əks etdirməlidir. Məsələn, əgər Yaponiyada qəhvənin kiloqramı 1000 iyen və ABŞ-da 10 dollardırsa, mübadilənin nominal kursu bir dollar 100 iyenə ($1000 \text{ iyen} / 10 \text{ dollar} = 1 \text{ dollara } 100 \text{ iyen}$) bərabər olur. Əks halda dolların alıcılıq qabiliyyəti bu ölkələrdə fərqli olacaqdır.

AQP nəzəriyyəsini başa düşmək üçün sadə riyazi əməliyyatdan istifadə etmək faydalıdır. ABŞ-da (dollarla ölçülən) qiymət səviyyəsi – P, Yaponiyada

(iyyenlə ölçülən) qiymət səviyyəsi – P^* , nominal mübadilə kursunu (bir dollara alınan iyyenin miqdarı) – E ilə işarə edək. Amerikada və həm də Yaponiyada bir dollara alınan əmtəələrin miqdarına baxaq. ABŞ-da qiymətin səviyyəsi P -yə bərabərdir, ona görə də 1 dolların alıcılıq qabiliyyəti $1/p$ təşkil edir. Xaricdə dollar xarici valyutanın E vahidinə mübadilə oluna bilər, xarici valyuta öz növbəsində E/p^* -ə bərabər olan alıcılıq qabiliyyətinə malikdir.

Təsərrüfatların əlaqələrinin beynəlmilləşməsi dövlətlərin arasındakı valyuta tənzimləməsinin inkişafına köməkli göstərdi. O, aşağıdakı məqsədləri izləməkdədir: müxtəlif ölkələrin valyuta siyasətinin koordinasiyası, valyuta böhranlarının dəf edilməsi üzrə birlikdə tədbirlərin həyata keçirilməsi, aparıcı dövlətlərin valyuta strategiyalarının digər dövlətlərə münasibətdə tarazlaşdırılması. Regional valyuta tənzimləməsi iqtisadi inteqrasiya qurumları çərçivəsində reallaşdırılır. Buna ən düzgün nümunə inkişaf etmiş ölkələrin birliyi sayılan Avropa Birliyidir.

Valyuta siyasəti - dövlət orqanları, mərkəzi banklar, maliyyə qurumları, beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları tərəfindən valyuta əlaqələri sahəsində həyata keçirilən iqtisadi, hüquqi və təşkilati tədbirlərdir. Valyuta siyasəti dövlətin öz valyuta bazarında aparılan xarici valyuta ilə hesablaşmaların və xarici valyuta vahidinin tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirdiyi daxili və xarici iqtisadi strategiyalar toplusudur. Valyuta siyasəti mərkəzi banklar və digər maliyyə-kredit qurumları qismində mərkəzi hökumət təşkilatları tərəfindən aparılır. Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi pul siyasəti ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına və ölkənin münbit beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin qorunub saxlanmasına istiqamətləndirilir. Dayanıqlı makroiqtisadi sabitlik və aşağı inflyasiya daimi iqtisadi artımın və əhalinin sosial rifah halının yüksəldilməsinin vacib şərtidir. Valyuta siyasəti tədiyə balansının müsbətə çatması üçün yürüdülmən beynəlxalq maliyyə siyasətinin tərkibidir. Dövlətin valyuta siyasətinin baza

elementləri kimi, valyuta müdaxilələri və məhdudiyyətlərindən istifadə olunur. Valyuta siyasəti valyuta çətinliklərinə dair qərarların hazırlığı, qəbul edilməsi və realizasiyasını müəyyənləşdirir. Valyuta münasibətlərinin tənzim olunması bir neçə səviyyəni əhatə etməkdədir:

- Xüsusi qurumlar - buraya milli və beynəlxalq bank və korporasiyalar aiddir. Onlar böyük valyuta ehtiyatlarına malikdir və valyuta əməliyyatlarında fəal iştirakları müşahidə edilir.
- Milli hökumət (maliyyə nazirliyi, mərkəzi bank, valyuta nəzarət orqanı)
- Dövlətlərarası səviyyədə.

Ölkənin valyuta siyasəti öz forması və məqsədindən asılı olaraq struktur və mövcud (cari) valyuta siyasətlərinə bölünür. Struktur valyuta siyasəti beynəlxalq valyuta sistemində struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinə yönəldilən uzunmüddətli tədbirlərin cəmidir. O, bütün dövlətlərin maraqlarına uyğun prinsiplərin təkmilləşdirilməsi məqsədilə keçirilən valyuta islahatları şəklində realizasiya olunur. Mövcud valyuta siyasəti valyuta məzənnələrinin, valyuta əməliyyatlarının, valyuta bazarları və qızıl bazarının fəaliyyətinin gündəlik və operativ tənzim edilməsinə yönəlmiş qısamüddətli tədbirlərin məcmusudur.

Valyuta siyasətinin aşağıda göstərilən əsas formaları tətbiq olunmaqdadır:

- Diskont siyasəti- mərkəzi bankların uçot dərəcəsinin dəyişilməsi yolu ilə valyuta məzənnəsinin tənzim olunması;
- deviz siyasəti (valyuta müdaxilələri) - valyuta bazarında tələb və təklifin müvazinətdə saxlanılması məqsədilə mərkəzi bankın hər hansı valyutanın alqı-satqı əməliyyatlarında müntəzəm iştirak etməsi;
- onların müxtəlif formaları-valyuta resurslarının diversifikasiyası, valyuta məhdudiyyəti - valyuta əməliyyatlarının inzibati addımlar və

qanunverici aktlar vasitəsilə qadağan olunması və ya limitlərin qoyulması;

- valyutanın dönərlilik dərəcəsinin tənzim edilməsi, valyuta məzənnəsi rejimi, devalvasiya, revalvasiya.

Diskont siyasəti - bir tərəfdən beynəlxalq sərmayənin hərəkətinə, başqa bir tərəfdən isə daxili kreditlərin, pul kütləsinin, qiymətlərin, məcmu tələbin dinamiki olaraq dəyişilməsinə təsir yolu ilə valyuta məzənnələrinin və tədiyyə balansının tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş mərkəzi bankın faiz dərəcəsi dəyişikliyi. Məsələn, tədiyyə balansının aktiv olmayan saldosu zamanı faiz dərəcələrinin artırılması faiz dərəcələrinin aşağı olduğu ölkələrdən investisiya idxalını stimullaşdırır və ölkədən kapitalın ixracını zəiflətməklə nəticələnə bilər ki, bu da tədiyyə balansının durumunun yaxşılaşmasına və valyuta məzənnəsinin dəyərinin artmasına gətirib çıxardacaq. Rəsmi faiz dərəcəsini aşağıya salaraq, mərkəzi banklar valyuta məzənnələrinin və tədiyyə balansının aktiv saldosunun azaldılması üçün milli və xarici sərmayənin azaldılması yolunu nəzərdə tutur.

Mövcud şəraitdə diskont siyasətin effektivlik dərəcəsi aşağı düşmüşdür. Belə hal hər şeydən öncə onun daxili və xarici məqsədləri arasında olan ziddiyyətlərdən irəli gəlməkdədir. Əgər faiz dərəcələri konyukturaların canlanması üçün aşağı salınırsa və kapital həcmnin azalmasına səbəbiyyət verirsə, deməli tədiyyə balansına pis təsir edir. Əgər faiz dərəcəsində artımın müşahidə olunması iqtisadiyyatın durğunluq vəziyyəti zamanlarında tədiyyə balansının təkmilləşdirilməsinə istiqamətlənmişsə, bu zaman iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərir. Diskont siyasətin səmərəlilik göstəriciləri xarici kapitalın ölkəyə axın səviyyəsindən asılıdır, amma qeyri-sabitlik şəraitində faiz dərəcəsi həmişə kapitalın hərəkət formasını müəyyənləşdirmir. Kapitalın və kreditin global tənzimlənməsi tədiyyə balansının üzərində diskont siyasətin təsirini zəiflətdiyi məlumdur. Burdan diskont siyasətin qısamüddətli və nisbi olaraq aşağı

səmərəlilik göstəriciləri əmələ gəlir. Aparıcı ölkələrin, ilk öncə isə ABŞ-nın diskont siyasəti başqa rəqiblərə mənfi təsir göstərir. Bu ölkələr ölkə maraqlarının əksinə faiz dərəcəsinin yüksəldilməsinə və aşağıya salınmasına məcburi şəkildə imkan verirlər. Nəticədə isə periodik şəkildə faiz dərəcələri problemləri qızışır.

1930-1940-cı illərdə mərkəzi banklar Keyns iqtisadi məktəbinin təklifinə uyğun şəkildə “ucuz pullar”, yəni aşağıyönümlü faiz dərəcəli siyasəti yürütmüşlər. Beləliklə, təzə faiz dərəcələri Böyük Britaniya bankında 1932-1952-ci illərdə 2%, ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Sistemində (FES) 1937-48-ci illərdə 1% həcmində saxlanılmışdı. 50-ci illərdən bir sıra amillərin təsiri ilə diskont siyasətin aktiv hala gətirilməsi baş verir. Adıçəkilən amillər aşağıdakı amillərdir:

- valyuta dönərliliyinin daxil olunması;
- beynəlxalq valyuta-kredit əlaqələrinin liberalizasiyası;
- Avropa valyuta bazar sisteminin inkişaf etməsi;
- kapitalın, həmçinin ölkələrarası hesablaşmalarda neft dollarlarının sürətli hala gəlməsi.

Deviz siyasəti -dövlət orqanlarının müdaxiləsi ilə xarici valyutanın alqı - satqısı yolu ilə ölkənin öz valyuta məzənnəsinə təsir formasıdır. Milli valyuta məzənnəsinin artması üçün mərkəzi bank onu satır, azalması üçün isə milli valyutanın dəyişdirilməsi yoluyla xarici valyutanı satın alır. Deviz siyasəti əsasən valyuta müdaxiləsi şəklində həyata keçirilir, bu o deməkdir ki,xarici valyutanın alış-satışı ilə milli valyuta məzənnəsinə təsir göstərmək üçün mərkəzi bankın valyuta bazarı əməliyyatlarına müdaxiləsi anlaşılr. Onun xarakterik xassələri nisbətən böyük miqyasda olması və qısa müddətdə tətbiq edilməsidir.

Valyuta müdaxiləsi rəsmiləşdirilmiş qızıl-valyuta resursları və yaxud banklararası “svop” müqavilələrinə əsaslanan, mərkəzi bankın milli valyuta ilə qısa müddət ərzində qarşılıqlı kreditləri hesabına reallaşdırılır.

Svop(məzənnə svopu) - məzənnə risqindən sığortalanmaq üçün müəyyən müddətdən sonra əks istiqamətdə mübadilə edilməsi şərti ilə milli valyutanın xarici valyutalara mübadilə olunmasıdır. Valyuta müdaxilələri dövlətlərin mərkəzi banklar qismində valyuta tənzimlənməsi məqsədilə valyuta bazarlarına müdaxilələridir. Mərkəzi banklar valyuta bazarlarında xarici valyutanın kütləvi təklifi və yaxud tələbi ilə valyuta bazarlarını tənzimləyə bilirlər. Valyuta müdaxilələrindən çox vaxt ölkəyə mal və xidmət idxalının ixraca nisbətən sürətlə artması nəticəsində ölkənin valyuta məzənnəsinin xarici valyutalara nəzərən aşağı düşdüyü hallarda valyuta məzənnəsinin sabitləşdirilməsi üçün istifadə edilir.

Valyuta müdaxilələri XIX əsrdən tətbiq olunmağa başlanmışdır. Qızıl mono metallizminin ləğvindən sonra valyuta müdaxilələri geniş vüsət almağa başladı. 1929-33-cü illərdəki dünya iqtisadi böhranında mərkəzi bankların valyuta dempinqlərinə yardım etmək məqsədilə öz valyuta məzənnələrinin aşağıya salınması məqsədini daşıyan valyuta müdaxilələrindən istifadə etmələri müşahidə olunmuşdur. Valyuta müdaxiləsinin həyata keçirilməsinin maddi əsası kimi 1930-cu illər ərzində ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Kanada və digər ölkələrdə yaradılan valyuta sabilləşdirilmə fondları çıxış etmişdir. Adıçəkilən fondlara valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi məqsədilə müdaxilələrdən istifadə edən, qızıl, xarici valyutalar, milli valyutalarla olan dövlət fondları aid olunur. Müasir şəraitdə bu fondların təyinat və rolu fərqli ölkələrdə əsas xüsusiyyətlər daşıyır. Fransada göstərilən hədəf fondu rəsmi qızıl - valyuta resursları səviyyəsində müəyyən edilir. Fransa bankı öz müdaxilələrinin xarakterini və miqyasını açıqlamamaq məqsədilə bu fondun ölçüləri barədə məlumatlar nəşr etmir. ABŞ-da valyuta sabitləşdirilməsi fondu öz real mənasını itirmişdir, belə ki, federal resurs bankları valyuta müdaxiləsini əsasən “svop” müqavilələri əsasında digər ölkələrin mərkəzi banklardan kreditləşmə hesabına həyata keçirirlər. İngiltərədə valyuta sabilləşdirilməsi fondları hazırda ölkənin bütün resurslarını birləşdirir. Deviz

siyasəti yalnız müvəqqəti və kiçik miqyasda valyuta məzənnəsinə təsir göstərir. Əgər məzənnənin formalaşdırılmasının bazar ünsürləri dövlət tənzimlənməsindən aktivdirsə, o zaman valyuta müdaxilələrinə çəkilən xərclər heçdə həmişə valyuta məzənnəsinin stabilliyini təmin edə bilmir. Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasına - beynəlxalq hesablaşmaların təmini, valyuta müdaxilələrini reallaşdırmaq və valyuta itkilərindən qorunmaq məqsədi ilə ölkələrin, bankların və kooperasiyaların valyuta ehtiyatlarının onların daxilinə müxtəlif valyutaları keçirmək yolu ilə strukturun tənzimlənməsinə yönəldilmiş strategiyadır. Bu siyasət qeyri-stabil valyutaların satılması və daha stabil, həmçinin beynəlxalq hesablaşmalar üçün mühüm olan valyutaların alınması ilə reallaşdırılır. ABŞ dollarının qeyri-stabilliyi onun kapitalist dünyasının rəsmi valyuta resurslarında olan payının dəyişikliyinə səbəb oldu. Mövqələrdə möhkəmləndirilmələrin aparılması ilə əlaqədar olaraq rəsmi resurslarda alman markının (təxminən 20%), yapon iyenasının, isveçrə frankının pay dərəcəsi artmaqdadır.

Valyuta pariteti və valyuta məzənnə rejimi milli və dövlətlərarası tənzimləmənin obyektidir. Bretton-Vuds razılaşmasına əsasən ölkələr dolların nisbətində bazar məzənnəsi əsasında BVF-da milli valyuta məzənnələrini möhkəmləndirdilər və rəsmi qızılın qiymətinə uyğun olaraq valyutaların qızıl tərkibini müəyyən etdilər. Fondun əməkdaş dövlətləri öhdəlik götürdü ki, bazarda öz valyuta məzənnələrinin paritetdən $\pm 1\%$ yuxarı sürüşməsinə yol verməsinlər⁷. Möhkəmləndirilən məzənnə rejimində periodik olaraq valyuta ziddiyyətini kəskinləşdirən valyuta təhrifləri - rəsmi və bazar məzənnəsinin uyğunsuzluq göstərməsi baş verirdi. Bretton-Vuds sisteminin böhrana uğraması nəticəsində bazarın tələbinin və təklifinin təsiri altında bir qədər sərbəst tərəddüd müşahidə edilən üzən valyuta məzənnəsi rejimi təqdim edildi.

⁷ Azərbaycan beynəlxalq çoxtərəfli qarşılıqlı əlaqələrdə. Bakı, 1997.

1971-ci ilin avqust ayında xarici ölkələrin mərkəzi banklarından ötrü dolların qızıla mübadiləsinin saxlanılması nəticəsində ölkələrin çoxunluğu üzən valyuta məzənnəsi rejimindən istifadəyə başladılar. Bu, 1973-cü il martın 16-da “qrup 10 ”-un Paris anlaşması əsasında möhkəmləndirildi. Tərəddüdlərin dar hədləri daxilində birgə tərəddüd edən valyuta məzənnəsi rejimi olaraq bilinən “Avropa valyuta ilanı ” rejimi Avropa iqtisadi birlik ölkələri tərəfindən təqdim edilmişdir. Əvvəlcə (1972-ci ilin apreli - 1973-cü ilin martı) “tuneldə ilanlar ” rejimi tətbiq edildi. Qrafik şəkildə “ ilan ” –6 Avropa dövlətinin (Almaniya, Fransa, İtaliya, Niderland, Belçika, Lüksemburq) öz aralarında ($\pm 1,125\%$) valyuta məzənnəsi tərəddüdlərinin dar çərçivəsi kimi müəyyənləşdirilirdi, “tunel” isə onların dollara və başqa valyutalara ($\pm 2,25\%$) birgə üzməyin xarici sərhədlərini müəyyənləşdirirdi. 1973-cü il martın 19-da tunelin ləğvi ilə AB ölkələrinin öz aralarında məzənnələrin tərəddüdlərinin sərhədləri $\pm 1,125\%$, 1976-cı ilin yanvar ayından sonra isə $\pm 4,5\%$ -ə dəyişdirilmişdir. Əgər ölkənin valyuta məzənnəsi göstərilən sərhəddən aşağıya meyl edərdisə mərkəzi bank xarici valyutalarla milli valyutanı satın almaq şəklində valyuta müdaxiləsi aparmağa məcbur olurdu. Valyuta müdaxiləsinin koordinasiya edilməsi, hesablaşmaların tənzim olunması və qarşılıqlı kredit dəstəkləri üçün AVƏF yaradıldı, sonralar isə bu fond, yəni 1994-cü ildə Avropa Valyuta İnstitutu olaraq dəyişdirildi.

Valyuta siyasətinin formalarından biri təsbit edilmiş və üzən valyuta məzənnəsi arasında aralıqda duran ikiqat valyuta bazarıdır. İkiqat forma 1970-ci illərin başlarından Belçikada, Fransada və İtaliyada təqdim edilmişdir. Onun əsas funksiyası valyuta bazarını iki hissəyə bölmək olaraq təyin edilib: kommersiya hesablaşmaları və xidmətlərinə görə valyuta məzənnələri tətbiq edilir; maliyyə əməliyyatlarına əsasən isə bazar məzənnələri tətbiq edilir. Kommersiya əməliyyatlarına görə azaldılmış məzənnə əmtəə ixracatının stimullaşdırılması və tədiyyə balansının müvazinətdə saxlanılması məqsədilə istifadə edilir.

Kommersiya və maliyyə məzənnələri arasında olan uyğunsuzluq əhəmiyyətli şəkildə olan zaman mərkəzi banklar onları eyniləşdirmək üçün valyuta müdaxilələri aparırdı. İkiqat valyuta bazarları valyuta ehtiyatlarına bir qədər qənaət edilməsində təminat rolunu oynayır, belə ki valyuta müdaxiləsinə tələbat azalmaqla özünü göstərmişdir. Üzən valyuta məzənnəsinə keçidlə əlaqəli olaraq ikiqat valyuta bazarı 1973-cü ildə İtaliyada, 74-cü ildə Fransada, sonralar isə Belçikada ləğv edilmişdir və hal-hazırda bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrin daxilində tətbiq olunur.

Devalvasiya və revalvasiya valyuta siyasətinin tarixip-ənənəvi metodlarıdır. Devalvasiya (latın. “ de ” - “ əks hərəkət ”, “ valeo ” - “ əhəmiyyət kəsb edirəm ” deməkdir) –xarici valyutalara, həmçinin beynəlxalq valyuta hesabının vahidlərinə (SDR, Avro) münasibətdə ölkə valyutasının rəsmi məzənnəsinin zəifləməsi və ya pul vahidinin qızılın məzmununun qanunvericiliyə uyğun şəkildə azaldılmasıdır; pul mübadiləsinin və valyuta məzənnəsinin stabilləşmə metodudur. Qızıl standartının ləğvindən sonra (1930-cu illər) devalvasiya valyuta siyasətinin bir metodu olaraq istifadə edilir. Üzən valyuta məzənnəsinə keçmək özü ilə bərabər devalvasiyanı gətirir və heçdə bu həmişə qanunvericilik ilə tərtib olunmur. Həmçinin “devalvasiya” anlayışı da dəyişikliyə məruz qalır. Devalvasiya dedikdə valyuta məzənnəsinin nisbətən uzunmüddətli şəkildə aşağı düşməsi anlaşılır. 12 valyutanın birlikdə üzməsinə əsaslanan Avropanın valyuta sistemində bəzən rəsmi devalvasiya və revalvasiyanın həyata keçirilməsi müşahidə olunmuşdur.

BVF-nin üzv ölkələri 10%-dən az ölçüdə öz valyutalarının planlaşdırılan devalvasiya barəsində Fondu xəbərdar etməli, bununla birlikdə 10%-dən yuxarı devalvasiya olan zaman onun ilkin icazəsini əldə etməlidir. Devalvasiya çox zaman islahatların aparılması metodu kimi istifadə edilir.

1924-cü ildə Almaniyada markada devalvasiyası oldu və 1 yeni marka=1 trln.köhnə marka nisbəti ilə köhnə pul vahidlərinin təzə pul vahidlərinə

dəyişdirilməsi aparıldı. Devalvasiya tədiyyə balansının baza tənzimləmə metodlarından birincisidir, amma onun səmərəliliyi konkret vəziyyətdən asılıdır. Devalvasiya nəticələri milli idxalçılar və ixracatçılar üçün fərqlidir. Bir tərəfdən, devalvasiya ölkə vətəndaşları olan ixracatçılara əlverişlidir, çünki onlar öz qiymətdən düşmüş valyutalarına daha stabil xarici valyutanın mübadiləsi anında devalvasiya mükafatını alır. Başqa tərəfdən, devalvasiya nəticəsində idxalçılar üçün zəruri xarici valyutanın alınma əməliyyatı onlara baha başa gəlir; öz tələblərinə əsasən devalvasiya olunan valyutaları alan kreditorlar, həmçinin avuarların sahibləri ziyanə düşür olurlar. İxracın stimullaşması məqsədilə devalvasiyanın səmərəliliyi ixracın potensialının mövcudluğundan, dünya bazarlarında rəqabətin şərtlərindən asılıdır. Əgər ölkələr beynəlxalq ixtisaslaşma ilə əlaqəli olaraq xarici malların idxalından nisbi azaddırlarsa və idxalı əvəzedici siyasəti uğurla yürüdürsə, idxal ləngiyə bilər. Devalvasiyanın təzahürləri müəyyən dövrdən sonra özünü göstərir. Az miqdarda devalvasiya (məsələn, 1967-ci ildə funt sterlinin 14,3 %, 1971-ci ildə dolların 7,89 %) valyuta möhtəkirliyinə təsir edərək, valyuta məzənnəsinin təkrar azalmasının ehtimalını saxlamaqdadır. Devalvasiyanın ölçüsü əksər vaxtlar digər valyutaların azaldılması ilə zəncirvari reaksiyaya səbəbiyyət verir və bu zaman təşəbbüskarlarda rəqabət üstünlükləri yoxa çıxır. Devalvasiyanın səmərəliliyinin yüksəldilməsi uğrunda ölkələr, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ixrac və idxal üzərində diferensiallaşmış rüsumlar və subsidiyalar tətbiq edilir. Valyuta siyasəti əslində dövlətin öz milli valyuta məzənnəsinin və onun vasitəsilə xarici sövdələşmələrin idarə edilməsindən ibarətdir. Ölkə valyutasının məzənnəsinin devalvasiya və revalvasiyası ilə dəyişməsi milli gəlirin dinamik dəyişməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Valyuta siyasətinin istiqamət və formaları ölkənin valyuta–iqtisadi vəziyyəti və bütün ölkə iqtisadiyyatlarının inkişafı ilə əlaqədardır. Bu və yaxud başqa bir ölkənin apardığı valyuta siyasəti ölkələrin daxili və xarici bazarlarında

reallaşdırılan məhsullar milli valyutada öz əksini tapan qiymətlərə təsir göstərmək məqsədilə tətbiq olunur. Həmçinin bir çox amillərin -dünya təsərrüfatının inkişafı, ölkələrin iqtisadi vəziyyətləri və dünya arenasında qüvvə nisbətlərinin, onların qarşılıqlı təsirinin və “dalğalanma” fonunda onların birincisindən başlayaraq növbə ilə təsnifatını özündə cəmləşdirir. Milli valyuta siyasətinin iqsadi quruluşu tarixi -təkamül cəhətdən təhlil edildiyi üçün növbənöv qruplaşdırmalar, yəni onu valyuta məhdudiyyəti, valyuta əməliyyatının liberallaşdırılması, valyuta tənəzzüllünün önlənməsi və valyuta dayanıqlığın təmin olunması kimi prioritet və dəqiq məqsədlərin qoyuluşunda özünə imkan tapır.

Dövlətin valyuta strategiyasının yaradılmasında valyuta siyasətinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi onun valyuta böhranının önlənməsində vacib rol oynaması ilə də səciyyələndirilə bilər. Belə ki, mövcud qloballaşma şəraitində valyuta böhranının axın formasında yayılma prosesi açıq-aşkar müşahidə olunur. Milli valyutalar bəzən iri möhtəkirlərin hücumlarına məruz qalır. Bu hücumlar çox rahatlıqla ölkədəki stabilliyi poza bilər. Valyuta siyasətinin düzgün aparılması nəticəsində belə mənfi halların qarşısının alınması asanlaşır. İnkişaf edən bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə valyuta siyasəti, ilk növbədə, pulun alıcılıq qabiliyyətinin saxlanılmasına və valyuta məzənnəsinin sabitləşdirilməsinə xidmət edir. Ölkə valyutasının məzənnəsinin sabitliyinin təmin olunması, təkcə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin maneə olmadan genişlənməsi üçün yox, həmçinin ölkə daxili sosial-iqtisadi problemlərin həllində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu problem tənzim edilən sabit və dəyişkən valyuta məzənnəsi sistemlərinin tətbiqində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Valyuta məzənnəsinə təsir etmək üçün mərkəzi bank valyuta bazarlarına müdaxilə edir və vəziyyət dəyişikliklərindən asılı olaraq beynəlxalq resurslar müqabilində milli valyutada alışp-satış əməliyyatları apara bilərlər. Böyük və yüksək inkişaf edən ölkələrin valyutasında müşahidə edilən dəyişikliklər, dollar

və avro arasında olan nisbətə dəyişməsi iqtisadi cəhətdən asılı olan dövlətlərin valyuta siyasətinin qurulmasına və həyata keçirilməsinə birbaşa öz təsirini göstərir.

Revalvasiya - pul vahidində olan qızıl tərkibinin rəsmi şəkildə artırılması və yaxud başqa ölkələrin valyutalarına nisbətə milli məzənnənin artırılmasıdır. Devalvasiya ölkə əhalisinin məşğul hissəsinin yaşayış səviyyəsinin aşağıya düşməsinə, revalvasiya isə baha olmayan xarici əmtəələr ilə rəqabətə dözməyən sahələrdə işsizlik səviyyəsinin artmasına gətirib çıxardır. Devalvasiya ölkələrarası rəqabət mübarizəsini kəskin formaya salır. Qərbi Avropa ölkələrində ABŞ dollarında yaşanan 2 devalvasiyadan sonra itkilər təxminən 10 milyard dollar olaraq göstərilmişdir. İnkişafda olan ölkələr əsas valyutaların devalvasiyası ilə böyük miqdarlarda pul itkisi ilə qarşılaşırlar.

1.3. Valyuta siyasətinin beynəlxalq münasibətlərə təsiri

Ümumiyyətlə, cəmiyyətin iqtisadi inkişafında maliyyə sistemlərinin düzgün qurulması, valyuta-kredit əlaqələrinin çoxtərəfli inkişafı, maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Əlbəttə, bunlar bütünlükdə maliyyə institutlarının yaradılmasını şərtləndirən amillərdir. Beynəlxalq valyuta - kredit və maliyyə qurumları şərti şəkildə beynəlxalq maliyyə institutları olaraq da ədəbiyyatlarda göstərilir. Beynəlxalq maliyyə institutlarının əsas işləri dünya təsərrüfatının stabilləşməsinə, tamlığa və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Beynəlxalq və yerli valyuta-kredit və maliyyə qurumları çoxsaylıdır, əsasən də aşağıdakı vəzifələrin icrası ilə məşğuldurlar:

- valyuta-kredit və maliyyə əlaqələrinin tənzim olunması;
- valyuta-kredit və maliyyə strategiyası ilə tövsiyələrin işlənilməsi;

- valyuta-kredit üzrə informasiyaların toplanılması, cari problemlər üzrə elmi-tədqiqatların nəşr olunması⁸.

Regional valyuta-kredit qurumları və maliyyə qurumlarının yaranma səbəbi, İOÖ-ün dünya təsərrüfatında vacib yer tutmağa çalışması, milli iqtisadi problemlərin tərəfdaşlıqla həll etməyin əlverişli olması amilidir.

Ümumdünya xarakterli beynəlxalq institutların sırasına ilk növbədə BVF daxildir. Vurğuladığımız kimi bu qurum beynəlxalq valyuta əməkdaşlığının və mübadilənin stabilliyini təmin edilməsi, ödəmə balanslarında yaranmış problemlərlə əlaqəli olaraq dövlətlərə müəyyən müddətlik maliyyə köməkliyi göstərmək məqsədilə təsis edilmişdir.

Fondun dünya üzrə fəaliyyət sahəsini genişləndirmək üçün və səmərəliliyin təmin olunması 1987-ci ildə genişləndirilmiş fond yaradıldı, onun da birinci vəzifəsi fonda üzv olan İOÖ-yə daha güzəştli şərtlər daxilində kreditlərin verilməsi olmuşdur. İnkişaf komitəsi də öz növbəsində qeyd olunan bölmədə fəaliyyətini daha da genişləndirərək, 1996-cı ildə BVF/BYİB proqramını hazırladı ki, qeyd olunan proqrama əsasən yüksəkmiqyaslı xarici borcu olan yoxsul ölkə qrupu Fondun və Bankın maliyyə köməkliklərindən istifadə etmək imkanları əldə edirdi. Fond Dünya Bankı ilə birlikdə yoxsulluğun azalmasına istiqamətlənən tədbirlər həyata keçirir. Bu formalı tədbirlərə hər şeydən öncə yoxsul ölkələrin borc miqdarlarının azaldılması aid edilə bilər. 2000-ci ildə yoxsulluqla mübarizə aparan 22 dövlətin 20 milyard dollara yaxın borc yükü ləğv edilmişdir. Yoxsul regionlarda iqtisadi inkişaf sürətinin stimullaşdırılmasında və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasında vacib rolu dövlətlərin xarici siyasi istiqaməti oynayır. Amma son 20 ildə dünya miqyasında yoxsul ölkələrin xüsusi çəkisi azalmağa meyl edir. Bunun səbəbi bir-neçə amillə izah edilir: göstərilən ölkələrin iqtisadiyyatlarında

⁸ Arıkan, Z., 2002. "Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplin, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu", Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:29, Kongre Dizisi:3, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek-Kırgızistan.

strukturda yaranan problemlər, dövlət institutlarının zəif olması, milli sahibkarların dövlət tərəfindən zəif dəstəklənməsi, eləcə də İEO-ün hökumətlərinin yürütdükləri mühafizəedici siyasət.

Yoxsul dövlətlərin dünya ticarətinə aktiv cəlbi məqsədilə onların hökumətləri belə ölkələrdə sosial-iqtisadi və siyasi durumun yaxşılaşdırılması uğrunda addımlar atmalı, eləcə də investisiya üçün əlverişli şərait yaratmalıdır. Digər tərəfdən İEO İOO-ün ixracatına maneçilik yaradan sədləri azaltmalı, mümkün olarsa, aradan qaldırmalıdır. Bu sərhədlərə İOO-də milli istehsalçılardan ötrü ayrılan subsidiya və İEO-nün bazarlarına, İOO-dən gələn əmtəələrə və xidmətlərə qoyulan məhdudiyyət növləri daxildir. Əksər sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə mühafizəedici siyasət xüsusilə də aqrar, tekstil və paltar istehsalı sektorlarında hələ də güclü olaraq qalır. Varlıqlı ölkələr öz bazarlarını İOO-nün kənd təsərrüfatı malları üçün açmış olsalar buradan həm mənfəət götürə, eləcə də yoxsulluğun ləğv edilməsinə köməklik göstərirlər. Dünya Bankının araşdırmalarına əsasən əgər ABŞ, Avropa İttifaqı ölkələri və eləcə də Kanada və Yaponiya öz bazarlarına İOO-dən əmtəələrin və xidmətlərin gəlməsinə məhdudiyyətsiz imkan versələr, sonuncuların ixracatının həcmi 11% artar.

BVF həmçinin üzv ölkələrə texniki köməkliyin göstərilməsində xüsusi rol oynayır. 2001-ci ildə Fond tərəfindən Avropaya 29%, Afrikaya 27%, Asiyaya 23%, Yaxın və Orta Şərqə 11%, Latin Amerikasına və Karib hövzəsi regionuna 10% həcmi ilə ölçülən texniki yardım ünvanlanıb.

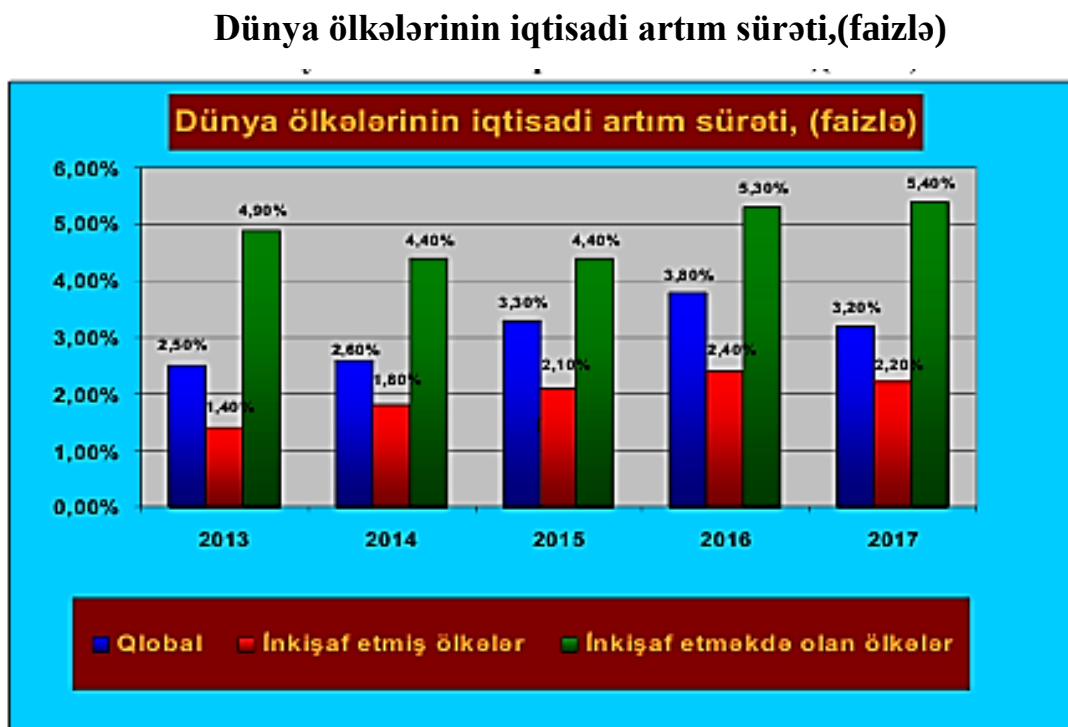
BVF-nin texniki yardım proqramının əsas məqsədi maliyyə böhranı yaşayan ölkələrin makroiqtisadi sabilliyinin bərpa edilməsinə köməklik göstərməkdən ibarətdir. Texniki yardımları və təhsil proqramları həm Fondun öz büdcəsindən, eləcə də donor ölkələr və təşkilatlar vasitəsi ilə maliyyələşdirilir. Fond tərəfindən hazırlanmış tədris proqramları ayrı-ayrı ölkələrdə reallaşdırılır. Məsələn, Çin Milli Bankının iştirakı ilə dövlətin rəsmi işçilərinin təlim proqramı həyata keçirilib. Fond

və Braziliya hökuməti ölkədə LA tədris mərkəzinin açılışı barəsində razılaşma əldə edə bilmişlər. Dünya Bankı İOÖ-də belə demək mümkünsə, bütün sahələrdə 1800-ə qədər layihəni maliyyələşdirmişdir. Maliyyələşdirilən layihələr ayrı-ayrı sahələrə məxsusdur: mikrokredit sisteminin inkişafından başlayıb, AİDS xəstəliyi haqqında məlumatların dünya əhalisinə çatdırılmasına qədər. Buraya həmçinin qızların təhsili, səhiyyədə xidmət keyfiyyətinin artırılması və d. daxildir. Dünya Bankı 2002-ci il ərzində öz müştərilərinə - dövlətlərə 19,5 milyard dollar məbləğində istiqraz ayırmışdır. Hal-hazırda Dünya Bankı yüzdən artıq İOÖ-də fəaliyyət göstərməkdədir. Bank üzv ölkənin hər biri ilə ayrı-ayrılıqda fəaliyyət strategiyasını tərtib edir, ölkələrin dövlət orqanları ilə, qeyri - hökumət təşkilatlarıyla və özəl sektorla münasibətlər yaradır və əməkdaşlığa başlayır. Bank həmçinin səhiyyənin, təhsilin və pensiya təminatı məsələlərinə xüsusi diqqət ayırır. Bankın üstünlük verdiyi yeni yönlərə gender inkişafı, etnik xalqların çətinlikləri, yoxsul əhalidən ötrü həyati əhəmiyyət daşıyan infrastrukturun yaradılma işləri daxil edilə bilər. Dünya Bankı təhsil maliyyələşdirilməsinin ən böyük beynəlxalq mənbələrindən birincisidir. Bank təhsil sferasını maliyyələşdirməyə hələ 1963-cü ildə başlamışdır. Hələ o zamanlar təhsil kreditlər və istiqrazlar formasında 31 milyard ABŞ dolları ayrılmışdır.

Müasir dövrdə Dünya Bankı təhsil sahəsində 83 dövlətin ərazisində 158 layihəni maliyyələşdirir. Bank təhsil səviyyəsinin artırılması məqsədilə BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları, üzvlüyü olan dövlət hökumətləri, qeyri-hökumət qurumları və digər təşkilatlarla sıx əməkdaşlıqdadır. Əsas məqsədi odur ki, 2020-ci ilə qədər bütünlükdə uşaqlar, xüsusilə də qızlar və yoxsul ailələrin uşaqları ibtidai təhsillərini alsınlar və təhsili davam etdirmək üçün imkan qazansınlar. Məsələn, Hindistanda qızların savadsız böyüməsi böyük problemdir və qeyd edilən problemi həll etmək məqsədi ilə Bank orta məktəblərdə qız uşaqlarının təhsil alması üçün fərqli tipli layihələri maliyyələşdirir. İndiyənə qədər Hindistan ərazisindəki 29

şatdan 18-də 60 milyon şagirdin bu proqram vasitəsilə təhsil imkanlarının artması bilinməkdədir.

Qrafik 1.1

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondu, www.imf.org

Bununla belə, dünya iqtisadiyyatında kəskin vəziyyət heç də ürəkəçan deyildir. Çoxlu miqdarda pul onu hər saat partlaya biləcək “dinamitə” çevirmişdir. Düzdür, kiçik bir şans var ki, FES, mərkəzi banklar və Çin hökuməti, eləcə də Aİ problemə həll olunmasına və inkişafa nail olmağa yol tapacaq.

Anoloji layihələrin həyata keçirilməsi Braziliya, El Salvador və Trinidad və Tobaqoda baş tutmuşdur. Bank AIDS-ə qarşı mübarizə də öz bacarıqlarını əsirgəmir. Dünya ölkələrində hər gün 14000 nəfər AIDS virusunun daşıyıcısı olur, onların yarı hissəsi gənclərdir.

Dövlətimizin xarici borc siyasətinin fəal şəkildə aparılmasında idarəetmə ilə bağlı problemlərin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, dövlətimizin daxili borc bazarının

inkişaf etdirilməsi, büdcənin balanslaşdırılması, borclu ölkənin ödəmə qabiliyyəti ilə bağlı olaraq beynəlxalq aləmdə müsbət fikrin, rəyin formalaşmasma nail olmaq, dövlətin maliyyə və qızıl-valyuta resurslarının həcmnin artırılması zəruri əsas şərtlərdən bir-neçəsi ola bilərlər.

Xarici borc siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri də borclu ölkənin dünyanın maliyyə institutları, maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrinin optimallaşdırılmasıdır.

Burada bu qurumların ehtiyatları hesabına maliyyələşdirilən layihələrin reallaşdırılması yönündə qarşılıqlı əlaqələrin təşkilati təminatının təkmil formada tərtib olunması tələb olunur.

Bəzi zamanlar dövlət bəzi investisiya layihələri və başqa məqsədlər üçün büdcədən resursların xərclənməsinə qadağa qoyur. Bu qadağa və ya məhdudiyyətlər beynəlxalq qurumlardan borc resurslarının cəlb olunmasına da tətbiq edilir və burada əsas məsələ kimi büdcədə olan mövcud kəsirin maliyyələşdirilməsinə borc resurslarının az qisimdə cəlb edilməsi qəbul edilir. Hətta əksər hallarda belə beynəlxalq maliyyə qurumlarından əldə edilən kreditlərin, borc resurslarının ölkənin xarici borcunun ümumi tərkibində xüsusi həcmnin azaldılması tövsiyyə olunur və lazım olarsa, bu vəsaitlərdən imtinaya gedilməsi də istisna edilmir. Hal-hazırda əksər İEÖ Beynəlxalq İnkişaf və Yenidənqurma Bankının kreditlərindən istifadədən imtina edirlər. Bu bankın kreditlərindən yalnız Mərkəzi Asiyada və Avropa regionunda olan MDB məkanının ölkələri və Şərqi Avropanın ölkələri geniş şəkildə istifadə edirlər. Belə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə qarşılıqlı əlaqələrin digər bir mühüm cəhəti də vardır. Belə ki, maliyyə qurumlarından cəlb olunan kredit, borc ehtiyatlarının dəyəri o qədər yüksək səviyyədə olmasa da, bu məsələ ilə əlaqədar dolayı xərclər nisbətən çox olur. Belə xərclər sırasına konsultasiya xidmətləri, layihələrin reallaşdırılması üçün qrup xərcləri, öhdəliklər üzrə kommissiya xərcləri və s. aiddir.

Bəzi hallarda layihələrlə bağlı, həmçinin regional layihələrlə bağlı olan konsultasiya xidmətləri üzrə xərclərin ümumi məbləği layihənin dəyərinin 5-10%-i həddində nəzərdə tutulur. Bununla birlikdə layihələrlə əlaqədar həyata keçirilən tenderlər layihə çərçivəsində aparılan işlərin, xidmətlərin dəyərini artırmaqdadır. Nəticədə bu da layihələrin qiymətinin artmasına səbəb olur. Ona görə də bu təşkilatlarla borc əlaqələrinin yaranmasında əsas xətt kimi həmin qurumlardan alınan borclarm qaytarılması götürülməlidir.

2001-ci ildən etibarən üzlük bir şəkildə, 2006-cı ildən isə rəsmi olaraq tətbiq olunan inflyasiya hədəf seçməsi rejimi çərçivəsində, valyuta siyasəti qiymət sabitliyinə yönümlü bir strategiya izləmişdir. Bu istiqamətdə, qısa müddətli faizlər siyasət vasitəsi kimi istifadə edilmişdir. Həyata keçirilən strategiya inflyasiyayla mübarizəyə böyük töhfə vermiş, bu dövrdə baş verən qlobal şoklara qarşı çevik şəkildə reaksiya verilməsini və inflyasiya gözləntilərinin nəzarət altında saxlanılmasını təmin etmişdir.

Beləliklə, uzun illərdən sonra inflyasiya daimi olaraq təkrəqəmli həddə endirilmişdir. Qlobal böhranın bizə öyrətdiyi mühüm dərslərdən biri də maliyyə sabitliyinin gözərdi edilməsinin orta və uzun perspektivdə makroiqtisadi sabitliyi və qiymət sabitliyini təhdid edə biləcəyidir.

Belə ki, mərkəz banklarının maliyyə sistemdə toplanan riskləri və varlıq qiymətlərindəki balansları tamamilə göz ardı etməməsi lazım olduğu fikri qlobal platformada genişlənir. Nə var ki, mərkəz banklarının tək bir vasitəylə birdən-birə artıq xüsusi nəzarət etməsi mümkün deyil. Qiymət sabitliyi və maliyyə sabitliyi tarazlıqda tutacaq faiz nisbəti hər zaman eyni ol. Məsələn, məhsuldarlıq artımları dəstəklənən sürətli böyümə dövründə inflyasiyanın nəzarət altında saxlanılması üçün aşağı faiz dərəcələri kifayət edir, ancaq maliyyə risklərin yığılmasına mane olmamışdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə qiymət sabitliyi və maliyyə sabitliyinin tələb etdiyi faiz dərəcələri arasındakı fərq daha da yüksək olur.

Qlobal inkişaf dövrlərində artan risk iştaha inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəlik sərmayə axınlarını sürətləndirir, balanslarda müddət və quruculuq qüvvələrini artırmaqda, real qur bahalaşması və sürətli kredit genişlənməsi yolu ilə qaynaq paylanmanı pozaraq maliyyə sabitliyi ilə bağlı risklərin toplanması səbəb olur. Belə bir şəraitdə, kapital girişlərinin zəiflədilərək makro maliyyə ziddiyyətlərin azaldılması baxımından, qısa müddətli faizlərin aşağı səviyyələrdə tutulması təbii bir siyasət variantı kimi ortaya çıxır.

Beləliklə, qiymət sabitliyini hədəfləyən bir mərkəz bankının eyni zamanda makro maliyyə riskləri güdən siyasətlər həyata keçirməsi üçün, xüsusilə sürətli kapital girişlərinin yaşandığı dövrlərdə, birdən çox siyasət vasitəsinin dövrəyə soxulması lazım olmaqdadır. Bütün bu dəyərləndirmələr çərçivəsində MB, 2015-ci ilin ortalarından etibarən siyasət mətnlərində qlobal ziddiyyətlərin bir əks olunması olaraq ortaya çıxan makro maliyyə risklərinə gedərək artan bir ağırlıqla toxunmağa başlamışdır. Daxili və xarici tələbdəki sürətli parçalanmanın qısa müddətli kapital qoyuluşları ilə birlikdə maliyyə sabitliyinə dair riskləri artırdığı qeyd edilmiş, bu vəziyyətin doğurduğu riskləri azaltmaq üçün alternativ siyasət vasitələrinin bir arada istifadə edilməsi lazım olduğu vurğulanıb. MB, yaranan makro maliyyə ziddiyyətləri məhdudlaşdırmaq məqsədilə əsas olaraq iki əsas hədəf müəyyənləşdirmişdir: Qısa müddətli sərmayə qoyuluşunu azaltmaq və kredit genişlənməsini zəiflətmək. Bu istiqamətdə, qiymət sabitliyindən güzəşt verilmədən maliyyə sabitliyinin gözlənilməsi məqsədilə, siyasət faizinə əlavə olaraq məcburi cavablar və faiz dəhlizinin (gəcəlik borc vermə və borc faizi arasında fərq) aktiv pul siyasəti vasitələri kimi istifadə edilməsinə qərar verilmişdir.

Dövlətimizin istər daxili, istərsə də xarici borc siyasətinin aparılmasının səmərəliliyin artırılması ilə birlikdə nəzarətin təmin olunması yönündə aşağıdakıların reallaşdırılması, əsas götürülməsi əhəmiyyət kəsb etməlidir:

1. Dövlətin borclarının çəkisi qaytarılmalı olan dövlət borcunun çəkisini ötüb keçməməlidir, həmin borcun çox olmamalıdır;

2. Dövlət borcunun həcmi və strukturu imkan verməlidir ki, hökumət bu borcların qaytarılması və onlara xidmət üzrə öhdəliklərinin təminatlı şəkildə yerinə yetirə bilsin. Bu, həmçinin büdcəmizin imkanlarından və hər hansı müəyyən dövr üçün xarici iqtisadi quruluşun dəyişməsindən asılı olmayaraq borcun təzədən maliyyələşdirilməsi yollarını müəyyənləşdirərək seçimini etməlidir;

3. Dövlətin ümumi borc siyasəti həm ölkənin daxili bazarlarından, həm də xarici dövlətlərin bazarlarından borc vəsaitlərindən cəlb olunması ilə bağlı şəraitin dəyişilməsinə qarşı hərəkətli trayektoriyayı izləməlidir;

4. Borc siyasəti müəyyən dövr üçün borc resurslarının cəlb olunma mənbələrinin, formalarının və vasitələrinin seçilməsində lazımi üsullardan istifadəni təmin etməlidir;

5. Dövlət borclarının idarəedilməsi sisteminin dövlət borclarının, xüsusilə xarici borcun quruluşu, borca xidmətin dəyərinin aşağı salınması, borc ehtiyatlarını cəlb edən dövlətin qarşılaşa biləcəyi risklərin minimuma endirilməsi yönündə təkmilləşdirilməsi və borc siyasətinin bu məqsədlərə istiqamətləndirilməsinin təmin olunması;

6. Xarici dövlət borcunun geriye tam olaraq qaytarılmasında, ümumən xarici borcun həcmi aşağı salınmasında optimal bazaların seçilməsinə nail olmaq və bu siyasətlə borcu olan ölkənin milli iqtisadi sisteminin inkişafı, həmçinin onun beynəlxalq bazara inteqrasiyası maraqlarından çıxış etmək;

7. Maksimum səviyyədə dövlət borcunun strukturunda daxili borca nisbətdə xarici borcların xüsusi həcmi azaldılmağa nail olmaq;

8. Dövlətin beynəlxalq borc bazarlarında müsbət mövqeyinin formalaşması yönündə aktiv fəaliyyətin aparılması, onun borc siyasi addımlarında bu məqsədin prioritet olaraq daimi şəkildə nəzarətdə saxlanılması;

9. Xarici borc siyasətlərində dünyanın məşhur maliyyə qurumları və maliyyə institutları ilə əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə məxsusi diqqət yetirilməsi vacibdir. Bu məsələdə respublikanın siyasi-iqtisadi və sosial maraqlarının təmininə nail olmaq və maraqların daim diqqət mərkəzində saxlanılmasını təmin etmək;

Dövlətin borcunun idarəsinin ən mühüm elementlərindən biri də xarici borcun idarəedilməsi strukturunun formalaşdırılması, təkmilləşdirilməsidir. Əvvəla onu vurğulayaq ki, dövlətin istər xarici, istərsə də daxili borcu idarəetmə aləti və idarə etmə obyektidir. Alət kimi qanunverici və müvafiq icra orqanları borcun vasitəsi ilə maliyyə bazarlarına və pul dövriyyəsinə, sərmayələrin və istehsalın çəkisinə, məşğulluğun dərəcəsinə və əhalinin likvidliyinin təşkilinə və digər bir çox siyasi-iqtisadi proseslərə effektiv imkanları əldə edirlər.

FƏSİL II. AZƏRBAYCANDA VALYUTA SİYASƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanla həyata keçirilən valyuta siyasətinin normativ hüquqi bazası

Valyuta münasibətləri müxtəlif ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələri və onların arasında olan beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin təkmilləşməsində mühüm rol oynayır. İqtisadi sistemin tənzimlənməsində valyuta siyasətinin mühüm yeri vardır. Valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin vacib tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, onun çoxyönlü məqsədlərinin həyata keçirilməsinə, yəni davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına, işsizlik və inflyasiyanın artımının qarşısının alınmasına, ödəniş balans tarazlığının dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Valyuta siyasəti hökumətin cari və strateji strategiyasına uyğun olaraq beynəlxalq təsərrüfat əlaqələri sistemində iqtisadiyyatın daxili və xarici dinamiki tarazlığını təmin etmək, ümumdünya valyuta və başqa iqtisadi münasibətləri reallaşdırmaq üçün tətbiq edilən əməliyyatların məcmusu olaraq təsnifləşdirilir. Valyuta siyasətinin aparılmasında əsas məqsədlərdən biri də hər hansı dövlətin ölkənin milli valyuta məzənnəsinin sabitliyini qorumağın labüdlüyüdür. Azərbaycanın Mərkəzi Bankı pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, ölkənin valyutasının möhkəmləndirilməsi, bankların sistem olaraq inkişaf etdirilməsi, maliyyə bazarlarının təşəkkül tapması sferasında tədbirlər kompleksi reallaşdırmaq yolu ilə iqtisadi agentlərin əli ilə əmanətlərin formalaşdırılması və formalaşan əmanətlərin sonra məhsuldar investisiyaya çevrilməsi məqsədilə obyektiv təminat yaratmaqdadır. Xarici və milli valyutadakı aktivlərdə olan gərginliyi tarazlaşdırmaq məqsədilə yürüdülmə valyuta siyasəti pul siyasətinin əsas hissəsidir. Qeyd olunan siyasət hər şeydən öncə, respublikada inflyasiyanın lazımi səviyyəsini müəyyən etmək üçün valyuta məzənnəsindən istifadəyə istiqamətlənmişdir. Aparılan valyuta siyasəti həmçinin

valyuta bazarlarında və kommersiya fəaliyyətində valyutada yaranan risklərin tənzimlənməsinə köməklik göstərməlidir. Bu məqsədlə aparılan pul siyasəti və onun tərkibində olan valyuta siyasətinin nəticəsində ölkəmizdə inflyasiyanın sürəti aşağı faizlərdə saxlanılmış, məzənnə sabitləşdirilmiş və onun xarici ölkə valyutalarına nisbətdə dönərliliyi təmin olunmuş, valyuta bazarının bütün sferaları inkişaf etdirilməklə iqtisadi inkişaf əldə olunmuşdur. Valyuta sferasında mövcud olan qanunvericiliyə uyğun olaraq rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta hesabı açmalarına, onların valyuta əməliyyatlarını aparmalarına sərbəstlik verilmişdir. Valyuta münasibətləri nisbətən müstəqilliyə malik olmaqla, tədiyyə balansı, valyuta məzənnələri, kredit və əməliyyatlar üzrə ödəmələr vasitəsilə reallaşır.

Müasir dövrdə müxtəlif milli iqtisadiyyatlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin artması və beynəlxalq dövriyyədə qızıla dəyişdirilməsi müşahidə olunmayan kredit pullarının tətbiq edilməsi nəticəsində valyuta məzənnələri müxtəlif milli iqtisadiyyatların inkişaf etməsinin zəhəri təzahürünə çevrilir, həmin iqtisadiyyatların əmək məhsuldarlığı vəziyyətində iqtisadi potensialının müəyyən səviyyədə əks olunmasını təmin edir. Valyuta məzənnəsi hər hansı ölkənin pul vahidinin başqa ölkələrin pul vahidində ifadə edilmiş qiymətidir. Valyuta məzənnəsi tələbin və təklifin əsasında, və yaxud dövlət tərəfindən təyin oluna bilər. Əksər vaxtlar valyuta məzənnəsi tələbin və təklifin əsasında formalaşır. Buna görə də, stabil rəqəm deyil, çünki valyuta bazarlarında tələb və təklifin nisbəti çox tez dəyişiklik göstərir. Tələb çox olanda valyuta məzənnəsində artım, əksinə olanda isə azalma müşahidə olunur. Valyuta məzənnəsi xüsusi xarakterə malik pul kateqoriyası olmaqla bərabər, milli iqtisadiyyat və dünya iqtisadiyyatı arasında olan qarşılıqlı münasibətləri ifadə edir. Əgər müəyyən bir valyutanın əsas xüsusiyyəti milli təsərrüfat daxilində formalaşırsa, onun ölçüsü dünya bazarlarında dünyəvi iqtisadi əməliyyatlar proseslərində müəyyənləşdirilir. Valyuta məzənnəsi

öz rolu ilə istehsal sahəsinə güclü əks təsir edir. Valyuta məzənnəsinin müəyyən iqtisadi göstərici olaraq beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində əhəmiyyətli yeri vardır. Belə ki, valyuta məzənnəsinin dəyişikliyə uğraması ixrac və idxal olunan malların qiymətlərinə, milli istehsalın dünya bazarlarında rəqabətcabiliyyətliliyinə əhəmiyyətli səviyyədə təsir göstərir. Məzənnənin xarakteri aşağıdakı formadadır:

1. Əməliyyatların iştirakçısına görə: alıcı qiymətləri; satıcı qiymətləri.
2. İstifadə edilən rejimə görə: təsbit olunmuş; üzən; qarışıq.
3. İnflyasiyaya görə: nominal; real.
4. Təyin olunmasına görə: bazar, rəsmi.
5. Valyuta əməliyyatlarının növünə görə: müvcud valyuta əməliyyatları məzənnəsi; müddətli valyuta əməliyyatının məzənnəsi.

Valyuta məzənnələri valyutanın alqı və satqısına görə fərqləndirilir. Bank xarici valyutaları alarkən alıcı qiymətləri, satarkən isə satıcı qiymətləri yaranır. Birbaşa məzənnələrdə satıcı qiymətləri alıcı qiymətlərindən yüksək olur. Bu fərq də bankın gəliri olur. Alınan fərq marja və yaxud spread adlandırılır və bazarda konkret vəziyyətlərdən asılı olaraq dəyişiklərlə müşahidə olunur. Qiymət fərqlərindən mənfəət əldə etmək üçün valyutaların eyni zamanda alınib-satılması əməliyyatlarına arbitraj da deyilir. Amma arbitraj bütün iqtisadi və maliyyə kateqoriyalarına şamil edilmiş geniş bir anlayışdır. İlk ayırıcı xüsusiyyəti eyni zamandakı spreddən faydalanma ideyasıdır. Belə əməliyyatda heçbir risk yoxdur. Risksiz olma məsələsi arbitrajı spekulyasiyadan fərqləndirən əhəmiyyətli xüsusiyyətdir. Valyuta arbitrajının ilkin səbəbi iki valyutanın arasında olan məzənnənin eyni ayrı-ayrı bazarlarda fərqli qiymətə olmasıdır. İstifadə edilən rejimə görə təsbit olunmuş, üzən və qarışıq məzənnələr olur. Təsbit olunmuş valyuta məzənnəsi hər hansı xarici valyutaya, ümumi pul vahidi və yaxud valyuta "səbətində" əsasən təyin olunur. Bu rejimdə bazar iştirakçıları əməliyyatlarını həyata

keçirir, dövlət isə məzənnədə gözlənilməyən dəyişikliklərin qarşısının alınması ilə məşğul olur.

Valyuta kurslarının dayanıqlılıq dərəcəsi iki əsas amildən asılı olaraq dəyişir:

*dövlətlərarası ödənişlərin tarazlaşdırılması;

*ödəniş müvazinətinin pozulma hallarında bazarda mübadilə məzənnəsinin saxlanılması üçün valyuta resurslarının kifayət qədər olması.

Buna görə də ölkənin ödəmə balansının durumu, hər şeydən öncə, cari əməliyyatlar üzrə ölkənin pul vahidi valyuta məzənnəsinə birbaşa təsir edir. Xroniki passiv ödəmə balansında milli valyutanın tədavül məzənnəsi aşağıya meyl edir, aktiv ödəmə balansında isə valyuta məzənnəsi yüksəlməyə başlayır. Xarakterik haldır ki, məzənnənin dinamikası üçün vacib əhəmiyyət kəsb edən, ölkə arasında olan cari əməliyyatlar üzrə ödəmə balansının saldosu deyil, bu balansın həmin ölkəylə beynəlxalq hesablaşmalarda iştirakı labüd olan bütün dövlətlər üzrə məcmu saldosudur. Öz sırasında, beynəlxalq hesablaşmalar balans strukturu ilə bağlıdır. Balans sisteminə ticari balans, cari əməliyyat üzrə ödəniş balansı, sərmayə və kreditlərin hərəkəti balansı, məcmu ödəniş balansı, hər hansı tarix üzrə hesablaşmanın balansı, hər hansı dövr üçün hesablaşmanın balansı daxildir.

Ticarət balansı ödəmə balansının əsas vacib hissəsi olub, müəyyən vaxt dövrü üçün həmin ölkə mallarının ixracının və idxalının dəyərlərinin nisbətini əks etdirir. Cari əməliyyatlarda ödəniş balansının tərkibinə xarici ticarət dəyərindən əlavə, nəqliyyat xərci, turizm xərci, investisiya gəliri (görünməz ixracatdan gələn gəlir), eləcə də transfertlər - şəxsi və dövlət köçürmələri daxildir. Mövcud əməliyyatlar üzrə ödəmə balansının aktiv saldosu kapitalın ölkə sərhədlərindən çıxarılması üçün şərait yaradır. Passiv saldo da öz növbəsində kapital və kreditlərin hərəkətlərinin balansında göstərilən kapitalların uyğun axımı ilə ödənilməsinə məqsəd kimi müəyyənləşdirir. Kapital və kreditlərin hərəkət balansına resursların

nəzərə alınmama şərtilə kapitalların hərəkəti, birbaşa investisiyaları, portfel investisiyaları, gəlirlərin yenidən investisiya olunması, qısamüddətli və uzunmüddətli kapital, kredit üzrə köçürmələr və ödənişlər daxil edilir. Ümumi ödəmə balansına cari əməliyyatlar üzrə ödəmə balansı, kapitalların və kreditlərin hərəkət balansı, eləcə də qızıl və valyuta resurslarının hərəkəti daxil edilir. Hesablama balansı verilən ölkənin başqa dövlətlərlə müqayisədə tələb və öhdəliklərini müəyyənləşdirir. Bu tələb və öhdəliklərə dövlət aktivləri və şəxsi aktivlər, portfel investisiyalar, alınan və verilən kreditlər, maliyyə və qeyri-maliyyə korporasiyalarının başqa öhdəlikləri daxil edilir. Hesablama balansına ödəniş balansından fərqli olaraq başqa ölkələrə nəzərən ödənişin aparılmadığı bütün tələb və öhdəliklər daxil edilir. İndiki zamanda valyuta məzənnəsinin kəsilməz eniş-qalxışlarının və valyutanın nisbi qiymət dəyişmələrinin köməyiylə qarşılıqlı qlobal tələb və öhdəliklərin tənzimlənməsilə bağlı nəzəri imkanlar real həqiqətə çevrilmiş, mövcud konversiya olunma mexanizminin ayrılmaz hissəsi hesab edilmişdir. Təcrübə üzən, amma dövrü olaraq tənzimlənen valyuta məzənnəsinin müsbət nəticələrini təsdiq etməkdədir. Bu tipli kurs yaradan mexanizm milli iqtisadiyyatın “açıqlıq” prinsipinə və onun dünya təsərrüfatına inteqrasiya edə bilməsinə daha yüksək səviyyədə reaksiya verir. Şərtləşdirilən hüdudlarda üzən valyuta kursları iqtisadiyyatın quruluş və tənəsüblərinin konservasiya problemlərini aradan qaldırır. Problem ondadır ki, azad bazar mühitində valyuta mövqeyinin pisləşməsi xalq təsərrüfatının müxtəlif sektorlarında vəziyyətin uğursuzluğunun göstəricisidir. Bu da milli və beynəlxalq ölçüdə iqtisadi-siyasi vasitələrin köməyiylə təshihedici tədbirlərin zəruri olmasının göstəricisidir. Nəzərdə tutmalıyıq ki, valyutanın “təmiz” üzməyi bu problemləri həll etməkdə acizdir. Məhz ona görə də valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsini nəzərdə saxlayan və mərkəzi bank tərəfindən aparılan aktiv və elastiki siyasət tələb edilir.

Valyuta məzənnəsi vasitəsi ilə milli pul vahidində olan məhdudluq aradan qaldırılır və onun regional dəyərinin beynəlxalq dəyərə çevrilməsi prosesi başlayır. Nəticədə özünəməxsus dəyərlər formalaşır və bu dəyərlər valyutaların bir-birilərilə nizamlı və müntəzəm formada dəyişdirilməsinə imkan verir. Təsərrüfat əlaqə- lərinin bütün beynəlmilləşdirilmə mexanizmlərində valyuta məzənnəsi xüsusi yer tutur. Onun köməyi ilə milli qiymətin, əmək haqqının və bir çox digər dəyər göstəricilərinin səviyyələri xarici dövlətlərin analoji göstəriciləri ilə müqayisə edilir. İxrac-idxal əməliyyatlarının səmərəliliyi, bu və yaxud digər malın istehsal məqsədə- uyğunluğu, iqtisadiyyatın bu və yaxud digər sahəsində inşafın nisbi gəlirlilik səviyyəsi, nəticədə ölkənin dünyanın əmək bölgüsündəki iştirakı bu əsasla müəyyənləşdirilir. Hər bir ölkənin valyuta tənzimləməsi, hər şeydən öncə, valyuta məzənnəsinin hansı sisteminin – sərt məzənnə, ya üzən məzənnə sisteminin istifadəsindən asılıdır. Sərt məzənnə sistemi qeyd olunan sərt paritetə və valyutanın tam dövrülülüyünə əsaslanan sistemi ifadə etməkdədir. Söhbət elə sistemdən gedir ki, belə sistemdə valyutaların nisbi qiymətlərinin müəyyənləşməsinə baxmayaraq, qiymətlərin mütləq həddi göstərilməmişdir. Çəvik valyuta məzənnəsi sistemində ödəmə balanslarının eyniləşdirilməsi deviz bazarlarının köməyi ilə baş tutur. Buna görə də mərkəzi bank valyuta bazarlarını tənzimləmək vəzifəsindən azad olunur və avtonom pul siyasəti həyata keçirmək imkanı əldə edirlər. Əgər valyuta kursu daxili və xarici bazarlarda olan qiymət müxtəlifliyinə uyğunlaşarsa, o zaman valyuta məzənnəsinin enib-qalxmaları xarici ticari münasibətlərə ziyan vurmur. Amma praktika göstərir ki, üzən valyuta mə-zənnələrinin tətbiq olunmasından sonra da məzənnələr uzun müddətdə alıcılıq qabiliyyəti paritetindən kənara çıxıb bilmirlər. Bu da milli pul siyasətinin pozulması deməkdir. Üzən məzənnədən istifadə təcrübəsi göstərmişdir ki, bu siyasət ödəniş balansının uzun müddətə tarazlığına gətirmir, bazarların qeyri-stabilliyini gücləndirməklə bərabər inflyasiyanın əsas faktoru olaraq görünür. Bu səbəbdən bir çox dövlətlərdə

tənzimlənən və sərt məzənnələr istifadə edilir, həm də üzən valyuta məzənnəsinin “sərt” tənzimlənmə siyasətini tətbiq edirlər. Belə halda ondan istifadə edirlər ki, kursların nisbi möhkəmliyi iqtisadi tarazlığa müsbət təsir edir. Sərt dəyişmə məzənnəsi tədavül şərtlərinin yaxşılaşmasına köməklik göstərir, çünki idxal qiymətlərini “yatırtmağa” və inflyasiya ilə mübarizəni gücləndirməyə imkan yaradır. Həmçinin sərt məzənnə sistemi ayrı-ayrı dövlətlərin iqtisadiyyatlarının iki konvergensiya effektini yaradır⁹. İlki ondan ibarətdir ki, sərt məzənnələr qiymətlər və konyunkturanın sıx əlaqəsini yaratmaqdadır, nəticədə inflyasiya sürətinin yaxınlaşması və strukturun sinxronizasiyası baş verir. Belə halda ödəmə balanslarının eyniləşdirmə mexanizmi pul kütləsinin mala nəzərən dəyişiklik sürətlərinin müsbət olmasına gətirib çıxarır. Bununla isə inflyasiya sürətindəki gələcək dəyişikliklər baş tutur. Bu dəyişikliyi iqtisadi konvergensiya effekti olaraq adlandırmaq mümkündür. Amma o, əsasən pul miqdarıyla məhdudlaşdığı üçün real təsərrüfat həcmində konvergensiyasını törətmək gücündə deyil. Sərt valyuta məzənnəsinin törətdiyi konvergensiyanın növbəti dolayı effekti siyasətin konvergensiyasından ibarətdir. Əsas odur ki, bu sistemin daxilində məzənnənin uzunmüddətli müdafiə olunma vacibliyi mövcuddur. Məzənnənin bazar və dövlət tənzimləməsi mövcuddur. Rəqabətə və dəyər qanununun fəaliyyətinə, eləcə də tələb və təklifə əsaslanan bazar tənzimləməsi nisbətən kortəbii formada həyata keçirilir.

Bazar və dövlət tənzimlənmələri biri-birini tamamlayır. Bazar mexanizmi rəqabət qanunlarına əsaslanaraq inkişaf üçün stimulyer verir, dövlət tənzimləməsi isə münasibətlərin bazar tənzimlənməsinin neqativ nəticələrinin ləğv edilməsinə yönəldilir. Onların arasındakı nisbət çox tez dəyişikliyə uğrayır. Böhran, müharibə, müharibədən sonrakı dağıntı şəraitində dövlət tənzimlənməyə üstünlük verir. İqtisadi vəziyyətin düzəlməsi şəraitində valyuta əməliyyatlarının

⁹ 10. Qasımov M.C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər). Bakı 1996.

müstəqilləşdirilməsi baş verir və qeyd olunan sahədə bazar rəqabətinə imkan verilir. Amma, dövlət valyuta əməliyyatlarını qaydasına salmaq üçün həmişə valyuta nəzarəti siyasəti yürüdür. Dövlət tənzimlənməsi valyuta əlaqələrində bazar tənzimlənməsinin mənfi nəticələrinin aradan qaldırılmasına, stabil iqtisadi artıma çatılmasına, ödəniş balansının müvazinətinə, işsizlik və inflyasiyanın artımının azaldılmasına yönəldilmişdir. Dövlət tənzimləməsi valyuta siyasətinin köməyi ilə həyata keçirilir.

Uçot siyasəti - valyuta məzənnələrinin ənənəvi tənzimlənmə formasıdır. Amma müasir şəraitdə məzənnəyə bu təsir metodunun effektivliyi əhəmiyyətli şəkildə azalmışdır. Bu, təsərrüfat münasibətlərinin beynəlmilləşdirilməsi, kapital hərəkətinin və kreditin dövlət yolu ilə tənzimlənməsi, kredit bahalaşmasının milli iqtisadi inkişafa mənfi təsiri ilə əlaqəlidir. Ona görə də mövcud şəraitdə dövlətin valyuta məzənnəsinə təməl təsir aləti intervensiyadır.

Proteksionist(mühafizəedici) tədbirlər - xüsusi iqtisadiyyatın, müasir dövrdə milli valyutanın müdafiəsinə yönəldilmiş tədbirlərdir. Belə tədbirlərə, ilk növbədə, valyuta məhdudiyyətləri aid olunur. Valyuta məhdudiyyətləri rezident və qeyri rezidentlərin valyuta ilə və başqa valyuta qiymətliləri vasitəsilə apardıqları əməliyyatların qanunverici və yaxud inzibati qadağası, yaxud nizamlanmasıdır. Məhdudiyyətlərin növləri valyuta blokodası, xarici valyutanın sərbəst alqı-satqısının qadağası, beynəlxalq ödəmələrin və kapital hərəkətinin tənzim olunması, gəlir, qızılın hərəkətinin və qiymətli kağızın repatriasiyası, xarici valyutaların və digər valyutaların dövlətin əlində cəmləşməsidir.

Dövlət ölkənin xarici ticari şərtlərinin dəyişdirilməsi üçün tez-tez valyuta məzənnəsilə manipulyasiyalar həyata keçirir və valyuta tənzimlənməsinin ikiqat valyuta bazarları, devalvasiya və revalvasiya formalı üsullarından istifadə edir. Valyuta tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı aşağıdakılar da vacib amil kimi göstərilir:

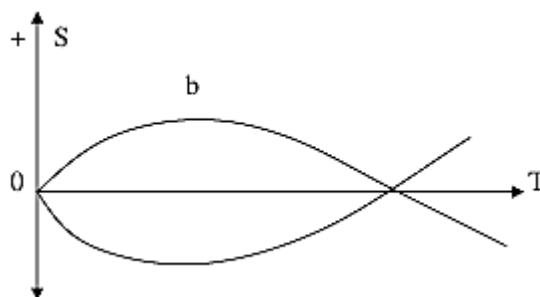
*ticarət balansındakı vəziyyət. Ticari balansın kəsiri idxalın ödənilməsi məqsədilə dövləti xarici valyutanı almaq məcburiyyəti qarşısında qoyur və məzənnənin aşağı düşməsinə səbəb olur. Müsbət saldo isə, tam əksinə, məzənnənin qalxmasına köməklik edir;

*kapital hərəkəti saldosu. Bu onunla əlaqəlidir ki, xarici kapitalın ölkəyə axını onun məzənnəni qaldırır. Amma faiz ödənişlərinin əks axımı ilə əlaqədar, bu faktor gələcəkdə əks tendensiyaya yarada bilər;

*inflyasiyanın səviyyəsi və inflyasiya gözləməsi. Ölkədə inflyasiyanın səviyyəsinin başqa ölkələrə nəzərən yüksəlməsi onun valyuta məzənnəsini aşağıya salır və əksinə. Ticari balans ödəniş balansının xüsusi hissəsidir. Ona görə də ödəmə balansının cari əməliyyatları göstərən maddələri ölkənin pul vahidinin məzənnəyə daha çox təsir edir. Cari ödəmə balansındakı kəsir dünya bazarlarında yerli malların və xidmətlərin aşağı səviyyəli rəqabətə davamlılığını və ölkələrin vətəndaşları üçün idxal mallarının daha cəlbədicisi olduğunu əks etdirir. Bu da dövlətin xarici borcun artıma və milli pul vahidinin dəyişmə məzənnəsinin azalma tendensiyasının olmasına gətirib çıxarır. Amma burada əsas rol ixracat və idxalat mallarının qiymətlərinin elastiklik dərəcəsinə məxsusdur. Bu da o deməkdir ki, idxal malına tələb qeyri-elastik olarsa, valyutanın dəyişmə məzənnəsinin düşməsi ölkənin ticari balansını kəskinləşdirə bilər. Ticari balansın saldosu ilə milli məzənnənin enməsi və yaxud qalxması arasında olan asılılıq şəkil 2.1. -də göstərilmişdir.

Şəkil 2.1.

Ticarət balansı saldosunun (T) və valyuta məzənnəsinin (S) qarşılıqlı asılılığı

Əgər idxal edilən mallara olan tələb ixrac malının təklifindən daha sürətli şəkildə artarsa, valyutanın qiymətdən düşməsi müəyyən dövr ərzində ticarət balansının kəskinləşməsinə ilə nəticələnəcək (a əyrisi). Ticari balansın saldosunun dəyişikliyi göstərir ki, milli məzənnənin enməsi 0 nöqtəsində baş verib. Amma istehlakçılar idxal mallarını almağa davam edir, ölkənin mal istehsalçıları da ixracı hələlik artırmırlar. Buna görə də ticarət balansında kəsir yaranır. Milli məzənnənin artması və idxal malına qeyri-elastik tələbin saxlandığı (b əyrisi) anda idxal xərcinin azalması baş verəcək. Əgər belə halda idxal kimi ixrac da sürətli formada azalmasa, ölkədə ticarət balansı müsbətə meyl edəcək. Amma ixrac və idxalın qeyri-elastikliyi zamanı da valyuta bazarı sabit qala bilər, ona görə ki, milli pul vahidinin tələbini və təklifini formalaşdıran çoxlu başqa faktorlar vardır.

2.2. Azərbaycanla həyata keçirilən valyuta siyasətinin müasir vəziyyətinin təhlili

Respublikamız özünü 1998 və 2008-ci illərdə global iqtisadi böhranın birinci dalğasından qorumaqda məharətli addımlar atmışdı. Amma böhransız və sürətlə davam edən inkişafın özü də təhlükəlidir. Böhran iqtisadiyyatın mənfiliklərini göstərməklə onu möhkəmləndirir. Ölkəmizin böhranla mübarizə aparmaq təcrübəsi demək olar ki, yox səviyyəsindədir. 2010-cu ilin ikinci yarısından etibarən böhran

problemlərinin “ikinci dalğası” gözlənilirdi. Məsələnin pis tərəfi o idi ki, bizim kimi ölkələrin əksəriyyəti barəsində böhranın növbəti təsirindən sığortalanmamasına dair proqnozlar mövcud idi. Bu da o demək idi ki, növbəti dalğanın fəsadları daha böyük ola bilərdi. Ancaq bəzi analitiklər 2010-cu ilin 2009-cu ilə görə ölkəmiz üçün daha yaxşı olacağını vurğulayırdılar. Bunu ABŞ-da iqtisadi artıma olan meyillərin güclənməsi əsas verirdi. Belə ki, artıq 2010-cu ildə ABŞ-da böhranın fəsadları yumşalmağa başladı. Azərbaycana gəlincə ekspertlər vurğulayır ki, böhran ölkəmizə iki istiqamətdə təsir göstərə bilər:

1. Ümumdünya maliyyə böhranı böhran kimi bütün ölkələrə təsir göstərdiyi kimi ölkəmizə də təsir edir. Bu özünü istər xarici investisiya qoyuluşlarının azalmasında, istərsə də maliyyə sahəsində problemlərin yaranmasında, xarici investorların cəlb olunmasının çətinləşməsində, pul çatışmazlığının əmələ gəlməsində göstərir.

2. Bundan başqa, qlobal maliyyə böhranı respublikamıza xam neft qiymətlərinin dəyişməsi ilə təsir edir. Amma 2009-cu ildə neftin qiymətinin 35 dollara qədər aşağı düşməsinə baxmayaraq 2010-cu il üçün xam neftin 1 barelinin qiymətinin 78 ABŞ dolları olması proqnozlaşdırılırdı. Təzadlı olaraq isə böhranın dərinləşməsinin neftin daha da ucuzlaşmasına səbəb olması amilini göstərə bilərik. Bu böhran ixracatının 90%-indən çoxu, büdcəsinin 70%-i, daxili məhsulunun ən azı yarısı neftdən asılı olan ölkəmiz üçün yaxşı heç nə vəd etməyə ümid vermirdi. Bu gün dünya ölkələri böhranın “ikinci dalğasını” yaşaymaqdadır. Əslində “ikinci dalğa” Avropada iqtisadi cəhətdən beynəlxalq arenada hökmranlıq edən ölkələrin qapısının ağzını çoxdan almışdır. İEÖ hökumətləri bunu bilir və bununla birlikdə böhranın təsirlərindən itkisiz ötüşmənin yollarını axtarımaqdadırlar. Azərbaycan Respublikasının bəzi məmurlar hesab edirdi ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı yetəri

qədər öz-özünü təmin etmişdir və buna görə də böhran ölkəmizə təsir göstərməyəcək¹⁰.

İqtisadi vahidlərin fəaliyyətlərin daxili və xarici əlaqələr olmaq üzrə 2 istiqamətdə hərəkət edir. Beyəlxalq iqtisadiyyatın tək qalibi var. O isə möhkəm dayanaqlı pula sahib olan ölkədir. Zəif pula dünyada yer yoxdur.

İqtisadiyyatın işləyişinə təsir edən önəmli parametri qiymətdir. Hər qiymətdə olduğu kimi buradada valyutanın defisit dərəcəsi həm istehsalçıya, həm də istehlakçıya təsir etməkdədir. Necə ki, məhdud bir olan malın qiymətini aşağı tutmaq istəyi istehsalçını cəzalandırmaq və istehsalı daraltmaq anlamına gəlir.

Valyuta məzənnəsinə təsir edən amillər: daxili və xarici qiymət səviyyəsi(SGP nəzəriyyəsi);xarici ticarət balansına aid statistik göstəricilər; beynəlxalq kapital hərəkətində dəyişikliklər(məs. ölkə daxilində faiz dərəcələrinin artımı: öz növbəsində milli pul vahidinin dəyərini artırır);tədiyyə balansının ayrı-ayrı maddələrində dəyişiklik(ixracat artımı, milli valyutanın güclənməsinə, bu isə öz növbəsində ölkənin beynəlxalq aləmdə rəqabət qabiliyyətliyinə mənfi təsir göstərir);dövlət budcəsinə aid göstəricilər;xarici borc və faiz ödəmələri; dövlət budcəsinə aid göstəricilər, xarici borc və faiz ödəmələri; pul miqdarındakı dəyişmələr;Mərkəzi bankın qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi və beynəlxalq qurumların ölkə iqtisadiyyatına bağlı dəyərləndirmə notları və s.Faiz, qiymət, gəlir kimi dəyişənlər xəbər və ya rəsmi qurumların açıqlamalarından təsirləndiyi kimi, valyuta kurslarının da bunlardan təsirlənməsi aksiomadır.Siyasi xəbərlər bu mövzuda ön sırada gəlməkdədir.İqtisadiyyatda gedən prosesləri və valyuta kurslarındakı dəyişmələri təhmin etmək üçün təməl iqtisadi göstəriciləri izləmək və araşdırmaq lazımdır.Qeyri-bazar amillər:Valyuta bazarında MB müdaxilə dərəcəsi;ölkədə siyasi vəziyyət və beynəlxalq valyuta bazarında ümumi vəziyyət və meyllər.

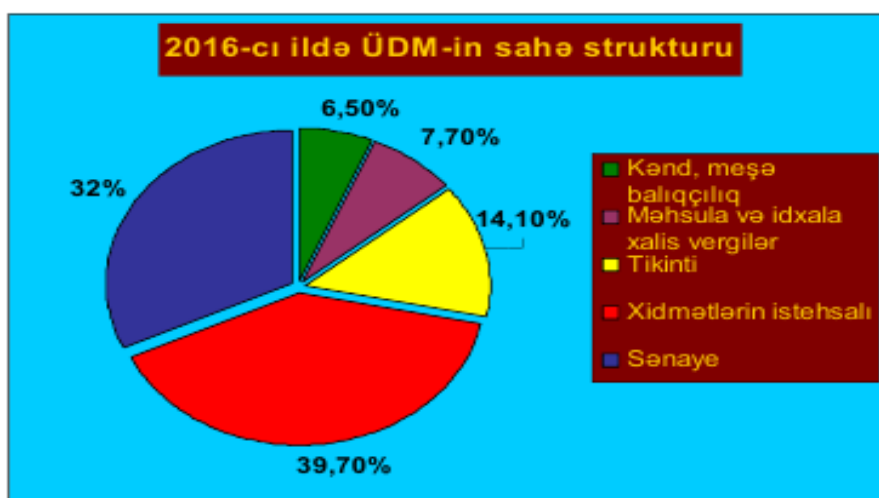
¹⁰ Muradlı A. , “Dünya maliyyə böhranı və Azərbaycan iqtisadiyyatı”, “Xalq Qəzeti”,məqalə, Bakı, 2011.

Dövlət büdcəsinin təşkili zamanı neftin qiyməti 40-50 dollardan hesablanıb. Müsbət tendensiyalardan biri də odur ki, qeyri-neft sektorunun payının ilbəil artmasıdır. Neft-qaz sektorundan asılılığın azalması və iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişaf etdirilməsi qarşıya qoyulan ən vacib məqsədlərdən biridir. Son illərdə olduğu kimi 2016-cı ildə də iqtisadi artım qeyri-neft sektorunun hesabına təmin ediləcək. Növbəti illərdə sənayenin inkişafına dövlətin dəstəyi daha da artırılacaq və rəqabət qabiliyyətli məhsulların artırılması diqqət mərkəzində olacaq. Bütünlükdə qeyri-neft sənayesi üzrə 2016-2019-cu illər üzrə orta hesabla 9.2% artıma nail olunacağı proqnozlaşdırılır. 2016-cı ildə real iqtisadi artım isə 1.8% olmaqla proqnozlaşdırılır. Proqnozlara görə ÜDM 57.7 mlrd manat təşkil edəcək. Neft sektorunun ÜDM-də payı 1.7% azalma ilə proqnozlaşdırılır.

Turizm sahəsində də yerli və xarici investorların cəlb edilməsi, xidmət keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, müasir standartlara cavab verən infrastruktur yaradılması nəzərdə tutulur. Xidmətlərdə əlavə dəyərin yaradılması gözlənilir və bu göstərici 39.7% həcmində gözlənilir.

Qrafik 2.1

2016-cı ildə ÜDM-in sahə strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi

2016-cı ildə sosial yönümlü xərclərində artırılması nəzərdə tutulub. 2016-cı ildə sosial yönümlü xərclər dövlət büdcəsinin xərclərinin 36.1%-i səviyyəsində olacağı nəzərdə tutulub. Bu göstərici 2015-ci illə müqayisədə 8.6% daha çoxdur. Bu gün iqtisadiyyatımız üçün ciddi problemlər gözlənilən idi. Aydın məsələ idi ki, neftə bir tərəfli bel bağlamaq təhlükəli idi. Neftin daha da ucuzlaşması qlobal böhranın ikinci dalğasının genişlənməsinə səbəb olacaq. Bu da Azərbaycana yaxşı perspektiv vəd etmir. Böhranın təsirini azaltmaq üçün daxili iqtisadiyyatın stimullaşdırılması həyata keçirilməlidir. Azərbaycanda qeyri neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə fikir verilməlidir. Ölkədə iqtisadiyyatın inkişafına mənfi təsir edən bütün fəsadlar aradan qaldırılmalıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı kiçik olmağına baxmayaraq çox dinamikdir. Azərbaycan əhalisi isə iqtisadi fəallığa meyilli olan insanlardır. Əgər bölgələrdə infrastruktur layihələri sürətlə inkişaf etdirilərsə, ölkə ərazisinin hər yeri qazlaşdırılırsa, həmin bölgələrdə əhali müəyyən işlərlə məşğul olar və özünü maddi təmin edər və nəticədə böhranın Azərbaycana təsirini azaltmaq olar. Bunun üçün ölkənin daxili potensialı da çoxdur. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da istehsalın elə sahələri vardır ki, onların sürətlə inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatda taralığın təmin olunmasına öz töhfəsini verə bilər. Bunlara, hər şeydən əvvəl, energetika sənayesi, tikinti materialları istehsalı və bəzi infrastruktur sahələri daxildir. Bütün bunlara baxmayaraq ÜDM-in 35% artdığı dövrlər geridə qalıb və 2020-ci ildə ÜDM-in 2 dəfə artırılması fikri hal-hazırda utopik görünür.

2014-cü ildə neft qiymətinin aşağı düşməsi ölkəmizə ciddi təsir göstərdi. Həmin ilin noyabr ayında bir barrel “Azərilayt” neftinin qiyməti 81.79 ABŞ dollarına düşdü, lakin, sentyabrda 97.88 dollara satılmaqda idi. Bu da ölkənin xarici ticari dövriyyəsinə, həm də birillik daxilolmalarına mənfi təsir göstərdi. Bunlardan başqa ölkəmizdə ərzaq məhsullarının bahalaşması halı da müşahidə edildi. 2014-cü ildə neftin ucuzlaşmasıyla yaranan kəsiri hökumət valyuta

resursları ilə örtbasdır etməyə səy göstərdi. 2014-cü ildə ÜDM artımı sadəcə 2.8%-lə yekunlaşdı. Bu dünya üzrə ən pis nəticə olmasa belə, təhlükəli göstərici olaraq göstərilirdi. Xarici ticarət dövriyyəsi də ilk olaraq 2014-cü ildə mənfi olaraq bildirildi. Dünya birjalarında “Brent” neftinin 1 barreli 46.11 dollara qədər, “Layt” neftinin 1 barreli isə 41.32 dollara qədər endi. 2015-ci ilin büdcəsində isə neftin 1 barrelini 90 dollardan müəyyənləşdirildiyini nəzərə alsaq, yarımbarar ucuzlaşma olmasının müşahidə edildiyini demək olardı. Regionun bütün ölkələrində milli valyutaların dollar qarşısında ucuzlaşma prosesi müşahidə edilirdi. Ölkəmizdə də devalvasiya prosesi qaçılmaz idi. Bu barədə artıq müzakirələrə başlanılmışdı. Manatın devalvasiyasından öncə ekspertlər bu prosesin iqtisadiyyatımıza müsbət və ya mənfi təsirlərini proqnozlaşdırırdı. Müsbət nəticə kimi aşağıdakılar ola bilərdi:

- Respublikada daxili istehsal məqsədilə əla imkanlar yaranacaq. Əvvəllər xarici ölkə mallarının gətirilib satılması daha sərfəli olaraq bilinirdisə, devalvasiyadan sonra daxili istehsal sektorları xüsusən də aqrar sektor daha da inkişaf edə bilər.

- Ölkədaxili xarici malların oxşarları, xüsusən də onların istehsalçıları daha da güclənəcək. Qonşu Rusiyada ən güclü firmalar 1998-ci ilin devalvasiyasından sonra daha da yerlərini möhkəmlətdi.

- Ölkə ərazisindən malların ixracı qazanclı olacaq. Hadisələrə ölkə xaricindən baxacaq olsaq, xarici alıcılar üçün ölkəmizdə istehsal olunan malları almaq daha sərfəli görünəcək, çünki ucuz olacaq.

- Ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin müsbətə meyl etməsinə səbəb olacaq. Məsələn, ölkənin qızıl ehtiyatlarında artım müşahidə ediləcək və.s.

Gözlənilən mənfi hadisələrə gəldikdə isə onlara aşağıdakılar aid edilirdi:

- Birincisi və ən təsirlisi, əhəlinin ödəmə qabiliyyətinin aşağıya düşməsi baş verə bilər. Düşünsək ki, maaşlar olduğu kimi qalacaq, ölkəyə gətirilən malların

qiymətləri qalxacaq və nəticədə eyni pul vahidinə daha az mal və ya xidmət əldə edilmiş olunur.

- Təşvişə düşən əhali bankdan pulunu çəkməyə başlayır. Bu da valyutanın dəyərini aşağıya salır və devalvasiya prosesi dərinləşir.

- Xarici ölkə mallarının bahalaşmasının təsiri ilə yerli malların qiymətləri də bahalaşa bilər. Nəticədə isə məzənnənin dəyəri ölməyə, inflyasiya faizi şişməyə başlayır.

- Kiçik və orta sahibkarlığın vəziyyəti pisləşər. Belə ki, əhali az istehlaka başlayacaq, bu da kiçik və orta sahibkarların müflisləşməsinə gətirib çıxaracaq.

- Ən ağır durum isə bank sektorunu gözləyir. Belə ki, xarici ölkə valyutası ilə kredit götürən əhəlinin vəziyyəti ağırlaşır. Ona görə ki, kredit götürüldüyü dövr xarici valyutanın dəyəri indiki qədər çox deyildi, ancaq devalvasiyadan sonra həmin valyutanın dəyəri qalxmağa başlayır və geri qaytarılmalı borcun həcmi artır¹¹.

2.3. Respublikamızda həyata keçirilən valyuta siyasətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi

Respublikamızın son dövrlər yaşadığı problemlər özü ilə bərabər islahatların aparılmasını şərtləndirdi. 2009-cu ildə beynəlxalq aləmdə baş verən Qlobal Böhran hökumətin düzgün siyasəti və neft ehtiyatlarının səmərəli istifadəsinin nəticəsində ölkəmizdə çox da güclü hiss olunmadı. Ancaq 2015-ci ildə neft qiymətlərinin kəskin düşməsi büdcə planlamasında çatışmazlıqların meydana gəlməsinə səbəb oldu. Məhz bu andan ölkəmizdə həyata keçirilən valyuta siyasətinin əhəmiyyəti dəfələrlə artdı. Valyuta siyasətinə olan diqqətin artması səhv və düzgün atılan addımların nəticələrinin aşkara çıxması ölkəmizdə hələ də qanunvericilik cəhətdən

¹¹ Muradlı A. , “Dünya maliyyə böhranı və Azərbaycan iqtisadiyyatı”, “Xalq Qəzeti”, məqalə, Bakı, 2011.

bəzi çatışmazlıqların olduğunu göstərdi. Bununla bağlı olaraq valyuta məzənnəsi üzərində son iki ildə hökumət tərəfindən müəyyən tənzimləyici tədbirlər həyata keçirildi.

İçində olduğumuz qeyri-adi qlobal konyuktura, mərkəzi bankları adi münasibətlərin kənara çıxaraq alternativ siyasətlər qurmağa yönəldir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı, devalvasiya sonrası bərpa prosesində yaxın tarixdə yaşamadığı şəkildə xarici və daxili tələbatda sürətli bir parçalanmaya məruz qalmışdır. Qısa müddətli kapital qoyuluşları, pozulan cari balans və sürətli seyr edən kredit genişlənməsinin yol açdığı risklər qarşısında alternativ siyasət axtarıqlarını gündəmə gətirmişdir. Bu çərçivədə, MB, makro maliyyə risklərini məhdudlaşdırmaq məqsədilə, bir-birini tamamlayan səpkidə fərqli siyasət vasitələrini bir arada istifadə edərək yeni bir siyasət strategiyası hazırlamışdır.

Dövlət tərəfindən milli və beynəlxalq iqtisadi biznesin fəaliyyəti və inkişafı üçün əlverişli hüquqi, siyasi, sosial, iqtisadi və maliyyə mühiti yaradılması müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu məqsədlə dövlət müasir anlayışlara uyğun maliyyə inqilablarının ölkəyə daxil olması üçün hərtərəfli şərait yaratmalı, məqsədyönlü tədbirlər sistemi həyata keçirməlidir. Bu inqilabların üç aparıcı aspekti mövcuddur: beynəlxalq maliyyə institutlarının qlobal iştirakı, beynəlxalq maliyyə integrasiyası və maliyyə yeniliklərinin (innovasiya) sürətli inkişafı.

İqtisadi, o cümlədən maliyyə biznesinin hərəkətverici mühərriki dövlətlər və firmalar- arasındakı rəqabətdir. Beynəlxalq rəqabət dövlətləri məcbur edir ki, maliyyə biznesi üçün daha əlverişli şərait yaratsın, daxili bazarda fəaliyyətə dövlət müdaxiləsini azaltsın və kapitalın beynəlxalq hərəkətini liberallaşdırsın.

Azərbaycanda 1 yanvar 2004-cü ildən bank sektorunda xarici kapitalın iştirakına qoyulmuş limit ləğv edildiyi bir şəraitdə Şərqi Avropa ölkələrində bank sisteminn liberallaşdırılmasının nəticələrinin nəzərdən keçirilməsi məqsəduyğundur. Təhlil göstərir ki, dünya bank biznesinin liderləri Şərqi Avropa ölkələrində

iştirak etməkdən çəkinmirlər. Bu ölkələrdə orta və nisbətən kiçik banklar nəzarəti ələ keçirmişlər. Şərqi Avropa ölkələrində xarici banklar cəmi bank aktivlərinin 57%-nə nəzarət edirlər. Bu ölkələrin çoxunda onlar hakim mövqeni ələ keçirmişlər. Qeyri-rezidentlərin nəzarət etdikləri kredit təşkilatlarındakı aktivlər Estoniyada ümumi aktivlərin 95%-ni, Xorvatiyada 82%-ni, Çexiyada 78%-ni, Slovakiyada 75%-ni, Polşa, Latviya və Macarıstanda 70%-ni təşkil edir. Bolqarıstanda 35 bankdan 25-i xaricilərin nəzarətindədir. Şərqi Avropanın 20 ən böyük bankından yalnız dördü, 10 ən böyük bankdan isə yalnız biri xaricilərə məxsus deyildir. Bu ölkələrin demək olar ki, hamısında bank sistemi «sistem» olmaqdan çıxmışdır: onlar daxili iqtisadi şəraitin tələb etdiyi qanunauyğunluqlara tabe deyillər və xarici transmilli bankların filiallarına çevrilmişlər. Yerli və xarici banklar arasında rəqabət öz aktuallığını itirmişdir. Yerli bazarlarda xarici bankların rəqabəti onlar arasında gedən qlobal rəqabətin yalnız davamıdır.

Cədvəl 2.1

ACCESS Bankın aktivlər və öhdəliklərinin hesabatı (31.03.2017)

AKTİVLƏR	
• Nağd vasaitlər Cash funds	78 102
• AMB-yə qarşı tələblər Amounts due from CBA	195 791
• "Nostro" hesabları "Nostro" accounts	9 464
• Banklar da daxil olmaqla maliyyə müəssisələrindəki depozitlər Deposits in financial institutions including banks	39 646
• Qiymətli kağızlar Securities	1 693
• Xalis kreditlər və lizinqlər Net loans & Leasings	539 577
• Amortizasiya çıxılmaqla bank işində istifadə olunan əsas vasaitlər Fixed assets used in banking deducting depreciation	39 578
• Bank işində istifadə olunmayan əsas vasaitlər Fixed assets not used in banking	2 787
• Digər icmallaşmamış şirkətlərə və birgə müəssisələrə investisiyalar və maliyyə iştirakı Investments to other non-consolidated ventures and joint ventures, and financial participation	40
• Amortizasiya çıxılmaqla qeyri-maddi aktivlər Intangible assets deducting depreciation	24 016
• Digər aktivlər Other assets	63 119
• CƏMİ AKTİVLƏR TOTAL ASSETS	993 814
ÖHDƏLİKLƏR	
• Depozitlər Deposits	301 795
• AMB-nin banka qarşı tələbləri CBA claims against the Bank	30 000
• Digər bankların tələbləri ("Loro" hesabları) Other banks' claims ("Loro" accounts)	72
• Bankların və digər maliyyə müəssisələrinin depozitləri Deposits of banks and other financial institutions	77 194
• Digər maliyyə müəssisələrinin (banklardan başqa) kreditləri Loans of other financial institutions (excluding banks)	423 040
• Bank tərəfindən buraxılmış subordinasiyalı və sair bu qəbildən olan borc öhdəlikləri Subordinated loans and other similar promissory notes issued by the Bank	70 705
• Digər passivlər Other liabilities	23 660
• CƏMİ ÖHDƏLİKLƏR TOTAL LIABILITIES	926 466
KAPİTAL	
• CƏMİ KAPİTAL TOTAL EQUITY	67 348

Mənbə:

<http://www.accessbank.az/uploads/pdf/p1be8k8ukuifm1ha8f4t1ig9d4.pdf>

Yuxarıdakı cədvəldə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən banklardan biri olan “Access” bankın balans hesabatları təqdim olunmuşdur. Burada ilk öncə diqqət yetirməli olduğumuz məqam balansın əsasını təşkil edən aktiv və öhdəliklərin tərkibində əhəmiyyət təşkil edən göstəricilərin xüsusi olaraq vurğulanmasıdır.

Belə ki, aktivlərin əsasını “xalis kreditlər və lizinqlər” və “Mərkəzi Banka qarşı olan tələblər” təşkil edir. Öhdəliklərin böyük bir qismini isə “depozitlər” və “digər maliyyə müəssisələrinin kreditləri” təşkil edir. Cədvəldəki göstəricilər ölkəmizin bir çox bankında, demək olar ki, eyni nisbətdədir.

Müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəli istifadə edilməsi perspektivlərindən söz açan zaman mütləq şəkildə resursların idarə edilməsinin səmərəliliyi analizindən söz açmalıyıq. Bu analiz zamanı pul resurslarının hərəkətinin analizi ilə məhdudlaşmadığın nəzərə almalıyıq. Son dövrlərdə yerli praktikada səmərəlilik analizi bütün müəssisələr tərəfindən istifadə edilməyə başlanmışdır. Digər tərəfdən idarə etmənin səmərəliliyi analizinə müəssisənin maliyyə resurslarının istifadə olunmasının səmərəliliyi analizi də daxildir.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları bank sahəsində geniş liberallaşdırma tələblərini irəli sürərkən və iri transmilli bankların ölkəyə geniş daxil olmasına şərait yaradılmasını tövsiyə edərkən makroiqtisadi sabitliyin və davamlı iqtisadi artımın təmin olunması argumentini irəli sürürlər. Hesab olunur ki, xarici nəhəng bankların ölkəyə sərbəst daxil olması maliyyə-kredit xidmətlərinin müxtəlifliyini, yüksək keyfiyyətini və onlardan istifadənin asanlığını təmin edir, yerli bank məmurlarının professional lıgını artırır və s. Həmin bankların kredit risklərini və borcların etibarlılığını müəyyən etmə üsulları maliyyə ehtiyaclarının daha səmərəli bölüşdürülməsinə səbəb olacaqdır. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Şərqi Avropa dövlətlərində xarici bankların kreditləşdirmə istiqamətləri yerli iş adamlarının ehtiyaclarına o qədər də cavab vermir. Xüsusən xırda və orta

sahibkarların, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin onlardan kredit alması xeyli çətinidir. Xarici banklar adətən qiymətli kağızlarla əməliyyatlara və real sektorun kreditləşdirilməsinə üstünlük verirlər.

Azərbaycan bank sahəsində integrasiya problemləri təhlil edilərkən hər şeydən əvvəl göstərmək lazımdır ki, ölkəmizdə bank sektoru hələlik müstəqil sektor kimi formalaşmayıb və yalnız digər sahələrə xidmət etməklə məşğuldur, Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı, sistem- yaradıcı ünsürünə çevrilməmişdir. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf, büdcənin icrası, investisiya qoyuluşlu və ödəmə qabiliyyətli tələb başlıca olaraq enerji-xammalının ixracı hesabına müəyyən səviyyədə saxlanılır. Belə vəziyyət hökuməti məcbur edir ki, o ilk növbədə enerji-xammal sahələrinin inkişafına xüsusi diqqət yetirsin. Enerji-xammal sahələrinin inkişafı isə milli bank sektorunun müstəqil sektor kimi formalaşmasına o qədər də ehtiyac duymur. Çünki, onlar dövlət banklarının imkanlarından istifadə edərək artıq maliyyə kapitalının ilkin yığım mərhələsini keçmişlər. Bu sahədə maliyyə kapitalı sənaye kapitalına çevrilmişdir və Qərb bazarlarına çıxmağa hazırdır. Məhz bu qüvvələr bank sahəsində beynəlxalq əməliyyatların tam sərbəstləşdirilməsinə və bank kapitalı sahəsində bütün məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasında maraqlıdırlar. Onu da göstərmək lazımdır ki, bu gün Azərbaycanda bank sektoru iqtisadiyyatı formalaşdırmır, özü iqtisadiyyat hesabına formalaşır.

Keçid iqtisadiyyatlarının Siyasi Olaraq Təsnifi (BVF Münasibəti) çərçivəsində də dörd qrupda bu ölkələr yer alır: Avropa və Keçmiş Sovet İttifaqı ölkələri keçid iqtisadiyyatları:

- a) Mərkəzi Şərqi Avropa Ülkeleri-MŞA: Albaniya, Bolqarıstan, Xorvatiya, Çexiya, Makedoniya, Macarıstan, Rumıniya, Slovakiya və Sloveniya
- b) Baltıqyanı ölkələr -BYÖ: Estoniya, Latviya və Litva

c) Türk Respublikaları və Müstəqil Dövlətlər Birliyi- MDB: Azərbaycan, Belarus, Ermənistan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Özbəkistan, Tacikistan, Türkmənistan və Ukrayna

d) Asiyadakı Keçid İqtisadiyyatları-AKİ: Çin, Kamboca, Laos və Vyetnam.

Bu qruplaşdırmada yer alan Türk Respublikaları kimi Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan BVF Münasibətinə görə C qrupunda, başlanğıc şərtləri tipologiyasına görə Qafqaz və Mərkəzi Asiya qrupu içində yer alır.

Keçid prosesində qavranan həqiqətlərdən biri, ölkələr arasındakı başlanğıcdakı təşkilati, geosiyasi və mədəni oxşarlıqlara baxmayaraq, keçidin başlamasından günümüzdə çox müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf etmiş olmasıdır. Bu fərqlər hər şeydən əvvəl tətbiq edilən siyasətin nəticəsidir.

Bəzilərinde prosesin qısa, digərlərində isə uzun və çətin davam etməsinin ən önəmli səbəblərindən biri izlənen keçid strategiyası hesabınadır. Ölkələr arasında fərqlər görülməklə birlikdə, keçid iqtisadiyyatları bəzi əsas problemlərlə qarşı-qarşıya qalmışdır:

1. İqtisadiyyatın əksəriyyəti dövlət mülkiyyətinin hesabına qurulub, xüsusi mülkiyyətə çox məhdud yer verilmişdir.

2. İstehsal edən dövlət təşkilatlarının böyük bir qismi təmərküzləşmiş, qiymətlər, investisiya qərarlarına dövlət tərəfindən nəzarət edilir, xaricə qapalı, ixtisaslaşmağa qarşı iqtisadi siyasətlər izlənməmiş, bu da iqtisadiyyatları rəqabətə qapalı quruluşlar halına gətirmişdir.

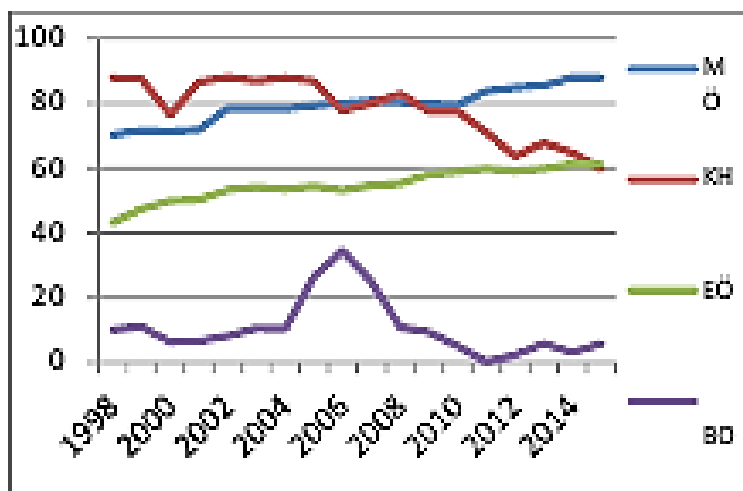
3. Sosial müdafiə xərcləri iqtisadi fəaliyyətlərin həcminə görə böyük ölçüdə artmış, xərclər cəmiyyətdə ortaya çıxan biləcək narahatlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə siyasi bir vasitə kimi istifadə edilmişdir.

4. Bu məsələlərin də təsiri ilə makroiqtisadi tarazlıq pozulmuş, yüksək büdcə kəsirləri, idarə edilməz hala gələn xərclər, pul təminatının məhdudiyyətsiz artımı və yüksək inflyasiya kimi mühüm problemlərlə qarşılaşmışdır.

Bu çərçivədən baxanda əslində EBRD keçid göstəricilərini bazar iqtisadiyyatına doğru gedən bir prosesdəki sərbəstləşdirməni göstərən bir növ iqtisadi azadlıq indeksi kimi düşünə bilərik. Burada istifadə edəcəyimiz ikinci meyar isə Heritage fondu tərəfindən hazırlanaraq Wall Steet Journal ilə birlikdə hər il nəşr olunan İqtisadi Sərbəstlik İndeksi içindəki 10 sərbəstlik arasında yer alan və yenə dövlətin iqtisadiyyatdakı vəziyyətini və müdaxiləsini gəlirlər və xərclər ilə görmək üçün maliyyə sərbəstliyi və dövlət xərcinin sərbəstlik indeksidir.

Cədvəl 2.2

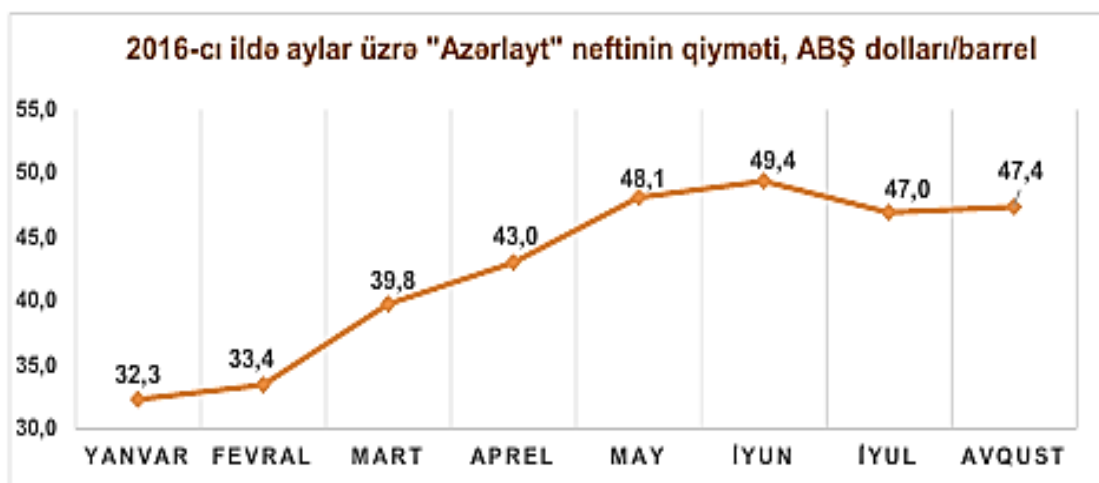
Azərbaycanda İqtisadi Azadlıq İndeksi

Qlobal iqtisadiyyatın inkişaf göstəricilərinə təsir edən digər mühüm ünsür olan xam neftin orta qiymət göstəricisi 2016-cı ilin yanvar ayında təxminən 32 dollardan avqust ayında 47 dollaradək artmışdır. Xam neft qiymətlərinin bu səviyyədə artışının mühüm səbəbi neft bazarında təklifin tələbi üstələməsi, xüsusilə də OPEC-ə üzv olmayan və neft istehsal edən dövlətlərin hesabına bir qədər aşağı düşməsidir.

Qrafik 2.2

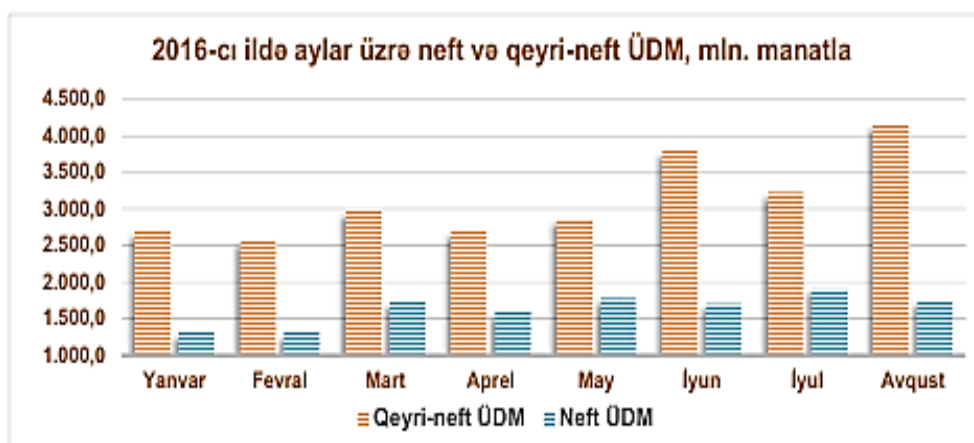
2016-cı ildə ilk 8 ayda neftin qiyməti (dollar/barrel)

Mənbə: SOCAR-ın rəsmi internet sahifəsi (www.socar.az).

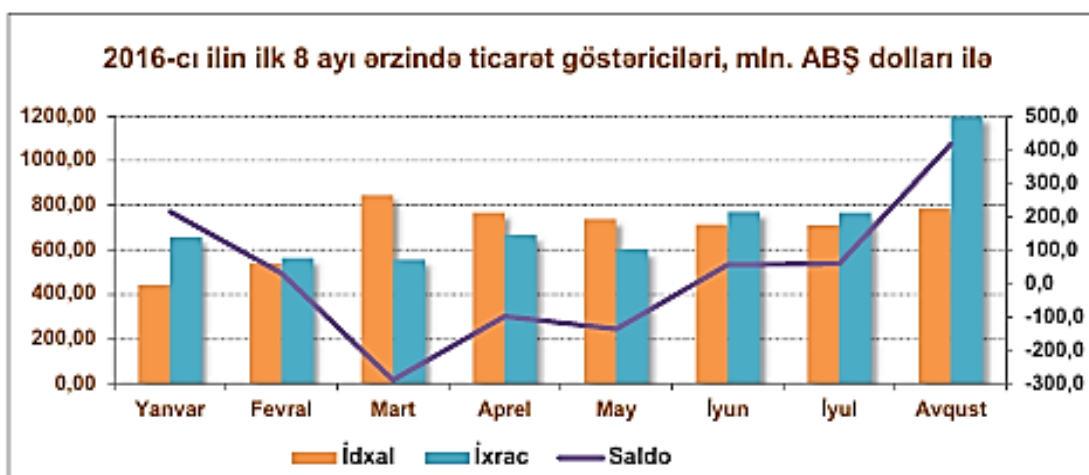
Müxtəlif beynəlxalq institut və maliyyə qurumları gələn ildə xam neftin bir qədər dəyər qazanacağını proqnozlaşdırır. Belə ki, OPEC-in ən son yayımlanan hesabatında xam neftin tələbinin artacağını bildirməsi və eləcə də dünya iqtisadiyyatının real inkişaf dinamikasının 2017-ci ildə bir qədər artması haqqında proqnozlar buna əsas verir. Onu da qətd edək ki, OPEC 2016-cı il üzrə dünyada xam neftə olan tələbin səviyyəsini gündəlik 94,18 milyon barel, 2017-ci il üçün isə 95,33 milyon barel səviyyəsində proqnozlaşdırmışdır.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2016-cı ilin ilk 8 ayında ölkə ərazisində 38,0 milyard manat ÜDM istehsal olunmuşdur ki, bunun da 65,7 faizi qeyri-neft ÜDM-in payına düşür. ÜDM-in 38,0 faizi sənaye sferalarında, 11,7 faizi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmir olunması sferalarında, 9,4 faizi tikinti sahəsində, 6,9 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatında, 5,7 faizi kənd təsərrüfatında, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda, 2,7 faizi turistlərin yerləşdirilməsində və ictimai iaşədə, 1,9 faizi informasiya və rabitə sferalarında, 16,4 faizi isə başqa sahələrdə istehsal olunmuşdur.

Qrafik 2.3**2016-cı ildə ÜDM-in bölgüsü**

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi (www.stat.gov.az)

2016-cı ilin birinci 8 ayında ölkədə xarici ticarət dövriyyəsi 11,3 milyard dollar, eləcə də idxal əməliyyatları 5,5 milyard dollar, ixrac əməliyyatlarının ümumi çəkisi isə 5,8 milyard dollar olaraq göstərilmişdir.

Qrafik 2.4**2016-cı ilin ilk 8 ayı ərzində ticarət göstəriciləri, (mln. ABŞ dolları)**

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi

FƏSİL III. BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ VALYUTA SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Valyuta tənzimlənməsinin dövlətin valyuta siyasətinə təsiri və onun prioritet istiqamətləri

Hər bir ölkənin milli iqtisadi sistemində makroiqtisadi tarazlığın təmin olunması yönündə dövlət rəhbərliyinin reallaşdırdığı iqtisadi və sosial siyasətin çox vacib istiqamətlərindən, bəlkə də, birincisi valyuta siyasəti, əsasən də xarici və daxili borc siyasətidir. Borcun idarəedilməsi ilə bağlı olaraq həyata keçirilən siyasi addımlar iki yöndə işlənməlidir: birinci əsas istiqamət ölkənin iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsinə istifadə olunacaq maliyyə mənbələrinin axtarılıb tapılması, resursların milli iqtisadi sistemə, milli iqtisadi sistemin dirçəldilməsinə yönəldilməsi və onlardan istifadə olunmasının dəqiq və konkret mənada prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsidir. İkinci növbədə təyin edilən istiqamət isə alınan xarici borc resurslarının qaytarılmasının təminidir. Burada həmçinin borcun əsas məbləğinin və həmin məbləğlə bağlı olaraq faizlərin qaytarılmasının araşdırılması və proqnozlaşdırılması həyata keçirilir. Həmçinin, hər iki istiqamət sıx qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, biri-birini tamamlamaqdadır. Hər hansı bir nəzərdə tutulan prioritet üzrə səmərəli, təkmilləşdirilmiş siyasətin həyata keçirilməsi ilə birlikdə digər istiqamətdə olan fəaliyyət də stimullaşır. Əks halda belə bir stimuldan danışmaq çətin olardı.

Valyuta tənzimlənməsi – valyuta və valyuta dəyərləri ilə əməliyyatların keçirilməsi qaydasında özünü əks etdirən beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi formasıdır. Kapitalist sistemli ölkələrdə valyuta tənzimlənməsi dünya və dövlət iqtisadiyyatının vəziyyətindən, maliyyə sisteminin etibarlılığından

asılıdır. Bundan əlavə, dövlətlər arasındakı münasibətlər valyuta siyasətinə həlledici təsir göstərir.

Bəzi dövlətlər valyuta tənzimlənməsindən xarici ticarətə dövlət müdaxiləsi aləti kimi istifadə edir. Bundan başqa, o daxili-iqtisadi ekspansiyadan qorunma funksiyasının yerinə yetirir.

Başqa sözlə desək, valyuta nəzarəti dövlətin maraqlarını əks etdirməklə eyni zamanda, onun valyuta əməliyyatlarına əsassız müdaxiləsinin qarşısını alır. Həmçinin dövlət valyutayı tənzimləmək məqsədilə valyuta məzənnəsinin dəyişmə sərhədərini təyin edir. Bu sərhədlər valyuta dəhlizi adını daşıyır.

Valyuta tənzimlənməsi haqqında qanun hər bir dövlətdə mövcuddur və dövlətin valyuta siyasətinin əsas vəziyyətini əks etdirir. Bu zaman qanunvericilik tərəfindən valyuta məhdudlaşdırılmaları, daha doğrusu valyuta və digər valyuta dəyərləri ilə əməliyyatlarda məhdudlaşdırılmalar təyin edilə bilər. Bu məhdudlaşdırılmalar isə sərhəddən kənara pul köçürmələri, kapital çıxarımı və əcnəbi valyuta ilə sərbəst ticarətə qadağa qoyulmanı əhatə edə bilər.

Valyuta siyasəti özündə dövlət təşkilatları, maliyyə və bank təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi, təşkilati tədbirləri əks etdirir.

Müxtəlif mənbələrdən maliyyə resurslarının cəlb olunması, onların istifadəsi və xarici borcun qaytarılmasında əsas meyar ölkə iqtisadiyyatının inkişafının səviyyəsi və ümumi inkişaf perspektivlərindən asılıdır. Bu proses birbaşa təkcə istehsalın artırılması və intensivləşməsi yönündə deyil, həmçinin sənayenin strukturunda mühüm dəyişikliklər proqnozlaşdıran sahələrin inkişafını, ümumilikdə iqtisadi sistemin bütün sektorlarda inkişafını, kompleks iqtisadiyyatın inkişafı və milli iqtisadi sistemin dünya iqtisadi sisteminə olan inteqrasiyası zərurətini həyata keçirir. Məhz buna görə də ölkənin milli iqtisadiyyatının kompleks inkişaf strategiyası kontekstində borc məsələlərində yaranan problemlərin həlli, həmçinin borc siyasətinin işlənməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Göstərilən istiqamətdə əsas prioritet istiqamət kimi milli iqtisadi sistemdə güclü istehsal potensialının formalaşdırılmasını və istehsal bazasının yaradılmasını göstərmək olar. Bunun əsas məqsədlərindən biri də ümumi daxili tələbatın ölkədə istehsal olunan məhsullar hesabına təmin olunması və idxal məhsullarından asılılığın aradan qaldırılmasıdır. Amma perspektiv olaraq ixrac yönümlü sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi qarşıya məqsəd olaraq qoyulmalıdır.

Keçid iqtisadiyyatında olan ölkələr üçün borc siyasətinin əsas məqsədləri sırasında iqtisadi sisteminin bir çox sferalarının yenidən qurulması, həmin sahələrdə elmtutumlu məhsul istehsalı istiqamətində təkmilləşdirilməsinə xüsusi nəzarət edilməlidir. Yenitipli müəssisələrin yaradılması ilə birlikdə, mövcud olan müəssisələrin təkmilləşdirilməklə, onların ixrac potensiallarının yüksəldilməsi önəmli əhəmiyyətə malikdir. Əlbəttə, göstərilən istiqamətdə fəaliyyətin həyata keçirilməsi xammal ixrac edən ölkələrin, həmçinin neft və qaz ixracı ilə məşğul olan ölkələrin ixrac yönündə olan potensialını dünya bazarındakı rəqabətdən, xüsusi də qlobal qiymətlərdən asılılığını aradan qaldırmaqla özünü göstərir. Digər bir tərəfdən isə ölkə xəzinəsinə olan valyuta daxil olmaları üçün daha da etibarlı baza təmin olunmuş olar, bu da öz növbəsində ölkənin dünya bazarlarında qiymətli əmtəələrin istehsalçı və ixracatçısı olaraq rolunu artırar. Söz yox ki, inkişaf prioritetlərinin bu istiqamətdə davamı ölkənin borc yükünün aşağı səviyyələrə enməsinə, onun xarici və daxili borclarını geriye qaytarma gücünün olmasına imkan yaradır, həmçinin borclu ölkənin beynəlxalq iqtisadiyyatda daha sağlam iqtisadi-maliyyə münasibətlərini qurmasına, adıçəkilən münasibətlər kontekstində öz prioritetlərini təmin edə bilməsinə imkan verir. Göstərilən formada olan inkişaf modelinin seçilməsi həm sərmayələr, həm də borc resursları formasında ölkə ərazisinə maliyyə axınlarının cəlb olunmasına köməklik göstərir.

Bəzi məsələlərdə ölkənin milli valyuta kursunun idarə olunması problemi yuxarıda danışdığımız göstəricilərə öz təsir qüvvəsini göstərir. Yerli istehsalın

rəqabət qabiliyyətinin, həmçinin ölkənin ixrac potensialının bərpası və inkişaf etdirilməsi üçün milli valyutanın aşağı kursda qalması təmin olunur. Ölkənin milli valyutasının kursunun aşağı salınması və həmin həddə saxlanılması hal-hazırda respublikamızda aparılan maliyyə yönümlü siyasəti olaraq idxal imkanlarının artımına mənfi təsir göstərir və ixraca yüksəlməsinə şərait yaradır və ixracın fiziki həcmi ümumi şəkildə artım tempi göstərir. Amma burada diqqət etmək lazımdır ki, sənayeyə, yəni xammal sferalarına sərmayə axını üstünlük qurmasın. Çünki bu, axırda adıçəkilən sahələrin səmərəli istifadə edilməsinə mane olmaqla, həmçinin ölkənin xammal ixrac asılılığını artırmağa davam edəcək. Məhz buna görə bəzi anlarda milli valyutanın dəyərdən düşməsi, kursun aşağıya meyl etməsi iqtisadi sistemdə yenidənqurma, modelləşdirmə və müasirləşdirmənin reallaşdırılmasına stimulu azaltmaqdadır. Amma fikrimizcə, iqtisadiyyatın strukturunun yeni formatda qurulması, təkmilləşdirilməsi həmçinin ölkənin borc yükünün aşağıya endirilməsinə, ölkədə ixracdan əldə olunan valyuta ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə, milli iqtisadi sistemin effektiv inkişaf etməsinə imkan verir. Beləliklə, xarici və daxili borcun idarəedilməsi ilə bağlı olaraq aparılan siyasət iqtisadi artımın stimullaşdırılması yönündə siyasətin məqsədləri ilə sıx şəkildə münasibətdə olmalıdır. Nəticə olaraq o fikrə gəlirik ki, hər iki istiqamət biri-birinə xidmətlərini göstərməli biri-birini tamamlamalıdır.

Müasir dövrdə sürətli inkişaf istiqaməti seçmiş ölkəmizdə də beynəlxalq iqtisadiyyata inteqrasiya halında iqtisadi strukturun yenidənqurulması, müasirləşməsi yönündə xeyli işlər görülmüşdür. Bununla bağlı olaraq istər təcrübi sferada, istərsə də qanuni bazanın formalaşmasında və təkmilləşməsində ardıcıl, qətiyyətli addımlar atılmağa davam edilməkdədir.

Fikrimizcə, dövlətin xarici borcla münasibətində siyasətində əsas diqqət edilməsi lazım olan problemlərdən biri də yeni xarici borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün müddətin düzgün seçilməsidir. Bu məsələ borcların qaytarılması

üzrə fəaliyyətlə uzlaşdırılmalıdır. Bunun üçün hər il yeni cəlb edilən borc vəsaitlərinin, kreditlərin həcmi borcun qaytarılan həcminə yaxın olmalıdır. Bu qanuna uyğunluğun gözlənilməsi hər il xarici borcun həcmində artımın müşahidə olunmasının müəyyən mənada qarşısını ala bilər, dövlətin büdcəsi üçün, həmçinin gələcək nəsillərimiz üçün borc yükünə çevrilməsinin qarşısının alınmasında önəmli cəhətlərdən biri olaraq çıxış edir.

01 yanvar 2016-cı ildə Respublikamızın xarici dövlət borcu 6, 894, 3 milyon ABŞ dolları, xarici dövlət borcunun ÜDM-ə olan nisbəti 19, 8 faiz təşkil etmişdir. Hökumətin borca olan birbaşa öhdəliyi və dövlət zəmanəti ilə cəlb olunmuş kreditlər üzrə şərti öhdəliklər daxil olunmuşdur.

Borc vəsaitlərinin 58,6 faizi hesabat dövründən sonra 10 ilədək olan müddət ərzində, 32,9 faizi 10 ildən 20 ilədək olan müddət ərzində, 8,5 faizi isə 20 ildən yuxarı müddət ərzində kreditlərə qaytarılmalıdır.

Cədvəl 3. 1.

2010-2016-cı illərdə respublikamızın xarici borcu (mln. ABŞ dolları ilə)

İllər	Cəmi kreditlər	ÜDM-ə nisbəti %-lə	Adambaşına düşən xarici borc
• 2010	• 1588	• 18. 6	• 191
• 2011	• 1650. 5	• 12. 7	• 196. 5
• 2012	• 1972	• 9. 9	• 232. 5
• 2013	• 2441. 9	• 8. 2	• 283. 9
• 2014	• 3331. 5	• 8. 7	• 380. 6
• 2015	• 6894. 3	• 19. 8	• 784
• 2016	• 7650. 7	• 20. 1	• 840

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Borc siyasətinin digər bir vacib elementlərindən biri də dövlət borcunun ümumi strukturunun müəyyənləşdirilməsidir. Bu yöndə fəaliyyət önəmli olan iki cəhət üzrə reallaşdırılmalıdır. Birinci olaraq, borcun müddəti cəhətdən onun optimallaşdırılmış strukturası müəyyən olunmalıdır. Növbəti olaraq dövlət borcunun ümumi məbləğinin və faiz ödənişlərinin həyata keçirilməsi qrafikinə düzgün şəkildə müəyyənləşdirilməsidir.

Bunu da qeyd etməliyik ki, xarici dövlət borcunun quruluşu ilə bağlı olan əhəmiyyət kəsb edən olan risklər də vardır. Bunların arasında aşağıdakı risklər daha mühüm olanlarıdır:

1. xarici dövlət borcuna aid olan xidməti xərclərin yüksək olması.
2. xarici ölkələr və beynəlxalq maliyyə təşkilatları qarşısında xarici borc öhdəliklərinin ümumi həcmnin artması, çox olması və bu borcların quruluşunun optimallaşdırılması yönündə lazımi fəaliyyətin reallaşdırıla bilməməsi və ya onun kreditor tərəfindən dəstəklənməməsi.
3. xarici dövlət borclarının yenidən maliyyələşdirilməsində daxili borc vəsaitlərindən istifadə imkanlarının məhdud olması.
4. xarici borcun qaytarılmasında müntəzəmliyin qorunub saxlanıla bilməməsi və borca görə ödəmələrin pik səviyyəyə çatması.
5. korporativ və regional borclarla bağlı risklərin artması və onlara nəzarət olunma bilməməsi.

Amma istər daxili, istərsə xarici bazarlarda borc resurslarının cəlb olunması imkanları yumşaldıqda, eyniləşdikdə, o zaman, onların istər dəyəri, istərsə müddəti baxımından əlverişli cəlb imkanları dövlət borcunun yenidən maliyyələşdirilməsilə əlaqədar olan risklərin azalmasına səbəbiyyət verir.

Borcun qaytarılma və borca olan xidmət qrafikinə dəyişməsi məsələsi də baş verir və bu amil təzə yaranmış xarici kredit və borcların cəlb olunmasına aiddir. Amma əvvəlki borclarla sonradan cəlb olunan borc resursları üçün belə

ödəniş qrafikinə riayət olunmaması, sonunda ödəmələrin cəminin pik səviyyəyə çatmasına, onların yığılaraq ödənilməsi çox çətin olan borc yükünə çevrilməsinə səbəb olur. Ən sonda bu prosesin mürəkkəb bir hal alması borc böhranı ilə müşahidə edilir. Amma bir faktı da vurğulamaq lazımdır ki, hər yeni bir kredit və borc üçün qəbul edilən şərt özü də xarici borc ödəmələrinin ümumi qrafikində məcmu halda dəyişikliklər yaradır.

Göstərilən mənada dövlət borcu üzrə ödəmə öhdəliklərinin müddətinin və ödəməyə sərf edilən xərclərin azaldılması yönündə işlərin aparılması da istisna edilməməlidir. Ona görə ki, borcla əlaqəli müqavilənin imzalandığı andan etibarən, artıq həmin borc məbləğinə uyğun olaraq ödənişlər aktiv hesab olunur, belə demək mümkünsə, “borc sayğacı” öz işinə başlayır və faizlərin hesablanması prosesi gedir. Hər bir halda hansısa bir səbəbdən borc resurslarının lazım olan məqsədlərə yönləndirilməməsi, onun təyinat üzrə istiqamətləndirilməsi və ya borcu alana çatması ləngiyirsə, xərclərdə artım meydana gəlir. Ona görə də borc resurslarının cəlb olunması və xərclənməsi məsələləri mərkəzləşmiş qaydada aparılarsa, daha düzgün olar. Bu, borc resurslarının uçotunun və qeydiyyatının vahid bir sisteminin yaradılmasının zəruri olması məsələsini gündəmə gətirir. Söz yox ki, bu məsələ hökumətin nəzarəti altında reallaşdırılmalıdır. Adı çəkilən mexanizm həmçinin daxili dövlət borcları ilə əlaqəli olan proseslərdə də mümkündür və məqsədə uyğundur.

Bildiyimiz kimi, Rusiyada xarici borc məsələsi iqtisadi sistemə yetərincə təsirli bir məsələ olaraq qəbul edilmişdir. Araşdırmaçıların bir çoxu Rusiyada xarici borcun optimal formada idarəedilməsinin istiqamətlərindən biri kimi birbaşa bu məsələ ilə məşğul olan Agentliyin yaradılmasını təklif etməkdədir. Belə bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, 1917-ci ilə kimi Rusiyada bu vəzifəni icra edən

struktur fəaliyyət göstərmişdir. Bu strukturun adı Borcun Qaytarılması üzrə Dövlət Komissiyası olaraq tarixə düşmüşdür¹².

Nəzərə alsaq ki, 1995-ci ildən indiyə qədər Azərbaycanın da xarici borclarında daimi olaraq artım müşahidə edilməkdədir, belə olan təqdirdə bu formalı bir qurumun ölkəmizdə də yaradılmasına böyük tələbat vardır.

Dövlətimizin xarici borc siyasətinin fəal şəkildə aparılmasında idarəetmə ilə bağlı problemlərin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, dövlətimizin daxili borc bazarının inkişaf etdirilməsi, büdcənin balanslaşdırılması, borclu ölkənin ödəmə qabiliyyəti ilə bağlı olaraq beynəlxalq aləmdə müsbət fikrin, rəyin formalaşmasma nail olmaq, dövlətin maliyyə və qızıl-valyuta resurslarının həcmnin artırılması zəruri əsas şərtlərdən bir-neçəsi ola bilər.

Xarici borc siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri də borclu ölkənin dünyanın maliyyə institutları, maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrinin optimallaşdırılmasıdır.

Burada bu qurumların ehtiyatları hesabına maliyyələşdirilən layihələrin reallaşdırılması yönündə qarşılıqlı əlaqələrin təşkilati təminatının təkmil formada tərtib olunması tələb olunur.

Bəzi zamanlar dövlət bəzi investisiya layihələri və başqa məqsədlər üçün büdcədən resursların xərclənməsinə qadağa qoyur. Bu qadağa və ya məhdudiyyətlər beynəlxalq qurumlardan borc resurslarının cəlb olunmasına da tətbiq edilir və burada əsas məsələ kimi büdcədə olan mövcud kəsirin maliyyələşdirilməsinə borc resurslarının az qisimdə cəlb edilməsi qəbul edilir. Hətta əksər hallarda belə beynəlxalq maliyyə qurumlarından əldə edilən kreditlərin, borc resurslarının ölkənin xarici borcunun ümumi tərkibində xüsusi həcmnin azaldılması tövsiyyə olunur və lazım olarsa, bu vəsaitlərdən imtinaya gedilməsi də istisna edilmir. Hal-hazırda əksər İEÖ Beynəlxalq İnkişaf və

¹² Zülfüqarov A., İsmayılov O. "Bank böhranları: qiymətləndirmə metododologiyaları", 2009, səh.81-95.

Yenidənqurma Bankının kreditlərindən istifadədən imtina edirlər. Bu bankın kreditlərindən yalnız Mərkəzi Asiyada və Avropa regionunda olan MDB məkanının ölkələri və Şərqi Avropanın ölkələri geniş şəkildə istifadə edirlər. Belə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə qarşılıqlı əlaqələrin digər bir mühüm cəhəti də vardır. Belə ki, maliyyə qurumlarından cəlb olunan kredit, borc ehtiyatlarının dəyəri o qədər yüksək səviyyədə olmasa da, bu məsələ ilə əlaqədar dolayı xərclər nisbətən çox olur. Belə xərclər sırasına konsultasiya xidmətləri, layihələrin reallaşdırılması üçün qrup xərcləri, öhdəliklər üzrə kommissiya xərcləri və s. aiddir. Bəzi hallarda layihələrlə bağlı, həmçinin regional layihələrlə bağlı olan konsultasiya xidmətləri üzrə xərclərin ümumi məbləği layihənin dəyərinin 5-10%-i həddində nəzərdə tutulur. Bununla birlikdə layihələrlə əlaqədar həyata keçirilən tenderlər layihə çərçivəsində aparılan işlərin, xidmətlərin dəyərini artırmaqdadır. Nəticədə bu da layihələrin qiymətinin artmasına səbəb olur. Ona görə də bu təşkilatlarla borc əlaqələrinin yaradılmasında əsas xətt kimi həmin qurumlardan alınan borclarm qaytarılması götürülməlidir.

Ümumi olaraq, istər xarici, istərsə də daxili mənbələrdən cəlb olunan borc resurslarından faydalılığının əsaslandırılması, birinci qiymətləndirilmə zəruridir. Borc resursları ilə birlikdə investisiya layihələrin də səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi vacib əhəmiyyət daşıyır. Burada layihələrin maliyyə, büdcə və iqtisadi səmərəliliyi baxımından qiymətləndirilmə məsələsi aparılır. Fikrimcə, bu qiymətləndirmə hər hansı bir cəhətdən əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, borc resursları hesabına reallaşdırılan layihələrin səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi milli iqtisadiyyat, eləcə də sosial-iqtisadi inkişafın istiqamətində qeyri-prioritet layihələrin bu resurslarla maliyyələşdirilməsinin qarşısını almaq, onun istər cəmiyyət, istərsə də milli iqtisadi sistem üçün mənfi nəticələrinin təsirindən yayınmaq olar. Bununla birlikdə çalışmaq lazımdır ki, adıçəkilən istiqamətdə real iqtisadi sahənin inkişafı ilə əlaqədar layihələr üstünlük təşkil etsin.

Ölkənin borc vəsaitlərinin cəlb olunması şərtlərinin optimallaşdırılması və bu brcların beynəlxalq borc kapitalı bazarlarında mövqeyinin normal formata gətirilməsi, bu bazarlara daxilolma yollarının asanlaşdırılması üçün investorlarla düzgün qarşılıqlı əlaqələr yaratması, bu münasibətlərin institusional quruluşunun təkmilləşdirilməsi də çox vacib əhəmiyyət kəsb edir. Göstərilən prioritetdə aşağıdakı üsulların seçilməsi vacib hesab oluna bilər:

1. Ölkənin iqtisadi-maliyyə vəziyyəti barəsində sərmayədarlara və reyting agentliklərinə vaxtlı-vaxtında və dəqiq, düzgün informasiyanın çatdırılması üçün sadə, çevik mexanizmin yaradılması;

2. Kreditor və sərmayədarlarla qarşılıqlı əlaqələrin qurulması məsələləri ilə bağlı, eləcə də, bu münasibətlərin tənzimlənməsi, nizamlanması məsələlərində fəaliyyətlər arasında əlaqələrin qurulması;

3. Dövlət komitələrinin və şöbələrinin birgə ümumi fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi mexanizminin yaradılması;

Dövlət borcunun idarəsinin reallaşdırılması yuxarıda vurğuladığımız məsələlərə diqqət edilməsi ölkənin dünya miqyasında mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə, borc quruluşunun optimallaşdırılmasına, büdcə üçün borc yükünün effektinin yüngülləşdirilməsinə müsbət formada öz təsirini göstərə bilər. Şübhəsiz ki, burda qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə, müvafiq qanunvericidə dəyişikliklərin aparılmasına, həmçinin xarici borcun idarəedilməsilə əlaqəli məsələlərin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac yaranır.

Dövlətin xarici borcunun quruluşunda xarici valyutanın ümumi çəkisinin üstünlük qurması bu borc ehtiyatları ilə bağlı risk amilinin effektini bir qədər də artırır. Bu da öz növbəsində xarici borcun idarəsində valyuta siyasətindən və tədiyə balansının durumundan asılılığını daha da sərtləşdirir. Bu halda bəzən xarici borcun tədrici olaraq daxili borca dəyişdirilməsi addımı həyata keçirilə bilər. Yəni dövlətin borclanmasının aparılması zamanı uzun müddətli daxili borclanmanın

geniş yer tutması ümumi istiqamətlərdən biri kimi qəbul edilir. Tədricən daxili və xarici borcları mada olan nisbət bir-birinə yaxınlaşması, bunlar arasında müvazinətin yaradılması imkanı reallaşdırılır.

Dövlət tərəfindən borc ehtiyatlarının cəlb olunmasının səmərəliliyi ölkədə aparılan pul siyasəti ilə birlikdə valyuta kursu siyasətindən də əhəmiyyətli şəkildə asılıdır. Bu resursların dəyəri, qiyməti isə sərmayədarların bu ölkəyə beynəlxalq qurumlar tərəfindən verilən riskin qiymətindən asılıdır.

Dövlətimizin istər daxili, istərsə də xarici borc siyasətinin aparılmasının səmərəliliyin artırılması ilə birlikdə nəzarətin təmin olunması yönündə aşağıdakıların reallaşdırılması, əsas götürülməsi əhəmiyyət kəsb etməlidir:

1. Dövlətin borclarının çəkisi qaytarılmalı olan dövlət borcunun çəkisini ötüb keçməməlidir, həmin borcdan çox olmamalıdır;

2. Dövlət borcunun həcmi və strukturu imkan verməlidir ki, hökumət bu borcların qaytarılması və onlara xidmət üzrə öhdəliklərinin təminatlı şəkildə yerinə yetirə bilsin. Bu, həmçinin büdcəmizin imkanlarından və hər hansı müəyyən dövr üçün xarici iqtisadi quruluşun dəyişməsindən asılı olmayaraq borcun təzədən maliyyələşdirilməsi yollarını müəyyənləşdirərək seçimini etməlidir;

3. Dövlətin ümumi borc siyasəti həm ölkənin daxili bazarlarından, həm də xarici dövlətlərin bazarlarından borc vəsaitlərindən cəlb olunması ilə bağlı şəraitin dəyişilməsinə qarşı hərəkətli trayektoriyayı izləməlidir;

4. Borc siyasəti müəyyən dövr üçün borc resurslarının cəlb olunma mənbələrinin, formalarının və vasitələrinin seçilməsində lazımi üsullardan istifadəni təmin etməlidir;

5. Dövlət borclarının idarəedilməsi sisteminin dövlət borclarının, xüsusilə xarici borcun quruluşu, borca xidmətin dəyərinin aşağı salınması, borc ehtiyatlarını cəlb edən dövlətin qarşılaşa biləcəyi risklərin minimuma endirilməsi

yönündə təkmilləşdirilməsi və borc siyasətinin bu məqsədlərə istiqamətləndirilməsinin təmin olunması;

6. Xarici dövlət borcunun geriyyə tam olaraq qaytarılmasında, ümumən xarici borcun həcmnin aşağı salınmasında optimal bazaların seçilməsinə nail olmaq və bu siyasətlə borcu olan ölkənin milli iqtisadi sisteminin inkişafı, həmçinin onun beynəlxalq bazara integrasiyası maraqlarından çıxış etmək;

7. Maksimum səviyyədə dövlət borcunun strukturunda daxili borca nisbətdə xarici borcların xüsusi həcmnin azaldılmasına nail olmaq;

8. Dövlətin beynəlxalq borc bazarlarında müsbət mövqeyinin formalaşması yönündə aktiv fəaliyyətin aparılması, onun borc siyasəti addımlarında bu məqsədin prioritet olaraq daimi şəkildə nəzarətdə saxlanılması;

9. Xarici borc siyasətlərində dünyanın məşhur maliyyə qurumları və maliyyə institutları ilə əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə məxsusi diqqət yetirilməsi vacibdir. Bu məsələdə respublikanın siyasəti-iqtisadi və sosial maraqlarının təmininə nail Bu araşdırmada göstərilmiş mövcud DMN-ə xas olan nöqsanlar, onun funksiyalarının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır.

3.2. Dövlətin maliyyə-valyuta siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ölkəmizdə apanlan iqtisadi islahatlar, bazar münasibətlərinin artıq əldə olunmuş səviyyəsi dövlətin idarəçilik, o cümlədən nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bu dəyişikliklərin əsas istiqamətlərini, dövlətin maliyyə-valyuta sisteminin yeni modelinin daha səciyyəvi cəhətlərini, onun müasir konsepsiyasını yalnız onun nəzəri və təcrübi məsələlərini hərtərəfli təhlil etmək, ölkədə və xaricdə mövcud olan tarixi və müasir təcrübəni öyrənmək əsasında işləyib hazırlamaq olar.

Azərbaycan Respublikasında keçirilən islahatlar nəticəsində yeni demokratik məsələlərin həllinə istiqamətlənmiş ümumdövlət nəzarət sistemi yaradılmağa başladı. Etiraf etmək lazımdır ki, ilk dövrlərdə nəzarət orqanlarında islahatların düzgün və dürüst strategiyasının olmaması, bu istiqamətdə görülmüş tədbirlərin qeyri-ardıcılığı və birbaşa səhvlər son vaxtlara qədər Azərbaycan Respublikasında dövlət nəzarəti *sisteminin* kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərməsinə mane olmuşdur.

Bu araşdırmada göstərilmiş mövcud DMN sisteminə xas olan bütün neqativ məqamlar, təsərrüfat həyatının mürəkkəbləşməsi, təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət daimlərinin genişlənməsi, bu subyektlərin dəyişmə meylləri, informasiya axınlarının güclənməsi - bütün bunlar adekvat DMN sisteminin təşkil edilməsini və birinci növbədə, etibarlı hüquqi «bünövrə» yaratmaqla həmin sistemin mövcud strukturunda islahatlar aparılmasını və fəaliyyət metodlarının təkmilləşdirilməsini tələb edir. DMN-in inkişafı və perspektivdə ölkəmizin inkişaf etmiş dövlətlər birliyinə daxil olması ehtimalı da bunu tələb edir. Təbii ki, bütün dövlətlər, eləcə də beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar ümumdünya təsərrüfat sisteminə xas olan rəqabət mühitində məhz özlərinin mövqelərini gücləndirməyə maraq göstərirlər. Onlar həm də müəyyən «oyun qaydalanm», bu sistemin hər bir lokal sahəsində (aynca bir dövlətin təsərrüfat sistemində) qayda və sabitlik olmasına maraq göstərirlər, bu isə yalnız səmərəli dövlət nəzarətinin və fövqəldövlət nəzarətinin vasitəsi ilə təmin edilə bilər. Buna görə də, ümumiyyətlə, nəzarət sahəsində, o cümlədən DMN sistemində istər nəzəri, istərsə də praktik baxımdan geriliyin aradan qaldırılması bu gün dövlət quruculuğunda ən əsas və ən aktual məsələlərdən biridir. Xüsusən indiki şəraitdə, yəni ölkə iqtisadiyyatının uzun illər boyu gərgin vəziyyətdə qalması nəzərə alınmaqla, büdcənin mədaxil hissəsinin İcrasına və məxaric hissəsinin optimaJlaşdırılmasına nəzarətin gücləndirilməsi tədbirləri və təkmilləşdirilməsi məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bütövlükdə, bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində dövlətin rolunu yüksəltmək üçün DMN-in möhkəm normativ hüquqi bazasının formalaşdırılması, onun müasir metodoloji, metodik və maddi-texniki təminatı ilə, DMN orqanlanmn yüksək ixtisaslı və etibarlı kadrlarla komplektləşdirilməsi üçün şərait yaradılması ilə bağlı məsələlər tezliklə həll edilməli və bu istiqamətdə real işlər görülməlidir. Nəzarət aparatının sosial inkişafı, dövlət nəzarətçilərinin əməyinin stimullaşdırılması, onların fiziki müdafiəsinin təmin edilməsi problemləri də həll edilməlidir (məsələn, nəzarətçilərin əmək haqqının səviyyəsi kifayət qədər yüksək olmalıdır ki, onların müstəqilliyinə və səmərəli işləməyinə təminat olsun).

Beləliklə, yuxanda deyilənlər göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında DMN-in həqiqətən səmərəli olması və inkişaf etmiş dövlətlərin səviyyəsinə müvafiq olması üçün çox mühüm və ciddi dəyişikliklər edilməlidir.

İlk növbədə ölkədə nəzarətin elmi əsaslan istiqamətində əkfə edilmiş nailiyyətlər, beynəlxalq elmin və tərübənin uğurları, müasir Azərbaycan cəmiyyətinin xüsusiyyətləri, tarixi irs və ilkin mövqelər, konstitusion və hüquqi normalar nəzərə alınmaqla DMN-də islahatların və onun inkişafının, DMN sisteminin təkmilləşdirilməsinin konsepsiyası işlənilib hazırlanmalıdır. Onu da qeyd edək ki, bu konsepsiya və onda təsbit edilmiş ideyalar dövlət əhəmiyyətli akt olduğuna görə bundan ötrü mühüm dövlət qərarları qəbul edilməlidir.

DMN-də apanlan islahatlarla və onun inkişafı ilə bağlı tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi üçün DMN orqanlanmn (onların nümayəndələrinin) qanunların və normalam yaranmasında iştirak etməsinin legitimləşdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, yaxşı olar ki, onların fəaliyyətləri dövlətin maliyyə və maddi sərvətlərindən (əmlakından) istifadə edilməsi, onların yaranması və bölüşdürülməsi, uçot və nəzarət məsələləri ilə bağlı müxtəlif qanun layihələrinin və sənədlər paketinin (idarə xarakterli aktlar da daxil olmaqla) ekspertizası ilə məhduləşdirilməyib, formal cəhətdən müəyyən edilmiş sanksiyalaşdırmanın

köməyi ilə onların üzərlərinə daha böyük məsuliyyət qoyulsun. Bizim fikrimizcə, normativ hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən qeydiyyatı almağa qədər onların ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilməsi və vizəlanması qaydası daha ciddi olmalıdır. Bu baxımdan, DMN orqanları (xüsusən, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası) ilk növbədə bu aktların doğuracağı maliyyə nəticələrini (o cümlədən həmin aktların reallaşdırılmasının maddi-texniki və təşkilatı təminatı aspektində) qiymətləndirməlidir. Bu cəhətdən İspaniyalı həmkarların təcrübəsindən istifadə etmək çox faydalı olar. Məsələn, İspaniya hökumətinin qanununun tələblərinə müvafiq hesab edilmiş aktları yalnız İspaniya Hesablama Palatasında vizələndikdən və qeydiyyatı alındıqdan sonra qüvvəyə minir.

Qeyd etmək lazımdır ki, DMN sisteminin xassələri idarəedici təsirlər altında inkişaf edir və onlar özləri də idarəetmə amilləridir. Bu cür amillərin ən mühümləri-sistemin öz resurslarını və inkişaf potensiallarını akkumulyasiya etmək və onlardan səmərəli istifadə etmək, eləcə də yeniliklərə qarşı həssaslıq kimi amillərdən ibarətdir.

Bundan əlavə, inkişafın mövcud (ilkin) imkanlarını və start şərtlərini təhlil etmək və onlardan maksimum dərəcədə istifadə etmək lazımdır.

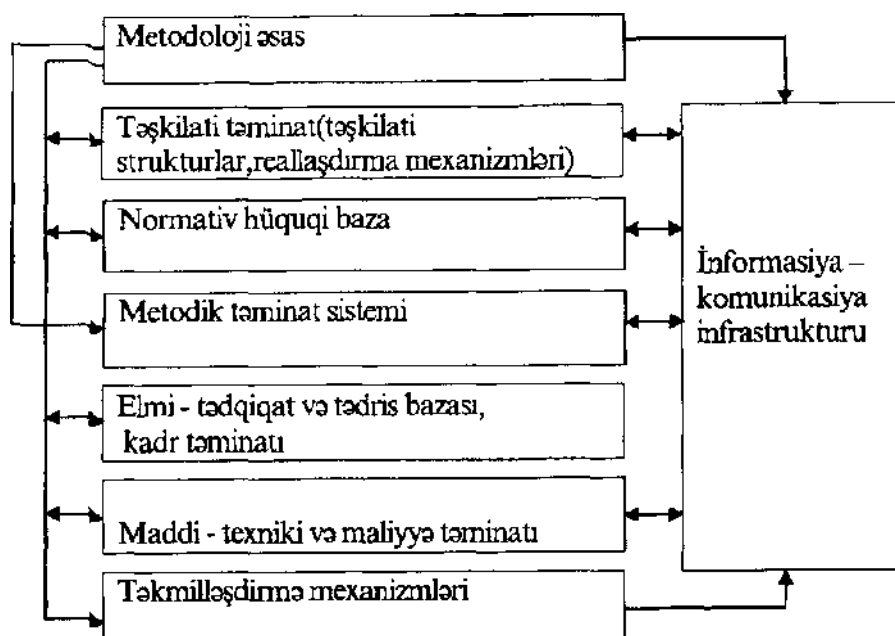
Bu məsələ ilə əlaqədar onu da qeyd etməyə dəyər ki, bu sistemin təkmilləşməsi və daha da inkişaf etməsi üçün iqtisadiyyat və maliyyə sahələrində mövcud mütəxəssislərin çox böyük əməli iş təcrübəsindən istifadə etmək, gənc mütəxəssisləri cəlb etmək, bundan ötrü etibarlı motivasiya sistemi yaratmaq lazımdır.

Bizim fikrimizcə, DMN-də islahatların və bu sistemin inkişafının əsas və ya magistrəl istiqamətləri, onların qarşılıqlı əlaqəsi şəkil 3.1-də əyani olaraq göstərilmişdir.

Sxemdə göstərildiyi kimi, təşkilati təminat, təşkilati strukturlardan savayı, DMN sisteminin islahatı və inkişafı istiqamətlərinin həyata keçirilməsi mexanizmlərinin işlənməsini nəzərdə tutmalıdır.

Şəkil. 3.1

DMN sisteminin prinsipial sxemi (onun elementləri ilə qarşılıqlı əlaqədə)

Məsələyə geniş miqyasda yanaşsaq, DMN-də islahat çoxdan - hələ iqtisadi islahatlar və dövlət quruluşunun tərkib hissələrinin islahatı prosesləri ilə eyni vaxtda başlanmışdır. Artıq, DMN-də islahat prosesi gedir və ola bilər ki, bu proses lazımi nəticələrə, yəni əsil sistem yaradılmasına gətirib çıxarmayacaq, çünki kortəbiiük (kifayət qədər götür-qoy edilmiş müvafiq konsepsiyaya əsaslanan dəqiq strategiyanın olmaması), məqsədyönlülüyn lazımi səviyyədə olmaması və birtərəflilik bu proses üçün səciyyəvi cəhətlərdir. Buna görə də biz DMN-də islahat «başlanmahdın» deyəndə onu nəzərdə tuturuq ki, islahat məhz düzgün istiqamətdə başlanmalıdır. DMN-in islahatı birinci dərəcəli vəzifə olmalıdır, çünki bu islahat

sosial-iqtisadi baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, həm də yeni demokratik dövlətin inkişafında birinci dərəcəli rol oynayır.

DMN-də islahatların və onun inkişafının maliyyə təminatı problemini heç olmasa qismən həll etmək baxımından, DMN-in İnkişaf fondunu təşkil etmək və həmin fonda, yoxlamaların nəticəsinə əsasən aşkar edilmiş ziyanın məbləğinin müəyyən faizi həcmində, eləcə də hüquq) şəxslərin konnkü İanələri şəklində ayırmalar etmək hüququnun təsbit edilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu ayırmalar hesabına əldə edilən vəsait ilk növbədə maddi-texniki bazanın, tədris və elmi-tədqiqat bazasının yaradılmasının, eləcə də nəzarətçilərin və nəzarətə cəlb edilənlərin maddi marağının əsasını təşkil edər və DMN kadrlarının sosial müdafiəsi məsələlərini qismən də olsa həll etməyə imkan verir.

NƏTİCƏ

Dünyanın mövcud inkişaf mərhələsində kapitalın axını milli və beynəlxalq iqtisadi həyatda bazis rolunu oynayır. Dünyanın inkişaf etmiş maliyyə və kapital bazarları ilə əlaqədar manevr etməsi məqsədilə üzən valyuta məzənnəsi siyasətindən yaxa qurtarmasına baxmayaraq, məzənnə siyasəti qeyd edilən bazarla olan əlaqəni saxlamaqdadır. Alınan vəziyyət, müasir dövrümüzdə dünyanın inkişafında yaşanan mənfi məqamların ilk öncə maliyyə sferasından rəvaclanmasını şərtləndirən ünsürlərdəndir. Dövlət yürüdülmən valyuta siyasətinin əsas subyektidir. Dövlət perspektiv dövr üçün valyuta əlaqələrinin inkişafının əsas yönlərinin strategiyasını, qarşıda olan dövrə fəaliyyət taktikasını, müəyyən iqtisadi problemlərin həllinə nail olmağın vasitələrini və yollarını müəyyənləşdirir. Valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin əsas tərkib hissəsidir və onun hərtərəfli məqsədlərinin həyata keçirilməsinə, yəni dinamik iqtisadi inkişafın təmin olunmasına, işsizlik və inflyasiya artımının dayandırılmasına, tədiyyə balansında müvazinətin dəstəklənməsinə istiqamətləndirilir.

Dissertasiya çərçivəsində aparılan tədqiqatların yekunu kimi aşağıdakıları qeyd etməyi məqsəd kimi müvafiq hesab edirik. Eləcə də valyuta siyasətinin nəzəri hissəsinin dərinlən təhlil edildiyinə görə yalnız ölkəmizə aid təkliflər irəli sürəcəyik.

Valyuta siyasəti təsərrüfat münasibətlərinin beynəlmilləşməsi əsasında meydana gələn valyutanın fəaliyyətilə bağlı iqtisadi əlaqələrin məcmusu olaraq yaranan, milli qanunvericilik, dövlətlərarası sazişlərin bazisində mövcud məzənnə və ödəniş münasibətlərini tənlim edən prinsip və müqavilələr idarə edilməsi toplusudur. Valyuta siyasəti ümumi iqtisadi siyasətin vacib tərkib hissəsidir müxtəlif çoxtərəfli məqsədlərin həyata keçirilməsinə, yəni davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına, işsizliyin və inflyasiyanın artımının qarşısının alınmasına, hesablaşma balansı tarazlığının dəstəklənməsinə istiqamətləndirilir.

Valyuta siyasətinin təməlini rəsmən qəbul olunmuş nəzəri doktrinalar təşkil etməkdədir. Valyuta siyasəti qanuni cəhətdən valyuta qanunvericiliyi, yəni ölkədə və onun sərhədi xaricində dəyərlilər ilə əməliyyatların aparılması qaydalarını tənzim edən hüquqi normaların toplusu, həmçinin valyuta normaları üzrə dövlətlərarası ikitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalarla rəsmiləşdirilir. Ölkənin valyuta sistemi – milli qanunvericiliklə müəyyənləşdirilən ayrı – ayrı dövlətlərin valyuta əlaqələrinin təşkili şəklini ifadə edir. Dövlətlərin valyuta sistemlərinin bazisini dövlətin qanunla müəyyənləşdirdiyi milli valyuta təşkil etməkdədir. Milli məzənnə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə olunduqda valyuta olur.

Dövlətin milli valyuta strategiyaları deyərkən onların daxili valyuta siyasəti başa düşülməkdədir. Milli valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin əsas məqsədinə nail olmasına istiqamətlənən siyasətdir. Bu siyasətə iqtisadi artımın davamlılığının təmin edilməsi, işsizliyin və inflyasiyanın artımının qarşısının alınması, tədiyə balansının tarazlığının təmin edilməsi daxildir.

İnvestisiyaların cəlb olunmasına dair dövlət siyasəti mühüm sahələr üzrə ölkəmizin əlverişli imkanlarını, əməkdaş ölkələrin Azərbaycanın ixracat potensialına nəzərən ehtiyaclarını və mümkün olan satış bazarları nəzərə alınmaqla respublikada yeni ixracyönlü istehsalın təşkil edilməsinin və mövcud sahələrin gücləndirilməsinin məqsədəuyğunluğu nəzərə alınmaqla reallaşdırılmışdır. İnvestisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi müasir dövrdə hökumətin əsas ündə məsələsi olmalıdır. Çünki xarici investisiya ölkədə nə qədər çox olsa, bu hal ölkənin iqtisadi cəhətdən təhlükəsiz olması mənasına gəlir. Beynəlxalq təşkilatların qiymətləndirmələri də əlbəttə ki, bu məsələdə həlledici amil rolunda çıxış edir. Beynəlxalq təşkilatların dəyərləndirməsində ölkəyə investisiya qoyuluşları üzrə müsbət rəy verilərsə, məzənnənin dünya birjalarında yeri daha möhkəm olar və bununla birlikdə böhran dalğaları məzənnənin dəyişikliklərinə daha az təsir edər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev M.İ. Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri. Bakı, 1998.
2. Abdullayev V. Azərbaycan yeni diplomatiya məkanında. Bakı, 2000.
2. Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri. Bakı, 1997.
3. Azərbaycan beynəlxalq çoxtərəfli qarşılıqlı əlaqələrdə. Bakı, 1997.
4. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası
5. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi “Azərbaycan respublikasının 2014-cü il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri”, Bakı 2013
6. Babayev. A. , “Valyuta ehtiyatlarının idarə olunması: yeni yanaşmalar”, 2010, səh.18-29.
7. Dunkan R., “Dolların böhranı.(səbəblər,nəticələr və çıxış yolları)”/ rus dilindən tərcümə, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, 2009, 320 səh.
8. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-XXII kitablar. Bakı, 1997-2007.
9. Həsənov Ə.M. Heydər Əliyev və Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərinin müəyyənləşməsi. Bakı, 2005.
10. Qasımov M.C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər). Bakı 1996.
11. Qasımov Ə., Qasımov M. İpək yolu bəşəriyyətin tərəqqi yoludur. Bakı, 1999.
12. Muradlı A. , “Dünya maliyyə böhranı və Azərbaycan iqtisadiyyatı”, “Xalq Qəzeti”,məqalə, Bakı, 2011.
13. Zülfüqarov A., İsmayılov O. “Bank böhranları: qiymətləndirmə metododologiyaları”,2009, səh.81-95.

14. Ağayev S.M, & Yamak, N. (2009). “Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(4), p.179-204
15. Ağcakaya, S., 2009. “Geçiş Ekonomilerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bütçe Yönetimi ve Mali Disiplin Sorunu”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 16, Nisan.
16. Arıkan, Z., 2002. “Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplin, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu”, Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları:29, Kongre Dizisi:3, 02-04 Mayıs 2002, Bişkek-Kırgızistan.
17. Eli Hesenov .Hazar-Karadeniz havzasında enerji politikaları, 24 may 2012 , ss 1- 2 3.
18. Nermin Zahide AYDIN. Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset , KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi / (2) 2012, s 209 2.
19. Kadyshcheva A. Legal status of the Caspian Sea: history and present. European Journal of Business and Economics, Volume 6, 2012.
20. BP Statistical Review of World Energy, June 2015.
21. Caucasus and Central Asia in the Globalization Process. Qafqaz və Mərkəzi Asiya enerji layihələri.2007,s358,364
22. HAZAR WORLD , TANAP'IN önemi Avrupa Parlamentosunda tartışıldı, april 2014 sayı 17 , s 18
23. Буторина О. В. , “Антикризисная стратегия Европейского союза: ближние и дальние рубежи” , Полития. № 3. , 2012, с.13.
24. Мониторинг взаимных инвестиций в СНГ-2014, ЕАБР
25. П.Н.Тесля “Международный финансовый рынок”, Москва 1995.

26. UNCTAD (2014) World Investment Report 2014: Towards a New Generation of Investment Policies. New York — Geneva: United Nations. Additional web tables available at: <http://www.unctad.org>.

İnternet resursları

27. <http://papers.ssrn.com>

28. <http://m.apa.az>

29. <http://www.stat.gov>

30. <http://transparency.az>

31. <http://unec.edu.az>

РЕЗЮМЕ

Осуществляемая в стране денежно-кредитная политика является одной из составляющей экономической политики и позволяет сочетать макроэкономическое воздействие, с быстрой корректировкой регулирующих мероприятий оказывая им оперативную и гибкую поддержку. Денежно-кредитная политика является неотъемлемым звеном всей экономической политики государства и оказывает огромное влияние на развитие экономики. Основным разработчиком и главным проводником денежно-кредитной политики является Центральный Банк АР.

Для проведения успешной денежно-кредитной политики Центральный Банк АР должен расширить конкурентные возможности банков, а также проводить мероприятия для повышения их капитализации и возможности финансирования экономики страны. Необходима модернизация денежно-кредитной политики государства, направленной на повышение эффективности и ускорение развития национальной экономики. Валютная политика занимает значительное место в общеэкономической политике любого государства. В современных промышленно развитых странах валютная политика обычно увязывается с политикой валютного курса, интервенциями центрального банка и управлением золотовалютными резервами, валютным контролем и валютным регулированием, участием в международном валютно–финансовом сотрудничестве и т.д. Валютный курс национальной валюты является одним из ключевых моментов в проведении экономических преобразований, опирающихся на механизм валютных курсов.

SUMMARY

The monetary policy of the state - a set of measures in the field of monetary, aimed at ensuring economic growth and employment to equalize the balance of payments. It is one of the most important tools of government regulation of the economy. Monetary policy is carried out by the Central Bank of Azerbaijan Republic together with the Ministry of Finance and other governmental organizations. Instrument for implementing monetary policy state is the Law "On Central Bank of Azerbaijan Republic".

The Central Bank should expand competitive ability of banks to conduct a successful monetary policy, as well as to carry out actions to improve the possibility of financing banks the economy. It is necessary to modernize the monetary policy of the government aimed at improving the efficiency and accelerating the development of the national economy. Monetary policy has a significant place in the general economic policy of any state. In modern industrialized countries monetary policy is usually linked with the exchange rate policy, central bank intervention and management of foreign exchange reserves, currency control and currency regulation, participation in the international monetary and financial cooperation, etc. The exchange rate of national currency is one of the key moments in conducting economic reforms and transformations based on the exchange rate mechanism.